ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ (ΜΚΟ) ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

του

Αθανασίου Στραβοσκούφη

Επιβλέπων Καθηγητής: Κλεομένης Κουτσούκης

Αθήνα 2004

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ(ΜΚΟ) ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

του

Αθανασίου Στραβοσκούφη

Τριμελής Επιτροπή

Καθηγητής Κλεομένης Κουτσούκης (Επιβλέπων)
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Όλγα Στασινοπούλου
Επίκουρος Καθηγητής Γεράσιμος Μοσχονάς

Αθήνα 2004

Στους ανθρώπους που καλλιεργούν τη ψυχή τους
για να πάρουν τον κόσμο στα χέρια τους

Αν ποτέ, έστω ακόμα και ένας άνθρωπος, συμμεριζόταν τον Πλάτωνα που διδάσκοντας έλεγε ότι:

«Από μια ζωή ακόλαστη και χωρίς μέτρο, να προτιμήσεις αυτή που κατέχεται από κοσμιότητα και αρκείται πάντοτε στ' αγαθά που υπάρχουν κάθε φορά» (Γοργίας 493C),

ή τον Πλούταρχο που επίσης έγραφε ότι:

«Την ευδαιμονία και την μακαριότητα δε φέρνουν ούτε τα πολλά χρήματα, ούτε ο όγκος των υλικών πραγμάτων, ούτε η εξουσία, ούτε η ισχύς, αλλά η έλλειψη στενοχώριας, η πραότητα των παθών και η διάθεση της ψυχής όταν είναι σύμφωνη με τη φύση» (Ηθικά 37 Α),

ή τον Υιό του Ανθρώπου που δίδασκε:

«Τί γαρ ωφελείται άνθρωπος κερδίσας τον κόσμον όλον, εαυτόν δε απολέσας ή ζημιωθείς;» (Κατά Λουκάν Κεφ. Θ, 25),

δεν θα μπορούσε ποτέ ο Gilbert Rist στη σύγχρονη εποχή να πρεσβεύει ότι:

«Η ανάπτυξη μοιάζει μ' ένα νεκρό άστρο, που βλέπουμε ακόμα το φως του, ακόμα κι αν έχει σβήσει από καιρό και για πάντα» (Le Developpement. Histoire d' une Croyance Occidentale. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1996).

Τα πράγματα είναι τελικά τόσο απλά μέσα στην πολυπλοκότητά τους!

Ο Μάρκος Αυρήλιος είπε κάποτε:

«Οι άνθρωποι έγιναν ο ένας για τον άλλο. Προσπάθησε λοιπόν ή να τους διαφωτίσεις ή να τους ανέχεσαι» (Εις Εαυτόν Η, νθ),

και για να μην ανέχεται σήμερα ο άνθρωπος μόνο τον συνάνθρωπό του, αλλά να τον διαφωτίζει όπου δεν πάει ο νους του, τα παρακάτω σοφά ποιητικά λόγια σμιλεύουν ως ελπίδα για μία καλύτερη κοινωνία, τη γέννηση ενός νέου άστρου. Αυτό της αγαστής συνεργασίας των ανθρώπων.

Στην αργατιά, στη χωρατιά το χιόνι, η γρίπη, η πείνα, οι λύκοι,
ποτάμια, πέλαγα, στεριές, ξολοθρεμός και φρίκη.
Χειμώνας άγριος. Κι' η φωτιά, καλοκαιριά στην κάμαρά μου.
Ντρέπομαι για τη ζέστα μου και για την ανθρωπιά μου.

Κωστής Παλαμάς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος vi
Συντομογραφίες viii
Εισαγωγή xi

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Ιστορική εξέλιξη των εννοιολογικών προσδιορισμών του όρου «ανάπτυξη».

1.1 Γενικά. 1
1.2 Ιστορική αναδρομή του όρου *ανάπτυξη*. 3
1.3 Η ανάπτυξη ως ιδεολογία. 11
1.4 Η ανάπτυξη ως διαδικασία. 15
1.5 Η έννοια της *ανάπτυξης*. 22
1.5.1 Ορισμένα επεξηγηματικά στοιχεία. 22
1.5.2 Η έννοια της ανάπτυξης σύμφωνα με τις αστικές αναπτυξιακές θεωρίες. 23
1.5.3 Η έννοια της ανάπτυξης σύμφωνα με τις θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης. 26
1.5.4 Σύγκριση των δύο θεωρητικών κατηγοριών. 28
1.5.5 Σύγχρονες εννοιολογικές προσεγγίσεις. 30
1.6 Το δίκαιο της ανάπτυξης. 41
1.7 Ανάπτυξη και ελευθερία: Δύο αλληλένδετοι όροι. 43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Ο αντίποδας της υπανάπτυξης και το πρόβλημα του αναπτυσσόμενου κόσμου.

2.1. Η έννοια της υπανάπτυξης. 48
2.2 Μορφολογία, παράγοντες και δείκτες της υπανάπτυξης. Μία συνοπτική επισκόπηση. 50
2.2.1 Η μορφολογία της υπανάπτυξης. 51
2.2.3 Οι παράγοντες της υπανάπτυξης. 52
2.2.4 Οι δείκτες της υπανάπτυξης. 54
2.3 Μία πρώτη προσέγγιση. 55
2.4 Το πρόβλημα του αναπτυσσόμενου κόσμου. 56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Αναπτυξιακά θεωρητικά ρεύματα.

3.1 Γενικά. 67
3.2 Θεωρητική μαρξιστική προσέγγιση. 72
3.3 Θεωρία του ιμπεριαλισμού. 75

3.4 Αστικές αναπτυξιακές θεωρίες. 81
3.4.1. Θεωρίες εκμοντερνισμού. 81
3.4.1.1 Η θεωρία της δυαδικής ανάπτυξης. 83
3.4.1.2 Οι κοινωνικοψυχολογικές θεωρίες. 84
3.4.1.3 Θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης. 85
3.4.2 Θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου. 88
3.4.3 Νεότερη νεοκλασσική προσέγγιση. 91
3.5 Θεωρίες εξάρτησης. 93
3.6 Θεωρίες συνάρθρωσης τρόπων παραγωγής. 96
3.7 Η θεωρία του κέντρου - περιφέρειας και του παγκόσμιου συστήματος. 98
3.8 Σύγχρονες θεωρητικές τάσεις του αναπτυξιακού ζητήματος. 100
3.8.1 Η πολιτισμική αιτιολογία. 100
3.8.2 Ο σύγχρονος νεοφιλελεύθερος μονόλογος. 102
3.8.3 Η θεωρία της αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης. 104
3.9 Επίλογος. 107

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ - ΔΙΑΡΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ & ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ: ΜΙΑ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η Διαρκής Ανάπτυξη.

4.1 Συνοπτική επισκόπηση της πορείας του όρου *διαρκής ανάπτυξη*. 109
4.2 Τι είναι η *διαρκής ανάπτυξη*; 113
4.3 Οι τέσσερις παράμετροι της διαρκούς ανάπτυξης. 120
4.3.1 Η οικονομική ανάπτυξη. 120
4.3.2 Η κοινωνική ανάπτυξη. 127
4.3.3 Η περιβαλλοντική ανάπτυξη. 132
4.3.4 Η πολιτική ανάπτυξη. 136
4.4 Προϋποθέσεις και διαδικασίες λειτουργίας της διαρκούς ανάπτυξης. 140
4.4.1 Περιβαλλοντικοί και αναπτυξιακοί στόχοι 140
4.4.2 Η διαγενεακή δικαιοσύνη. 141
4.4.3 Το κανονιστικό πλαίσιο. 142
4.4.4 Διαδικασίες για τη συνεχή εξέλιξη διαρκούς ανάπτυξης. 143
4.5 Μορφές της ισχύος της διαρκούς ανάπτυξης. 143
4.6 Προγραμματισμός και σχεδιασμός για μία διαρκή ανάπτυξη. 146
4.7 Μία πρώτη κριτική προσέγγιση της *διάρκειας*. 151
4.8 Ο ρόλος των εμπλεκομένων μερών στην προώσπιση της διαρκούς ανάπτυξης. 160
4.8.1 Ο ρόλος των εθνικών κυβερνήσεων. 160
4.8.2 Ο ρόλος των Διεθνών Οργανισμών. 164
4.8.3 Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) στη διαδικασία και στην προάσπιση της διαρκούς ανάπτυξης. 170

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Φορείς της κοινωνίας πολιτών και τρίτος τομέας. Μια συνοπτική προσέγγιση.

5.1 Τι ορίζεται ως *κοινωνία πολιτών*; 174
5.2 Ορισμοί. 184
5.3 Στοιχεία αυτοπραγμάτωσης και σύστασης της κοινωνίας πολιτών. 196
5.4 Μία συνοπτική κριτική. 199
5.5 Ο *τρίτος τομέας* ως εκφραστής της κοινωνίας πολιτών. 203
5.5.1 Η αλλαγές στην κοινωνική πολιτική και η κρίση του κράτους πρόνοιας. 203
5.5.2 Η έννοια του τρίτου τομέα. 207
5.6. Φορείς της κοινωνίας πολιτών. 214
5.7 Επίλογος. 222

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
Η Μη Κυβερνητική Οργάνωση (ΜΚΟ).

6.1 Γενικά. 224
6.2 Η ιστορική άνοδος των ΜΚΟ. 225
6.3 Διεθνής επιρροή. 231
6.4 Η αναγνώριση. 237
6.5 Η εν τέλει ιστορική αναγκαιότητα της ύπαρξης των ΜΚΟ. 240

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ
Από τη θεωρία στην πράξη. Βασικές δομές των ΜΚΟ.

7.1 Προσπάθεια θεωρητικού, εννοιολογικού και οργανωτικού καθορισμού των ΜΚΟ. 246
7.1.1 Θεωρητική προσέγγιση. 246
7.1.2 Σύγχρονες εννοιολογικές διευκρινήσεις. 253
7.1.3 Θεωρητικο - οργανωτικό πλαίσιο. 269
7.2 Το ζήτημα της ταξινόμησης των ΜΚΟ. 275
7.3 Χρηματοδότηση - κράτος και έργο των ΜΚΟ. Μία πρώτη προσέγγιση αποδοτικότητας. 294
7.4 Οικονομική και πολιτική απόδοση (performance) των ΜΚΟ. 302
7.5 Απολογισμός και υπευθυνότητα (accountability) των ΜΚΟ. 304
7.6 Οι ΜΚΟ ως εναλλακτικός θεσμός. 306
7.7 Οι Ελληνικές ΜΚΟ. 307

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ - ΜΚΟ & ΔΙΑΡΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ. ΜΙΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ
Προτάσεις - αξιολογήσεις και στρατηγικές.

8.1 Γενική στρατηγική. 313
8.2 Βασικά χαρακτηριστικά και γενεές κινημάτων των ΜΚΟ που προάγουν την ανάπτυξη. 319
8.2.1 Γενεές κινημάτων. 319
8.2.2 Η σημασία των αξιών, των πεποιθήσεων και η αναπτυξιακή φιλοσοφία. 327
8.2.3 Ταξινομικός προσδιορισμός. 330
8.3 Ειδικά χαρακτηριστικά. Στρατηγική, οργάνωση και λειτουργία των ΜΚΟ που προάγουν την ανάπτυξη. 334
8.4 Στρατηγική διαρκούς ανάπτυξης. 340
8.4.1 ΜΚΟ και οικονομική ανάπτυξη. 343
8.4.2 ΜΚΟ και κοινωνική ανάπτυξη. 355
8.4.3 ΜΚΟ και περιβαλλοντική ανάπτυξη. 365
8.4.4 ΜΚΟ και πολιτική ανάπτυξη. 376

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ
Αξιολόγηση – Συμπεράσματα.

9.1 Συνοπτική αξιολόγηση. 399
9.2 Συμπεράσματα. 404

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ 418

Α. Πρωτογενές υλικό. 419
1. Ξενόγλωσσες πηγές. 419
2. Ελληνόγλωσσες πηγές. 422

Β. Δευτερογενές υλικό . 426
1. Ελληνική βιβλιογραφία. 426
2. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία. 432
3. Ελληνόγλωσση ξένη βιβλιογραφία. 452
4. Ελληνόγλωσση αρθρογραφία. 455
5.Ξενόγλωσση αρθρογραφία. 461

Γ. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις (Links). 495
1. Ακαδημαϊκά ερευνητικά κέντρα. 495
2. Ηνωμένα Έθνη – Συνδέσεις με ΜΚΟ. 496
3. ΜΚΟ και ανάπτυξη. 500
4. ΜΚΟ και Ευρωπαϊκή Ένωση. 502
5. Διάφορες σχετικές διευθύνσεις. 504

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1. Αναπτυσσόμενες χώρες. 63
Πίνακας 2. Βιομηχανικές χώρες. 64
Πίνακας 3. Βασικές κοινωνικοοικονομικές ανάγκες. 123 –124
Πίνακας 4. Φορείς κοινωνίας πολιτών. 216 – 217

Πίνακας 5. Οργανωτικά χαρακτηριστικά βασικών κοινωνικών θεσμών. 320
Πίνακας 6. Γενεές κινημάτων των ΜΚΟ. 321
Πίνακας 7. Οργανωτική δομή. 336
Πίνακας 8. Κατανομή ευρωπαϊκών αναπτυξιακών κονδυλίων μέσω ΜΚΦ. 354
Πίνακας 9. Κατανομή πληθυσμού απόλυτης ένδειας. 359
Πίνακας 10. Κοινωνική δράση οκτώ αντιπροσωπευτικών ΜΚΟ. 363
Πίνακας 11. Συσχέτιση πληθυσμού αναπτυσσόμενων χωρών – ΜΚΟ – δημοκρατικής αναλογίας. 385

ΣΧΗΜΑΤΑ

Σχήμα 1. Εξέλιξη κοινωνικής πραγματικότητας. 13
Σχήμα 2. Στατικό - δυναμικό κοινωνικό αναπτυξιακό στοιχείο. 18
Σχήμα 3. Αστικές θεωρίες – Θεωρίες εξάρτησης. 29
Σχήμα 4. Διαρκής ανάπτυξη. 119
Σχήματα 5-6 Αλληλεπίδραση κοινωνίας πολιτών – κράτους – οικογένειας - κοινωνίας – αγοράς. 190
Σχήμα 7. Διαδρομή πόρων. 297
Σχήμα 8. Πλαίσιο συμμετοχής ΜΚΟ. 315
Σχήμα 9. Αναπτυξιακή στρατηγική ΜΚΟ. 318
Σχήμα 10. Λειτουργική δομή. 335
Σχήμα 11. Ζυγοσταθμισμένη κλίμακα ΜΚΟ – Παραγόντων δράσης. 337
Σχήμα 12. Συλλογή και αναδιανομή πόρων μέσω ΜΚΟ. 339
Σχήμα 13. ΜΚΟ και οικονομική αναπτυξιακή διαδικασία. 348
Σχήμα 14. ΜΚΟ και κοινωνική αναπτυξιακή διαδικασία. 357
Σχήμα 15. ΜΚΟ και περιβαλλοντική αναπτυξιακή διαδικασία. 371
Σχήμα 16. ΜΚΟ και πολιτική αναπτυξιακή διαδικασία. 390

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αυτή η μελέτη έγινε πραγματικότητα, χάρη στη συμβολή ορισμένων ανθρώπων που σχετίζονται με το αντικείμενό της, αλλά και όχι μόνο. Γι' αυτό αισθάνομαι την ανάγκη να τους ευχαριστήσω θερμά που συνέβαλλαν στην προσπάθειά μου στον αγώνα της εναπόθεσης ενός ακόμα λίθου για μια καλύτερη κοινωνία.

Πρωταρχικά χρωστώ ευγνωμοσύνη στον επιβλέποντα Καθηγητή και Πρόεδρο του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, *Κλεομένη Κουτσούκη*, που εμπιστεύθηκε, συνέδραμε και καθοδήγησε την εκπόνηση της διατριβής, αλλά και για το γεγονός ότι μέσα από τις ευκαιρίες που μου έδωσε, με βοήθησε να γίνω καλύτερος άνθρωπος και επιστήμονας. Το γεγονός της συναναστροφής μου μαζί του αλλά και με την οικογένειά του, πέρα από τη διατριβή, με τιμά ιδιαίτερα.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, αναπληρώτρια καθηγήτρια *Στασινοπούλου Όλγα* του τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, και επίκουρο καθηγητή *Γεράσιμο Μοσχονά* του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, που δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην εκπόνηση και στην αξιολόγηση αυτής της διατριβής.

Θεωρώ χρέος μου να ευχαριστήσω τη σύντροφο της ζωής μου *Ιωάννα Σίντου* για την πολύτιμη επιστημονική βοήθειά της, αλλά και για το γεγονός ότι με περίσσεια υπομονή, κατάφερε να φέρει σε πέρας τις αντιξοότητες που κάθε φορά προκαλούσε το βάρος της ανάληψης μιας τέτοιας επιστημονικής δέσμευσης μέσα στο σπίτι μας.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην αδελφική μου φίλη και Βιβλιοθηκονόμο του Εθνικού Μετσόβειου Πολυτεχνείου, *Φωτεινή Ευθυμίου*, για την ανεκτίμητη βοήθειά της στην τεχνική της συλλογής των πηγών, αλλά και στους Ηλεκτρολόγους Μηχανικούς - Μηχανικούς Υπολογιστών του ίδιου ιδρύματος, *Δημήτρη Κορτιμανίτση* και *Ευάγγελο Μίχα*, που μου προσέφεραν πολύτιμη τεχνική βοήθεια.

Και για μία ακόμα φορά νοιώθω χρέος να εκφράσω την εκτίμησή μου στο πρόσωπο του αναπληρωτή καθηγητή του τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών *Γρηγόρη Τσάλτα*, που με βοήθησε να δώσω βαρύτητα στη συνέχιση των σπουδών μου.

Στον αγώνα μου αυτό δίπλα μου στάθηκε, και την ευχαριστώ γι' αυτό, η εκτεταμένη πλέον οικογένειά μου, που ξεκινά από την *Πελασγία Φθιώτιδας*, περνά από τα *Ιωάννινα*, φθάνει στην *Κόρινθο* και καταλήγει στην *Αθήνα*.

Θέλω να ευχαριστήσω και τον αγαπημένο μου ανιψιό *Νικόλα*, που αμέτρητες φορές χάθηκα στο αγνό χαμόγελό του αλλά και στην τρυφερή παιδική ματιά του σε δύσκολες και φορτισμένες συναισθηματικά για μένα, στιγμές.

Τέλος, μέσα από τον καθημερινό μου πενταετή αγώνα, ευχαριστώ όλους τους φορείς που συνέβαλλαν με μικρό ή μεγάλο τρόπο, στην πραγματοποίηση του στόχου μου.

... και πάντα Θεός αρωγός εν τω βίω.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome
ΑΚΕ	Αφρική – Καραϊβική - Ειρηνικός
AO	Associational Organization
BINGOs	Big International Nongovernmental Organizations
CSD	Commission on Sustainable Development
CIVICUS	World Alliance for Citizen Participation
CBO	Community - based Organization
CB-NGOs	Community-Based Nongovernmental Organizations
CO	Charitable Organization
CSOs	Civil Society Organizations
DAC	Development Assistance Committee
DAWN	Development Alternatives with Women for a New Era
DESA	UN Department of Economic and Social Affairs
DOs	Development Organizations
DONGOs	Donor Nongovernmental Organizations
ΕΑΧ	Ελάχιστα Αναπτυγμένος Χώρες
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ECA	Economic Commission for Africa
ECHO	European Community Humanitarian Organization
ECLA	Economic Commission for Latin America
ECLAC	Economic Commission for Latin America and the Caribbean
ECOSOC	Economic and Social Council
ESCAP	Economic and Social Commission for Asia and the Pacific
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΤΑ	Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης
FAO	Food and Agricultural Organization of United Nations
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GDP	Gross Domestic Product
GNP	Gross National Product
GONGO	Governmental Non Governmental Organization
GRDOs	Grassroots Development Organizations
GRO	Grassroots Organization
GRSOs	Grassroots Support Organizations
HRD	Human Resource Development

ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
IDA	International Development Association
IDCIs	International Development Cooperation Institutions
IDD	International Development Department
IDNGOs	International Development NGOs
IDS	Institute for Development Studies
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
INGOs	International Nongovernmental Organizations
INTRAC	International NGO Training and Research Centre
IO	Independent Organization
IOs	Informal Organizations
IPVOs	International Private Voluntary Organizations
ΛΑΧ	Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΚΟΑ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις Ανάπτυξης
ΜΚΦ	Μη Κρατικοί Φορείς
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NGDO	Non Governmental Development Organization
NGI	Non Governmental Institutions
NGO	Non Governmental Organization
NNGOs	National NGOs
NNGOs	Northern Nongovernmental Organizations
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΠΙΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
NPOs	Non Profit Organizations
NY	New York
ΞΑΕ	Ξένες Άμεσες Επενδύσεις
OECD	Organization of Economic Cooperation and Development
ODA	Official Development Assistance
ODA	Overseas Development Assistance
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
PACT	Private Agencies Collaborating Together
PDA	Popular Development Agencies
PO	People's Organization
PO	Private Organization
PVOs	Private Voluntary Organizations

PSC	Public Service Contractor
QUANGO	Quasi Non Governmental Organization
RWA	Relief and Welfare Agencies
SCOs	Social Change Organizations
SNGOs	Support Nongovernmental Organizations
TIOs	Technical Innovation Organizations
UN	United Nations
UNACTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development
UNCLDC	United Nations Conference on the Least Developed Countries
UNICEF	United Nations Children's Fund
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNEP	United Nations Environment Programme
UNHCR	United Nations High Commission for Refugees
UNRISD	United Nations Research Institute For Social Development
USAID	United States Agency for International Development
VOs	Voluntary Organizations
VROs	Voluntary Resource Organizations
WCED	World Commission on Environment and Development
WCOs	Welfare Church Organizations
WHO	World Health Organization
WTO	World Trade Organization
WWF	World Wildlife Fund (World Wide Fund for Nature)
ΥΔΑΣ	Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα της ανάπτυξης, αφορά εδώ και αρκετές δεκαετίες όλους τους λαούς της γης. Τοποθετήθηκε ανάμεσα σε διάφορες θεωρήσεις και προσεγγίσεις που κοινός τους παρονομαστής ήταν η οικονομική παράμετρος. Η πορεία όμως της παγκόσμιας κοινότητας στο αναπτυξιακό τρένο του 20ου αιώνα, έδειξε ότι κυλούσε σε ανισόπεδους κόμβους, όπου πολλοί λαοί εγκατέλειπαν τα βαγόνια του. Η εγκατάλειψη αυτή προέρχονταν από το γεγονός ότι αυτό το τρένο έτρεχε τόσο γρήγορα, με ακριβό εισιτήριο, εξυπηρετώντας μόνο τους «δυνατούς και πλούσιους επιβάτες». Το αποτέλεσμα ήταν πολλοί λαοί να μην μπορέσουν ν' ακολουθήσουν την ανάπτυξη όπου κι αν αυτή πήγαινε. Και όσοι από αυτούς έφτασαν στον προορισμό εξαιρετικά αδύναμοι, δεν κατάφεραν να ενσωματώσουν τις αναπτυξιακές επιταγές.

Το παράδειγμα αυτό εξηγεί με απλοϊκό τρόπο πώς ορισμένα τμήματα του λεγόμενου αναπτυσσόμενου κόσμου κυρίως, υστερούν στο ν' ακολουθήσουν το βόρειο και δυτικό ιδεόγραμμα της ανάπτυξης. Οι αιτίες πολλές και ίσως δυσθεώρητες. Ωστόσο, τίποτα δεν μπορεί να μην αποκαλυφθεί υπό το φως της επιστήμης.

Η διεθνής κοινότητα και κυρίως το τμήμα των σκεπτόμενων ανθρώπων που επιθυμούν την κοινωνική δικαιοσύνη, κατάλαβαν γρήγορα πως αυτή η κατάσταση ανισομέρειας δεν θα μπορούσε να οδηγήσει σε ασφαλή δρόμο τους λαούς της γης, ακόμα κι αυτούς που θεωρούνται ήδη αναπτυγμένοι. Μία διαρκής αναταραχή και μία παγκόσμια σύγκρουση δεν ήταν μακριά, εξ' αιτίας των προβλημάτων της ανάπτυξης. Και πραγματικά αυτός ο κίνδυνος ακόμα δεν έχει περάσει.

Έπρεπε να βρεθεί τρόπος να μειωθεί αυτός ο κίνδυνος. Η λύση αναζητήθηκε στους ίδιους τους ανθρώπους. Το κράτος ήταν πλέον υπερκορεσμένο, ίσως και αδύναμο ν' αναλάβει τέτοιες δραστηριότητες

που βασίζονταν και στη λεπτομέρεια. Η αγορά ανελέητη και χωρίς πρόσωπο, μέσα στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, δεν απολάμβανε την κοινή εμπιστοσύνη. Ένας μη κρατικός φορέας, μέσα στο πνεύμα της κοινωνίας πολιτών ήταν η πολυπόθητη λύση.

Με όπλα την εθελοντική φωνή τών ανθρώπων, την υπεράσπιση, την κριτική, τη διαχείριση αναπτυξιακών προγραμμάτων και την κοινωνική αποκατάσταση, αυτοί οι άνθρωποι προσπάθησαν να συστήσουν οργανωμένες ομάδες για ν' αναλάβουν το βαρύ φορτίο της αναπτυξιακής διαδικασίας. Οι οργανώσεις αυτές μεταξύ άλλων, ονομάστηκαν *Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις*.

Όμως το αναπτυξιακό πρόβλημα παρέμενε και ήταν σημαντικό. Κρίθηκε ότι η αναπτυξιακή διαδικασία δεν ήταν μία κατάσταση στάσιμη με εφήμερη αντιμετώπιση. Για να έχει κάποιο αποτέλεσμα έπρεπε να αποκτήσει χαρακτήρα συνέχειας ή *διάρκειας*. Η *διαρκής ανάπτυξη* λοιπόν, επινοήθηκε αποτελεσματικά με τη βοήθεια και των ΜΚΟ, προκειμένου να μην αφεθεί από τις κοινωνίες καμία διεθνή ευκαιρία για αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας. Η οικονομική, η κοινωνική, η περιβαλλοντική και η πολιτική ανάπτυξη αποτέλεσαν τους τέσσερις πυλώνες, όπου η διαρκής ανάπτυξη μπορούσε κάλλιστα να υλοποιηθεί με μακροπρόθεσμο ορίζοντα βιωσιμότητας.

Οι ΜΚΟ, ξεχωριστά και συνολικά, αποτελούν σήμερα τους φορείς εκείνους που υλοποιούν πολλά και ποικίλα αναπτυξιακά προγράμματα με βάση τους τέσσερις πυλώνες. Ο τελικός στόχος είναι η αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας προς ένα επίπεδο διαφορετικό και λειτουργικό. Βέβαια, διάχυτες είναι οι παρατηρήσεις για το εάν οι ΜΚΟ προωθούν μία ανάπτυξη δυτικού τύπου ή μια ισότιμη νεωτερίζουσα ανάπτυξη. Και εδώ πρέπει να τονιστεί, ότι, ακόμα και αν υπάρχει η πιθανότητα ισχύει κάτι τέτοιο, πρέπει να δοθεί στις ΜΚΟ η ευκαιρία να

εμφανιστούν ως καινοτόμοι που σιγά - σιγά αποκόπτουν τον ομφάλιο λώρο με τα συμφέροντα της Δύσης. Μέχρι τότε, υπάρχει επιτακτική ανάγκη για νέες ιδέες, προσγειωμένες και επαγγελματικές πρακτικές.

Η διεθνής βιβλιογραφία και η υπάρχουσα αντίστοιχη αρθρογραφία είναι συγκεχυμένες. Η ερευνητική δραστηριότητα βασίζεται σε ανταγωνιστικές θεωρίες περί κοινωνίας πολιτών, εθελοντισμού, μη κερδοσκοπικών οργανώσεων και τρίτου τομέα. Μόνο την τελευταία δεκαετία φαίνεται να ξεκαθαρίζει το τοπίο για τα όρια μεταξύ των παραπάνω όρων. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμα απόψεις που κάνουν λόγο για μία επανεξέταση των εννοιολογικών πεδίων και πρακτικών, έτσι ώστε να ωφεληθούν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη.

Ιδιαίτερα οι ΜΚΟ είναι ίσως η μόνη παράμετρος της κοινωνίας πολιτών που έχει δεχθεί τα περισσότερα πυρά. Ακόμα και σε δρόμους της Ευρώπης, και δη της Ελλάδας, πολλά πλακάτ κάνουν λόγο για την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα αυτών των οργανώσεων. (Ειδικά το ζήτημα της ανάληψης των Ολυμπιακών Αγώνων από την ΑΘΗΝΑ 2004, έχει επιφέρει δριμύτατες κριτικές και στον εθελοντισμό και στις ΜΚΟ). Μπορεί κάποιοι να στηρίζονται σε γεγονότα, αλλά πιθανόν αυτά να είναι μεμονωμένα. Ίσως η έλλειψη θεωρητικής γνώσης και συμμετοχικής παρατήρησης σε τέτοιες οργανώσεις, που βασίζονται ή πρέπει να βασίζονται στην υπευθυνότητα, δημιουργεί αυτή την εντύπωση. Υπάρχουν βέβαια και οι εξαιρέσεις που δεν μονοδρομούν τον κανόνα.

Η παρούσα διατριβή, θα προσπαθήσει να καλύψει ένα μέρος αυτού του κενού για ν' αποδείξει ότι οι ΜΚΟ ασκούν πράγματι ένα ουσιαστικό έργο και έχουν τις ικανότητες, αν εργασθούν σωστά και με επαγγελματισμό, να συνεισφέρουν στη διαρκή ανάπτυξη. Τα αποτελέσματα - συμπεράσματα, τα οποία βασίζονται σε μία διερευνητική - περιγραφική έρευνα για τις ΜΚΟ την τελευταία κυρίως δεκαετία,

δείχνουν ακριβώς ότι οι ΜΚΟ μπορούν και θα μπορούν μελλοντικά να προσφέρουν πολλά στη διαρκή ανάπτυξη.

Η μελέτη κινείται σε τρία επίπεδα:

1. Στο *πρώτο μέρος* παρουσιάζεται το εννοιολογικό και θεωρητικό υπόβαθρο της ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα:
    - Στο *πρώτο κεφάλαιο* παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης, η οποία συνδέεται με την ελεύθερη προσωπικότητα του ατόμου.
    - Στο *δεύτερο κεφάλαιο* παρουσιάζεται η άλλη όψη της ανάπτυξης, η υπανάπτυξη, καθώς και πώς αυτό το φαινόμενο συνδέεται άμεσα με τον αναπτυσσόμενο κόσμο.
    - Στο *τρίτο κεφάλαιο* αναλύονται διεξοδικά τα σημαντικότερα αναπτυξιακά θεωρητικά ρεύματα, τα οποία φτάνουν μέχρι και την παγκοσμιοποίηση.

2. Στο *δεύτερο μέρος* εισάγεται πλέον στη μελέτη η διαρκής ανάπτυξη και σχετίζεται σημασιολογικά και εννοιολογικά με τις ΜΚΟ.
    - Στο *τέταρτο κεφάλαιο* αναλύεται διεξοδικά η έννοια της διαρκούς ανάπτυξης και οι τέσσερις παράμετροί της.
    - Στο *πέμπτο κεφάλαιο* παρουσιάζεται και αναλύεται η έννοια της κοινωνίας πολιτών και του τρίτου τομέα, ενώ μπαίνουν στη διαδικασία της αναλυτικής επεξεργασίας οι φορείς της πρώτης.
    - Στο *έκτο κεφάλαιο* αναλύεται η ιστορική άνοδος των ΜΚΟ, η διεθνής επιρροή και η αναγνώριση από την παγκόσμια κοινότητα.

- Στο *έβδομο κεφάλαιο* αναλύονται τα θεωρητικά ρεύματα των ΜΚΟ, ο τρόπος εργασίας και τα οργανωτικά τους χαρακτηριστικά και αποδεικνύεται, πώς αυτός ο θεσμός είναι η εναλλακτική μέθοδος για να προασπιστεί η ανάπτυξη γενικά και η διαρκής ανάπτυξη ειδικά.

3. Στο *τρίτο μέρος* παρουσιάζεται και αναλύεται ο πρακτικός συσχετισμός των ΜΚΟ με τη διαρκή ανάπτυξη.
   - Στο *όγδοο κεφάλαιο* αφού αναλυθούν οι στρατηγικές των ΜΚΟ για την ανάπτυξη, γίνεται προσπάθεια να ταξινομηθούν αυτές οι οργανώσεις σε αναπτυξιακό επίπεδο. Στη συνέχεια, για ν' αποδειχθεί πώς οι ΜΚΟ υπερασπίζονται και συμβάλλουν στη διαρκή ανάπτυξη, αναλύεται διεξοδικά η σχέση τους με τους τέσσερις πυλώνες αυτής. Διατυπώνονται προτάσεις και στρατηγικές για την ενδυνάμωση της διαρκούς ανάπτυξης μέσω των ΜΚΟ.
   - Στο *ένατο κεφάλαιο* γίνεται μία σύντομη επισκόπηση του έργου των ΜΚΟ και διατυπώνονται προτάσεις και συμπεράσματα από όλη τη διατριβή.

Η διατριβή αυτή έλαβε υπόψη τα αναρίθμητα και διασκορπισμένα κείμενα, τα οποία αναζητήθηκαν στο εξωτερικό. Στο εσωτερικό, η εξαιρετικά φτωχή βιβλιογραφία και αρθρογραφία, η απουσία ενός σύγχρονου θεωρητικού πλαισίου, και η παρουσία ενός εμβρυακού σταδίου αντιμετώπισης των ΜΚΟ, εκτός από ελάχιστες φωτεινές εξαιρέσεις, δεν κάλυψε πλήρως τις δυνατότητες για μια γενικευμένη εσωτερική έρευνα των ΜΚΟ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

1.1 Γενικά.

Ο όρος *ανάπτυξη* τα τελευταία πενήντα χρόνια έχει διαβεί το κατώφλι πολλών επιστημονικών πυλών, προκειμένου να αποδοθεί μία πραγματιστική και ακριβέστερη τοποθέτηση της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας για τον ακριβή προσδιορισμό του. Ωστόσο, οι προσπάθειες συγκεκριμενοποίησης του όρου δεν έφεραν στο προσκήνιο μία σαφή εικόνα του, με αποτέλεσμα πολλά επιστημονικά πεδία να του αποδώσουν διαφορετικές εννοιολογικές προσεγγίσεις ανάλογα με τις παραμέτρους που περιχαρακώνουν το ευρύτερο πεδίο της επιστημονικής δράσης.

Πολλές φορές ανάμεσα σ' αυτούς τους εννοιολογικούς προσδιορισμούς παρατηρήθηκαν ομοιότητες και διαφορές με βάση τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που απέδιδαν στην «ανάπτυξη» οι

διάφοροι εκπρόσωποι της επιστημονικής κοινότητας. Και η μελέτη αυτών των χαρακτηριστικών έκανε ακόμα πιο δύσκολη την προσπάθεια κατανόησης του όρου, ειδικότερα στις περιπτώσεις που εθνικοί και διεθνείς παράμετροι Ανατολής και Δύσης, προέβαλαν κάθε φορά την ετερότητα στη διαδικασία αντίληψης του όρου.

Και αυτό είναι λογικό δεδομένου: α) της παγκόσμιας κοινωνικής και πολιτισμικής κουλτούρας που εμπεριέχει ομοιότητες και διαφορές στο σύνολό της και β) της απόκλισης ανάμεσα σε Ανατολή - Δύση και Βορρά – Νότο, σχετικά με την ιστορική οριοθέτηση και την εφαρμογή της αναπτυξιακής διαδικασίας.[1] Ειδικότερα για το δεύτερο στοιχείο, πρέπει να σημειωθεί ότι, ο πρόσφατα κατακερματισμένος από τις ιστορικές εξελίξεις διαχωρισμός μεταξύ Δύσης - Ανατολής και η αντικατάστασή του με εκείνον του Βορρά – Νότου, ειδικότερα την τελευταία εικοσαετία, έκανε ακόμα πιο δύσκολο το έργο της οριοθέτησης της ανάπτυξης. Και αυτό εξηγείται με το γεγονός ότι οι κοινωνικές αλλά και οικονομικές μεταβολές ήταν πολλές στο σύνολό τους που χρειάστηκε να δοθεί ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα στον παραπάνω όρο που μπορεί η χρηστικότητά του να ήταν έως τότε αρκετά επισφαλής.

Μία σειρά από «νεόδμητες» κοινωνικές – πολιτικές – οικονομικές παραμέτρους έντονα αλληλοεξαρτώμενες, έφεραν στο διεθνές προσκήνιο την ανάγκη επαναοριοθέτησης της ανάπτυξης με απώτερο σκοπό την χρηστικότητα της επιμέρους δυναμικής της για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, αλλά και την προσπέλαση όλων των στοιχείων της στατικής που φωτογραφίζουν πολλές κοινωνίες.

---

[1] Η πολυαναφερόμενη πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού συνηγόρησε τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή. Ωστόσο με κάποιες διαφορές ακόμα να επικρατούν, η διεθνής κοινότητα «υιοθέτησε» σθεναρά έναν όχι και τόσο παλιό πλέον διαχωρισμό σε σχέση με την οικονομική παράμετρο της ανάπτυξης. Αντίπαλα υποκείμενα οι αναπτυγμένες και οι αναπτυσσόμενες – πρώην τριτοκοσμικές – χώρες. Αυτός ο διαχωρισμός έχει να κάνει περισσότερο με τη διάκριση πλούσιες – φτωχές χώρες – παρά με τις πολιτικές πεποιθήσεις και ιδεολογίες του παρελθόντος.

Κι αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με την προβολή από όλους τους επιστημονικούς χώρους όλων των εθνοτήτων μιας σειράς από τεκμηριωμένες προσπάθειες απομυθοποίησης του όρου, τέτοιες που να υπογραμμίζουν το νεωτεριστικό του και συναφή με τα παγκόσμια - παλιά αλλά και νέα - προβλήματα, χαρακτήρα.

Είναι αναμφισβήτητο ότι μέσα στη δίνη των σύγχρονων εξελίξεων οι παραπάνω προσπάθειες δύναται να μην ευοδωθούν, δεδομένου ότι ο μονόδρομος των οικονομικών και πολιτικών επιλογών που ακολουθούν πολλές χώρες να καθιστούν καθαρά ουτοπιστικό το χαρακτήρα του επαναπροσδιορισμού της ανάπτυξης. Σε μία εποχή έντονης πολιτικής ρευστότητας και ολοένα αυξανόμενης αμφισβήτησης του οικονομικού ρόλου που επιτελούν στο διεθνές σκηνικό οι πολυεπίπεδες αναπτυγμένες χώρες, φαντάζει έως και ακατόρθωτο να οριστεί η ανάπτυξη με όρους σύμφωνους με τις επιταγές κάθε κοινωνίας.

Ωστόσο η συνεχής προσπάθεια κατανόησης της ανάπτυξης από ένα μεγάλο ποσοστό της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας αλλά και η προβολή της ανάγκης υιοθέτησης των πλούσιων, πλην αυτού όμως διασκορπισμένων επιταγών της, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, από τους κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς, αποδεικνύει την παγκόσμια βούληση αλλά και την επιτακτική ανάγκη για μία ουσιαστική οριοθέτηση της ανάπτυξης.

1.2 Ιστορική αναδρομή του όρου *ανάπτυξη*.

Επί το πλείστον όρος «ανάπτυξη» έχει εισαχθεί στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα κατά την τελευταία πεντηκονταετία αντικαθιστώντας παλιότερους όρους όπως λ.χ. μετασχηματισμός, αύξηση, ωρίμανση, ενώ μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους της είναι η *πρόοδος*.

Κατά τα μέσα του 18ου αιώνα έως και το τέλος του 19ου η τύχη της λέξης *ανάπτυξη* μπορεί ν' αναζητηθεί στην επιστήμη της Βιολογίας. Και μπορεί να συνδυασθεί με τη δυναμική ενός όντος να βρει τη θέση του στο οικοσύστημα και ν' εκδιπλώσει τις ικανότητές του. Η μορφή αυτή του οργανισμού που κατακτούσε τη γενετική δυναμική και εμφανιζόταν στο περιβάλλον να λειτουργεί κάτω από αρμονικές συνθήκες διαβίωσης, προσαρμοσμένη συγχρόνως στις επιταγές της επιβίωσης, ήταν για την επιστήμη της Βιολογίας η αποδεκτή μορφή. Ωστόσο κάθε τι που παρουσίαζε ελλειμματική συμπεριφορά ως προς τις αναπτυξιακές συνιστώσες αντιμετωπιζόταν ως ον με στοιχεία παρέκκλισης, *μη* ανεπτυγμένο και συνάμα τερατώδες.

Μέχρι την εποχή της θεωρίας της εξέλιξης του Κάρολου Δαρβίνου (1859), η ανάπτυξη μετέβη ως έννοια, από «τον μετασχηματισμό προς μια κατάλληλη μορφή», σε «μετασχηματισμό προς συνεχόμενες τελειότερες μορφές», δίνοντας έτσι μισό από το μερίδιο του εννοιολογικού της προσδιορισμού στον όρο «εξέλιξη». Από εκεί και έπειτα και οι δύο όροι χρησιμοποιούνται εξίσου αποτελεσματικά προκειμένου να προσδώσουν το κατάλληλο νόημα στο υπό εξέταση αντικείμενο της βιολογικής επιστήμης. Οι διαφορές ανάμεσα στους δύο όρους όπου υπάρχουν μπορούν ν' αναζητηθούν στο γεγονός ότι η εξέλιξη περιλαμβάνει επί το πλείστον ποιοτικά στοιχεία ενώ η ανάπτυξη περιλαμβάνει ποσοτικά και ποιοτικά.[2]

Στα τέλη όμως του 18ου αιώνα, η παρατηρούμενη από τους κοινωνικούς επιστήμονες αλλαγή στις κοινωνικές και πολιτικές δομές και συνεπώς η αλλαγή στην κοινωνική ιστορία, έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη σύνδεσης όλων των φυσικών επιστημών – διαδικασιών με την ιστορική διαδικασία.

Μόζερ και Χέρντερ, δύο από τους εκπροσώπους της παραπάνω σύνδεσης προασπίζοντας τις ιδέες τους περί ταύτισης των πολιτικών μετασχηματισμών και φυσικής διαδικασίας, αλλά και αυτές περί προσομοίωσης της κοινωνικής ιστορίας με τη φυσική εξέλιξη του ανθρώπου, ενέπλεκαν ουσιαστικά κάτι οργανικό (ανάπτυξη) με τις επιστήμες της εποχής.

Η ανάπτυξη πλέον της κοινωνίας ήρθε στο προσκήνιο δυναμικά, αφήνοντας στην άκρη στις αρχές του νέου αιώνα όλες τις θεοκρατικές αντιλήψεις «περί ανάπτυξης του κόσμου, του φτιαγμένου από το Θεό» που ίσχυαν έως τότε. Από τη μια η «ανάπτυξη του ατόμου» και από την άλλη η μαρξιστική «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων», έδιναν νέα ώθηση στο περιεχόμενο της γενικότερης ανάπτυξης και μέχρι τα μέσα του νέου αιώνα ο βιομηχανικός κόσμος έγινε μέρος της ευρύτερης «αναπτυξιακής διαδικασίας».[3]

Η χρήση της αναπτυξιακής θεωρίας στη διάγνωση κοινωνικών φαινομένων στηρίζεται σε δύο βασικές αντιλήψεις. Πρώτον, ότι όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες αποτελούν ένα ενιαίο είδος και οι μεταξύ τους διαφορές έγκεινται στα στάδια της διαδικασίας «ωρίμανσης» και δεύτερον ότι όλες οι κοινωνίες δεν είναι έτοιμες ν' ακολουθήσουν αυτή τη διαδικασία προκειμένου να ωριμάσουν.

Η ανάπτυξη επομένως υποδηλώνει αυτόματα την τάση να υπεισέλθουν οι κοινωνίες σε σύνθετες μορφές οργάνωσης και λειτουργίας. Με τη σειρά της δεν αποκλείει την εξέλιξη αλλά με βάση τις σύγχρονες κοσμοθεωρίες την συμπληρώνει ενώ μέσα της ενυπάρχουν ακόμα οι εξελικτικές παράμετροι θεώρησης των πραγμάτων. Για όσους προέρχονται από τις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες τα εξελικτικά

---

[2] Βλ. περισσότερα Δ. Γ. Τσαούσης, *Η Ιδεολογία Της Αναπτύξεως. Δοκίμιον Επί Των Διαπολιτιστικών Σχέσεων της Δύσεως μετά του Τρίτου Κόσμου. Διατριβή Επί Διδακτορία* (Αθήνα: ΠΑΣΠΕ, 1970), σελ. 95.

[3] Βλ. περισσότερα, Μιχάλης Μοδινός, *Η Αρχαιολογία της Ανάπτυξης*, (Αθήνα, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996), σελ.

στοιχεία γι αυτές είναι πολύ έντονα, ενώ για όσους προέρχονται από τις λιγότερο αναπτυγμένες τα εξελικτικά στοιχεία είναι λιγότερα εμφανή. [4]

Στα μέσα του 19ου αιώνα, ο όρος «ανάπτυξη» δηλωνόταν ως «η έννοια που εφαρμόζεται πρακτικά σε οτιδήποτε πράττει ή γνωρίζει ο άνθρωπος», ενώ η σημασία του καθόρισε ένα μεγάλο πλέγμα κοινωνικών θεσμών. Μέχρι την παραδοχή του όρου «αστική ανάπτυξη», ο παραπάνω όρος χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα για να υποδηλώσει τη μεταβολή μιας συνισταμένης κοινωνικών παραμέτρων, ικανών για τη δυναμική της. κοινωνική εξέλιξης. Στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες των αρχών του 20ου αιώνα το αστικό φαινόμενο ήταν ίσως το πρώτο στοιχείο το οποίο περιέκλειε όλα εκείνα τα επιμέρους στοιχεία της αύξησης όλων των μεγεθών, δηλαδή της επέκτασης, της οικονομικής μεγέθυνσης και συνεπώς της ανάπτυξης.

Στη διάρκεια του μεσοπολέμου αλλά και πριν απ' αυτή, μέσα στην εξασθενημένη περίοδο της αποικιοκρατίας η οποία όδευε προς την τελική εκτόνωσή της, δεδομένης της αρχής του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, η ανάπτυξη συνδέθηκε με τον ακατάπαυστο ρόλο των μητροπολιτικών αποικιοκρατικών δυνάμεων στη διαδικασία καταστολής όλων των παραγόντων καθυστέρησης των αποικιοκρατούμενων περιοχών. Η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης, συνυφασμένη με την ομαλή λειτουργία των παραγωγικών δυνάμεων των παραπάνω χωρών, πέρασε ουσιαστικά στη διαχείριση των αποικιοκρατών και μέσα σ' ένα καθεστώς προστατευτισμού, οι τελευταίοι ανέλαβαν το «δύσκολο» εγχείρημα της ανάπτυξης των απομακρυσμένων από τη μητρόπολη περιοχών.

Οι τοπικές κοινωνίες υπό το πρίσμα της «αναγκαστικής υποδοχής του νέου πολιτισμού των παραγωγικών δυνάμεων» περιήλθαν σε μία νέα διαδικασία, εκεί όπου η ανάπτυξη θα έπαιζε πρωταρχικό ρόλο και θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει το «πολιτισμικό εισιτήριο» για την

[4] Βλ. περισσότερα ο.π. Τσαούσης, (1970), σελ. 148 – 149.

είσοδό τους στο μεσοπολεμικό κοινωνικοοικονομικό πλέγμα των μητροπόλεων.

Μολαταύτα, οι χαμηλού αναπτυξιακού επιπέδου κοινωνίες ακούσια και εκούσια δέχθηκαν την ανάπτυξη ως την ασφαλή διαδικασία οικονομικής και κοινωνικής μετάβασης από έναν κόσμο του παρελθόντος σ' έναν σύγχρονο κόσμο. Όμως οι μηχανισμοί αυτοί που έθεταν σε εφαρμογή αυτή τη διαδικασία ανήκαν επί το πλείστον στις οικονομικά σθεναρές μητροπόλεις. Η εκκίνηση, η πρακτική εφαρμογή και ο έλεγχός τους ασκήθηκε φανερά από τις χώρες – αποικιοκράτες, ενώ στον αντίποδα οι απικοιοκρατούμενες κοινωνίες επιτελούσαν το ρόλο του θεατή. Τα αποτελέσματα όλης αυτής της «αναπτυξιακής διαδικασίας» δεν ήταν τα αναμενόμενα και ένα νέο φαινόμενο, αυτό της *υπανάπτυξης*, αποσαφήνισε πλήρως το ρόλο που επιτέλεσαν όλες αυτές οι χώρες, οι οποίες προσέδωσαν στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνών ένα νέο χαρακτήρα, άρρηκτα προσαρμοσμένο στα οικονομικά κυρίως πρότυπά τους. Ο απόλυτος έλεγχος των παραμέτρων της ανάπτυξης από τις μητροπόλεις δεν διασφάλισε τον ακέραιο χαρακτήρα της, με αποτέλεσμα ο ακριβής ορισμός της να είναι εκ νέου επισφαλής.

Αρκετά χρόνια αργότερα, στη διάρκεια της ανατολής της ειρήνης, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα, η ανάπτυξη κατέστη ένα από τα βασικότερα διεθνή προβλήματα. Γύρω από αυτή στράφηκε η πλειονότητα όλων των παραγόντων διαμόρφωσής της. Τόσο η επιστημονική σκέψη, όσο και η πολιτική δράση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, στράφηκαν προς την προάσπιση των θεμελιωδών παραμέτρων της ανάπτυξης, όσο αυτές οι παράμετροι ήταν δυνατό να οριοθετηθούν αποτελεσματικά. Η κατάρρευση της κλασσικής αποικιοκρατίας και οι μεταβολές στις διεθνείς σχέσεις, εγκαθίδρυσαν αμφίδρομα μία νέα παγκόσμια τάξη, απόρροια της γεωγραφικής κατανομής των εθνών μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αλλά και της σύστασης του ΟΗΕ.

Ο όρος *ανάπτυξη* περιήλθε αυτούσιος στο πλέγμα των διεθνών αλλά και των ουσιαστικών διαπολιτιστικών σχέσεων μεταξύ των μελών της διεθνούς κοινότητας. Το ζήτημα όμως τίθεται σε σχέση με το γεωγραφικό χώρο που ο παραπάνω όρος εκφράζει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο εξέλιξης και προόδου.

Η μεταπολεμική περίοδος «χάρισε» στη Δύση, το προνόμιο να προσδιορίσει εκείνη την έννοια της ανάπτυξης και να την τοποθετήσει στα πλαίσια των διαπολιτιστικών της σχέσεων. Οι δυτικές χώρες, τοποθετούν την προβληματική του προσδιορισμού της ανάπτυξης σ' ένα επίπεδο όπου οι διαπολιτιστικές τους σχέσεις καθορίζουν κάθε φορά την έκταση των συμφωνιών και των διαφωνιών σχετικά με την έννοια της ανάπτυξης. Η δυναμική προβολή της Δύσης στο αναπτυξιακό επίπεδο αλλά και στο ευρύτερο διαπολιτιστικό περιβάλλον, της προσέδωσε με τη σειρά της μία πολιτιστική ιδιαιτερότητα με οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους, διαφορετικές όμως από τον υπόλοιπο κόσμο.

Αυτή η μακρά διαδικασία, στα μέσα του 20ου αιώνα έγινε ιδιαίτερα αισθητή στον υπόλοιπο κόσμο και η γένεση μιας υποβολιμαίας ανάγκης για ταύτιση με τις δυτικές πολιτιστικές αρχές από το υπόλοιπο της παγκόσμιας κοινότητας ήταν μία πραγματικότητα. Οι αναπτυξιακές αντιλήψεις αναπροσαρμόστηκαν και πλέον καθετί μη προσαρμοσμένο στα δυτικά πρότυπα ήταν αμφίβολο εάν θα μπορούσε ν' ακολουθήσει μία τυπική αναπτυξιακή διαδικασία. Ο «βέβαιος» χώρος της δυτικής κοινότητας έγινε το πρότυπο - μονόδρομος προκειμένου οι μη δυτικές χώρες να καταφέρουν να γίνει εφικτή η έξοδός τους από το μη αναπτυγμένο στοιχείο. Υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης προτεινόμενης δυτικής ανάπτυξης, αυτός ο όρος, συνδέθηκε με την προσπάθεια εκ μέρους της Δύσης για μία σταδιακή αφομοίωση των πολιτιστικών στοιχείων των χωρών που τα θεσμικά οργανωτικά και λειτουργικά

πολιτικο – κοινωνικο - οικονομικά πλαίσια θεωρήθηκαν εξωγενή στοιχεία ως προς τα αντίστοιχα δυτικά.[5]

Η υπαγωγή αυτή, η οποία βασίστηκε σε αποικιοκρατικές αλλά και νεοαποικιοκρατικές πρακτικές, περιέπλεξε την έννοια της αναπτυξιακής διαδικασίας, ιδιαίτερα για τις μη αναπτυγμένες χώρες, εφόσον αυτές εγκαλούνταν ως μη αποδεκτού τύπου οικονομικές κοινωνίες.

Η δυτική αναπτυξιακή εμπειρία ταξινόμησε τον όρο «ανάπτυξη» στο επίπεδο των ενδογενών και εξωγενών της διαπολιτιστικών σχέσεων και του προσέδωσε ένα συμπαγές περιεχόμενο σε αντιδιαστολή με αυτό των μη αναπτυγμένων χωρών που αφομοιώθηκε ως μη συμβατό με τη δυτική ιδεολογία.

Και δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει αυτό το πολιτιστικό στοιχείο - που εμπλέκεται με την ανάπτυξη - του νέου αιώνα, εφόσον ο πολιτισμός ως δυναμικό σύνολο των πνευματικών χαρακτηριστικών, προσπαθεί να υπερβεί τις φυσικές διαδικασίες και να δημιουργήσει όχι μόνο αυτούσιους λειτουργικούς κανόνες μεγάλης κοινωνικής σημασίας αλλά και σύνολο εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων που συγκροτούν την κοινωνική ζωή.

Οι σημερινοί πολιτισμοί, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από πολιτισμική, τεχνολογική αλλά και οικονομική ανωτερότητα μπορούν κάλλιστα ν' αυτοθεωρηθούν «αναπτυγμένοι ενώ, ο όρος «ανάπτυξη» όπως τον χρησιμοποιούν, καλύπτει ίσως στο μεγαλύτερο μέρος του όλα εκείνα που συνθέτουν τις παροντικές δομές τους.[6]

Ωστόσο, στον αντίποδα οι «μη αναπτυγμένες κοινωνίες» είναι αναγκασμένες να προσδεθούν στο όχημα της γρήγορης ανάπτυξης και βασισμένες στο εξελικτικό στοιχείο να αφομοιωθούν από τις «αναπτυγμένες». Αν αυτή η διαδικασία δεν δρομολογηθεί επαρκώς

[5] Ο.π. σελ. 15 –19.
[6] Βλ. περισσότερα Μοδινός, (1996). σελ. 12-15.

δύνανται οι χαμηλής ανάπτυξης κοινωνίες να απομονωθούν σημαντικά μη αξιοποιώντας τις προσφερόμενες ευκαιρίες ανάπτυξης των δυτικών κοινωνιών.

Το κάθε νέο λοιπόν εξελικτικό στάδιο συμβαδίζει με τον όρο *ανάπτυξη* στις δυτικές χώρες. Το «νέο» υποκαθιστά το «παλιό» μέσα από μία τρέχουσα διαδικασία μη αναστρέψιμη. Ο μακροχρόνιος ορθολογισμός απόδοσης και καλυτέρευσης καταργείται και τη θέση του καταλαμβάνει ένας νέος βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα.

Ο όρος *ανάπτυξη* καταλαμβάνει λοιπόν στη σύγχρονη κοινωνία, ένα δύσκολο πλαίσιο θεώρησης της εξέλιξης. Ειδικότερα την τελευταία εικοσαετία, έχοντας ακόμα νωπές τις μνήμες του πολέμου και του κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού διασφαλίστηκε ως ο ακριβής όρος που εμπεριέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που εκτινάσσουν τη δυναμική μιας κοινωνίας. Η οικονομική παράμετρος, όντας βασική του όρου, μπορεί να φαινόταν κυρίαρχη, πλην αυτού όμως δεν διασφαλίζει, όπως γίνεται λόγος παρακάτω, τον ακριβή προσδιορισμό του όρου, αν ληφθεί υπόψη το ποιοτικό εξελικτικό στοιχείο.

Στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, έχοντας η ιστορία πλέον ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς της με τους πολιτικούς διαχωρισμούς ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή, ο όρος *ανάπτυξη* ταλαντεύεται ανάμεσα στις παραμέτρους που καθορίζουν το νέο ίσως περιεχόμενό της. Μολοταύτα, ο νέος πολιτικο – οικονομικο - γεωγραφικός διαχωρισμός ανάμεσα σε Βορρά και Νότο λειτουργώντας ενδόμυχα, πλην αυτού όμως αποτελεσματικά, είναι ο νέος «αφανής» διαχωρισμός του πλανήτη που μέσα από μία ιστορική διαδικασία πέρασε σαν ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο με διεθνές έρεισμα. Κάτω από τις επιταγές της πολυαναφερόμενης παγκοσμιοποίησης αλλά και της αλληλεξάρτησης, η αναπτυξιακή διαδικασία, προσπαθώντας να υπερκεράσει τις δυσκολίες

της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και των στρατηγικών των επιχειρήσεων, χάνει αλλά και συγχρόνως κερδίζει έδαφος.[7]

Έτσι, απέναντι από την διεθνή προβληματική για το περιεχόμενο του όρου στη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα αλλά και τις υπέρογκες διαδοχικές απαιτήσεις της μανιώδους κούρσας της οικονομίας, βρίσκεται μια άλλη προβληματική: Το ζήτημα των χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου, που στηρίζουν τη μελλοντική δυναμική τους στη διεθνή κοινότητα και την καλούν να πάρει θέση, έτσι ώστε ο ακριβής προσδιορισμός της *ανάπτυξης* να γίνει ιδεολογία και διαδικασία έτσι ώστε βρει τον ορθολογικό εννοιολογικό της προσδιορισμό.

1.3 Η ανάπτυξη ως ιδεολογία.

Είναι γνωστό ότι ο υλικός πολιτισμός της Δύσης έγινε το πρότυπο της μεθοδολογίας παραγωγής αλλά και το προτεινόμενο σχέδιο προς τους άλλους πολιτισμούς όσον αφορά την κατάκτηση του βιοτικού επιπέδου. Το σύνολο των δυτικών πεποιθήσεων, η «ενεργός κοσμοθεωρία», εξέφραζε μία ιδεολογία σχετικά με την έννοια της ανάπτυξης αρκετά μονομερής. Το γεγονός της πολυμερούς αποτυχίας των αναπτυξιακών προγραμμάτων στις χώρες του επονομαζόμενου Τρίτου Κόσμου, συνυφασμένο με την άγνοια από μέρους της Δύσης, των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων των παραπάνω χωρών, δημιούργησε την ανάγκη της απαιτητικής επαναοριοθέτησης του ιδεολογικού υποβάθρου της ανάπτυξης.

Δεδομένου του παραπάνω παραδείγματος έγινε γνωστό, ότι, η μονομέρεια των τρόπων παραγωγής δεν ήταν η ασφαλής διαδικασία προκειμένου οι Τρίτες Χώρες λ.χ. να κατανοήσουν το ιδεολογικό δυτικό υπόβαθρο της ανάπτυξης. Από την άλλη, στη Δύση, ίσως και να έγινε

[7] Βλ. περισσότερα «Global Partnership for Development Pursued», *UN Chronicle*, (March 1, 1998).

ευρύτερα δεκτό ότι η ανάπτυξη ως φορέας προόδου μέσω των αυξημένων παραγωγικών σχέσεων δεν στηρίζει έναν εκσυγχρονισμένο τρόπο ζωής.

Η απαίτηση από μέρους της Δύσης να στοχεύσουν άμεσα οι αναπτυσσόμενες χώρες υψηλά αναπτυξιακά επίπεδα, κατέρρευσε δεδομένου ότι η πρώτη προσέδωσε στην ανάπτυξη ιδεολογικό χαρακτήρα αυτοσκοπού.

Η ιδεολογία της ανάπτυξης βασίστηκε επί το πλείστον σε τρεις βασικούς άξονες:[8]

- Η επιβολή της υπεροχής της δυτικής ανάπτυξης έναντι του υπόλοιπου κόσμου του μη αναπτυγμένου. Η ανάπτυξη και οι υπανάπτυξη έγινε το σχήμα διακριτικής κατηγοριοποίησης των λαών.
- Δημιουργία νέων κοινωνικών κατηγοριών στις υπό ανάπτυξη χώρες, τις πρώην αποικιοκρατούμενες. Ο «δυτικός άνθρωπος» πιστός στην έννοια της ανάπτυξης υπερέχει έναντι του «αυτόχθονα» που τελεί υπό ανάπτυξη,
- Η Δύση καθορίζει τις κατευθυντήριες οδούς τέλεσης της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Οι άξονες αυτοί δημιουργούν ένα ενιαίο ιδεολογικό υπόβαθρο και επί τη βάση του κρίνεται η εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα. Αυτή η πραγματικότητα θα γίνει ο δείκτης μεταβολής έτσι ώστε να χαρακτηρίζονται οι μορφολογικές της δομές θετικές ή αρνητικές. Και ανάλογα μ' αυτές, δύο νέες παράμετροι κοινωνικής διαμόρφωσης α) οι μελλοντικές επιδιώξεις που απορρέουν από τη γενικότερη κοινωνική βιωσιμότητα και β) η δημιουργία κρίσης και η αβεβαιότητα, εναρμονίζονται με τις παραπάνω θετικές και αρνητικές όψεις της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στο παρακάτω σχήμα φαίνονται οι αναπτυξιακές και κοινωνικές σχέσεις να αλληλοεπηρεάζονται σημαντικά και να δημιουργούν το μοντέλο της κοινωνικής πραγματικότητας που με τη σειρά του αποσαφηνίζει το γενικότερο θετικό ή αρνητικό αναπτυξιακό προφίλ.

Σχήμα 1. Εξέλιξη κοινωνικής πραγματικότητας

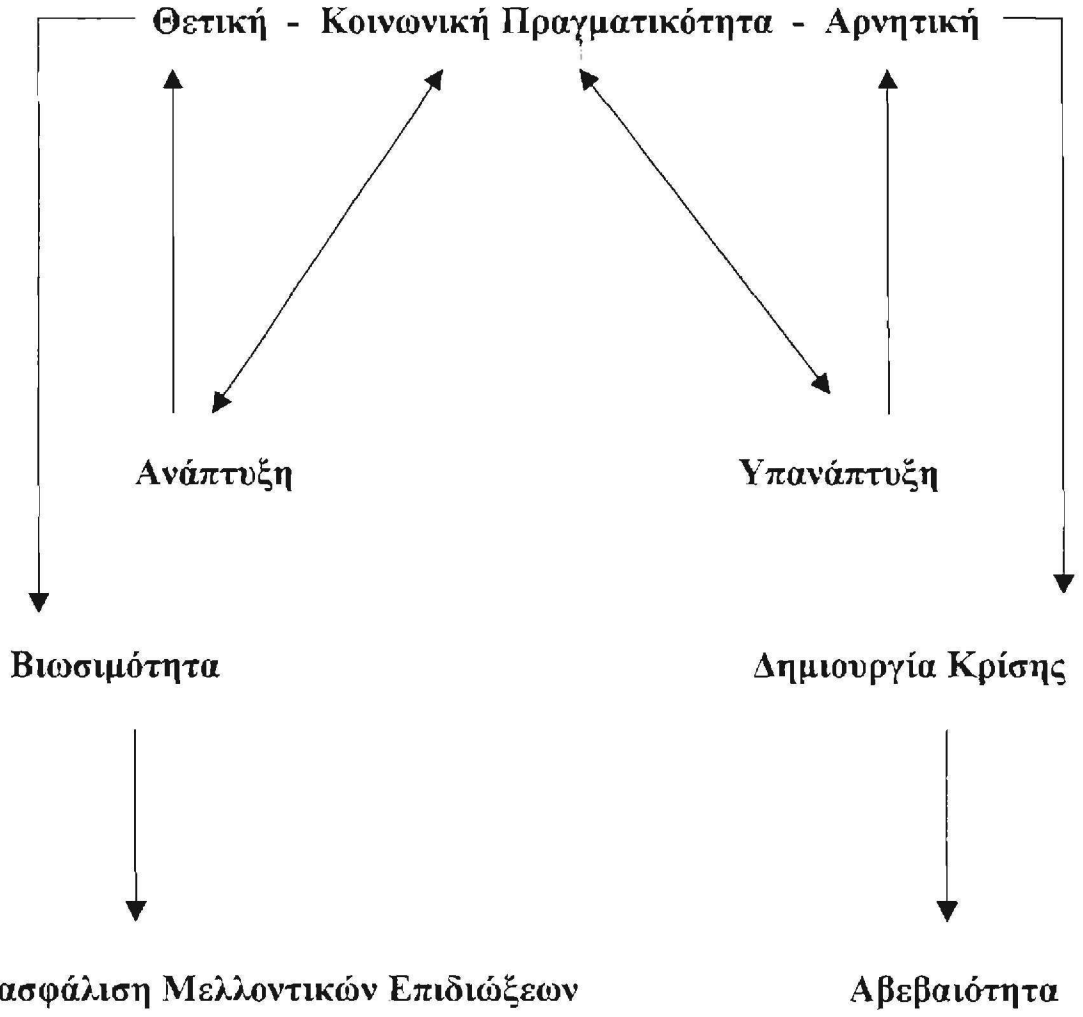

Εφόσον λοιπόν η ανάπτυξη, έστω και με αυτό το χαρακτήρα να προσδιορίζει την ιδεολογία της, υπήρξε διαδικασία εκούσια και βαθύτατα ελεγχόμενη. Θεωρήθηκε ότι ο τρόπος άσκησής της από τη μεριά των Δυτικών έπρεπε ή πρέπει να επαναπροσδιοριστεί όσον αφορά το ιδεολογικό υπόβαθρο που τον κατευθύνει. Οι απόψεις πολλών μορφών της διεθνούς διανοητικής κοινότητας αλλά και πολλών μη κυβερνητικών

[8] Βλ. περισσότερα Τσαούσης. (1970), σελ. 96.

παραγόντων που δεν ανήκουν στην ιδεολογική σφαίρα άσκησης εξουσίας, ταυτίστηκαν με το γεγονός ότι το «αληθινό», το «πραγματικό», το «ηθικό» και το «ωραίο», όσον αφορά τα επιδιωκόμενα επίπεδα ανάπτυξης, εκλαμβάνονται διαφορετικά ως ιδεολογία από τις τοπικές κοινωνίες.

Η πρόσθεση στην αναπτυξιακή ιδεολογία της μελλοντικής παραμέτρου, έδωσε νέα ώθηση στο χαρακτήρα της ανάπτυξης δεδομένου ότι έτσι απεγκλωβιζόταν από το στατικό της χαρακτήρα. Το στοιχείο της υπέρβασης από την πραγματικότητα που πολλές φορές εμπεριέχει και το στοιχείο της ταυτόχρονης απόρριψής της, είναι εκείνο που συνοδεύει πλέον την ανάπτυξη και της δίνει μία άλλη ιδεολογική οδό.

Η *ανάπτυξη* αποτελεί, σύμφωνα με τα παραπάνω, μία πολυδιάστατη έννοια η οποία θεμελιώνεται επί της κυρίαρχης σφαιρικής ιδεολογίας, την οποία προβάλλει με τη σειρά της στον εθνικό και διεθνή χώρο. Η ιδεολογία όμως δύναται ν' απέχει σημαντικά από την καθολική έννοια της ανάπτυξης και μπορεί ν' αποτυπώνεται επίσης σε μία παράλληλη ιδεολογική διαδικασία που στηρίζει την έννοια της ανάπτυξης, πλην αυτού όμως η τελευταία κινείται αυτόνομα.

Ανάμεσα στην ιδεολογία και στην έννοια η απόσταση είναι αρκετά μεγάλη. Δεδομένου ότι η κρατούσα ιδεολογία περί αναπτύξεως εμφανίζεται κυρίαρχη, είναι όμως υποκειμενική αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες η αναπτυξιακή διαδικασία έχει ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, που όπως η ιστορία απέδειξε δεν ήταν τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα , ότι ακριβώς χρειάζονταν οι χώρες αυτές. Η πρόσδεση στα αναπτυξιακά δυτικά πρότυπα και η παρακολούθηση του δυτικού πολιτισμού, χωρίς την εξάλειψη των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων τους ήταν μια δυσχερής διαδικασία που έφερε τις παραπάνω χώρες στο κατώφλι του αποσυντονισμού και της ανασφάλειας. Η αυτόνομη λειτουργία της έννοιας της «ανάπτυξης» που

απαιτούσε ικανούς όρους για την εκπλήρωση των σκοπών της βρήκε την υποκειμενική ιδεολογία που εξέφραζε μία συγκεκριμένη μορφή ανάπτυξης.

Θα πρέπει να αναγνωρισθεί σε διεθνές επίπεδο η ανάπτυξη ως λίαν θετικός παράγοντας προκειμένου ν' αρθούν τα εμπόδια της συμμετοχής των λαών στην αναπτυξιακή διαδικασία και επομένως ν' αποκτήσουν ισοτιμία έναντι της σφαίρας των κυρίαρχων κρατών.

Η αναγνώριση της πολιτειακής και πολιτιστικής ιδιαιτερότητας, όπως άλλωστε αναφέρθηκε, των λαών που «τελούν υπό ανάπτυξη», είναι η «αναγκαία και ικανή συνθήκη», προκειμένου μέσα από την αναπτυξιακή διαδικασία οι χώρες αυτές ν' αποκτήσουν αλλά και να διαφυλάξουν τη διεθνή τους κοινωνική ταυτότητα και η αυτόνομη ανάπτυξη να γίνει η *ασφαλής διαδικασία*.

1.4 Η «ανάπτυξη» ως διαδικασία.

Η «ανάπτυξη» δεν μπορεί να εκφραστεί ανεξάρτητα δύο μεταβλητών: α) τόπου και β) χρόνου, δεδομένου ότι δεν αποτελεί μία τυπική ομοιογενή διαδικασία.[9] Πριν εξετασθεί η καθαυτού έννοιά της, είναι σκόπιμο να διερευνηθούν κάποιες περιπτώσεις αναπτυξιακής διαδικασίας και να συνεκτιμηθούν όλες οι αναπτυξιακές παράμετροι με τα σφάλματα των αποτελεσμάτων τους.

Η *ανάπτυξη* όχι ως *φαινόμενο* αλλά ως *διαδικασία*, είναι σκόπιμο να διερευνηθεί ως στοιχείο διαμορφωτικό των κοινωνικών σχέσεων. Τα εκάστοτε υποκείμενα, που στην προκειμένη περίπτωση είναι οι πολιτισμοί, άμεσα εμπλεκόμενα στην αναπτυξιακή διαδικασία γίνονται

[9] Κι αυτό εξηγείται, διότι όπως προαναφέρθηκε, η ομοιογένεια των λαών είναι καθαρά ουτοπιστική υπόθεση. Δεν νοείται λοιπόν το στοιχείο μιας ομοιογενούς ανάπτυξης να μπορέσει να λειτουργήσει, διότι είναι εκ προοιμίου αναποτελεσματικό, αν ληφθούν υπόψη οι διαφορετικές κοινωνικές δομές των λαών.

φορείς των θέσεων της ανάπτυξης και ταυτόχρονα εκφραστές ενός συνόλου σχέσεων, ικανό να προσδιορίσει τη γενικότερη στάση τους. Η αμοιβαία αναγνώριση των πολιτισμικών σχέσεων είναι ίσως ένα από τα κυριότερα στοιχεία της ασφαλούς αναπτυξιακής διαδικασίας, διότι έτσι εξασφαλίζεται και η δυναμική παρουσία ενός πολιτισμού στα πλαίσια των διεθνών σχέσεων.

Βέβαια, η αμοιβαία αναγνώριση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων προϋποθέτει πολυμερή προσπάθεια και σεβασμό των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Αυτή η συγκεκριμένη παράμετρος μπορεί στην πράξη να είναι εξαιρετικά δύσκολη, όμως δεν είναι ανέφικτη ως διαδικασία.

Αν αυτό το στοιχείο περάσει στη σφαίρα του πραγματικού, τότε η αναπτυξιακή διαδικασία θα μπορέσει να εξετασθεί όχι ως ένα φαινόμενο που τελεί σε απομόνωση, αλλά αναφορικά με τα εκάστοτε υποκείμενα που πληρούν τις συνθήκες της αμοιβαίας αναγνώρισης και συνάπτουν κοινωνικές σχέσεις. Κατά συνέπεια, σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, διαμορφώνονται τρεις νέες, σ' αυτή την επιμέρους διαδικασία, επικουρικοί παράμετροι:

- Διαπίστωση του ιδιαιτέρου κοινωνικο - πολιτισμικού στοιχείου των χωρών εντός των οποίων εμφανίζεται η προβληματική της ανάπτυξης, με την ταυτόχρονη αποδοχή ή όχι των όρων εκπλήρωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας.
- Διακρίβωση των επιμέρους απόψεων της κοινωνικής πραγματικότητας του πεδίου που εντάσσεται στην αναπτυξιακή διαδικασία.
- Διερεύνηση όλων των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτιστικών συγκρούσεων εν αναμονή και εν κινήσει της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Στην αναπτυξιακή διαδικασία προσάπτεται γενικότερα μία διττή σημασία. Αρχικά ότι συσχετίζεται με την ιστορικά προσδιορισμένη

μετακίνηση μιας ομάδας κοινωνιών από ένα μεταβατικό στάδιο εξέλιξης ομοιογενές με αυτό που βρίσκονται σήμερα πολλές χώρες, προς ένα ανώτερο, αρκετά προχωρημένο. Από την άλλη, η αναπτυξιακή διαδικασία χαρακτηρίζεται από μία σειρά εκούσιων ενεργειών οι οποίες τείνουν προς μία διαδοχική κατάκτηση υψηλών αναπτυξιακών βαθμίδων έως την τελική πραγμάτωση των επιδιωκόμενων στόχων. Τα εκούσιο αυτής της διαδικασίας είναι άρρηκτα συνδυασμένο μ' έναν γενικότερο έλεγχο της πορείας του αναπτυξιακού έργου, που στόχο έχει την παρακολούθηση και την πιθανή καταστολή όλων των συνεπειών των παρεκκλίσεων από τους συγκεκριμένους αναπτυξιακούς στόχους.

Η διαδικασία της ανάπτυξης, έως πολύ πρόσφατα, χαρακτηρίστηκε από ένα συγκεκριμένο πρότυπο που οδήγησε πολλές χώρες στην κατάκτηση πολλών από τους επιδιωκόμενους στόχους, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι ρητά προσδιορίστηκαν από ένα καθολικά αποδεκτό εννοιολογικό πλαίσιο. Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν αυτό το αξίωμα, η αναπτυξιακή διαδικασία χαρακτηρίζεται από τις παρακάτω έξι παραμέτρους:

- Οι επονομαζόμενες αναπτυγμένες κοινωνίες ακολούθησαν μία πορεία, όχι τυχαία, αλλά προσδιορισμένη από αναγκαία φαινόμενα τα οποία βρίσκονταν στο επίκεντρο των σχέσεών τους.
- Τα φαινόμενα αυτά διακρίθηκαν από το στοιχείο της επανάληψης, τα οποία με τη σειρά τους οδήγησαν σε άλλα.
- Ότι έλαβε χώρα σε αυτές τις κοινωνίες τίποτα δεν το εμποδίζει να λάβει χώρα και σε νέες κοινωνίες, αρκεί να ισχύσουν οι συντρέχουσες προϋποθέσεις.
- Αυτό μπορεί να συμβεί διότι δεν υφίστανται ποιοτικές διαφορές μεταξύ κοινωνιών.

- Όλες οι κοινωνίες μπορεί να γίνουν κοινωνοί των παραμέτρων ανάπτυξης, δεδομένου ότι έχουν εγγενή μεταβατικά στοιχεία.
- Εφόσον οι εσωτερικοί ποιοτικοί παράγοντες διαφοροποίησης των κοινωνιών λογικά δεν ισχύουν, οι εξωτερικοί παράγοντες είναι εκείνα τα στοιχεία που ανέστειλαν, επιβράδυναν τη αναπτυξιακή διαδικασία και έμμεσοι συντελεστές του διαχωρισμού ανάπτυξη – υπανάπτυξη.

Η διαδικασία της ανάπτυξης δεν εκφράζει τίποτε άλλο εκτός από τον επιδιωκόμενο στόχο που είναι η τελική φάση της ανάπτυξης. Αυτή η φάση παίρνει τη μορφή της «κατάκτησης της ανάπτυξης και τη διατήρησή της ως μία «ενεργή κατάσταση». Ανάλογα με το βαθμό δυναμικότητας και στατικότητας, οι κοινωνίες περνούν στη φάση της αναπτυξιακής διαδικασίας και είτε φτάνουν στο τελικό στάδιο είτε αποτυγχάνουν. Με γνώμονα την παραπάνω λογική, στο παρακάτω σχήμα επεξήγεται πώς οι δύο μεταβλητές στατική και δυναμική, που εμπεριέχονται στις δομές όλων των κοινωνιών επηρεάζουν αλληλοδιαδόχως την αναπτυξιακή διαδικασία. Με διακεκομμένες γραμμές αποτυπώνεται η ισχνή επίδραση του κάθε στοιχείου στην επιμέρους παράμετρο που αναφέρεται.

Σχήμα 2. Στατικό - δυναμικό κοινωνικό αναπτυξιακό στοιχείο

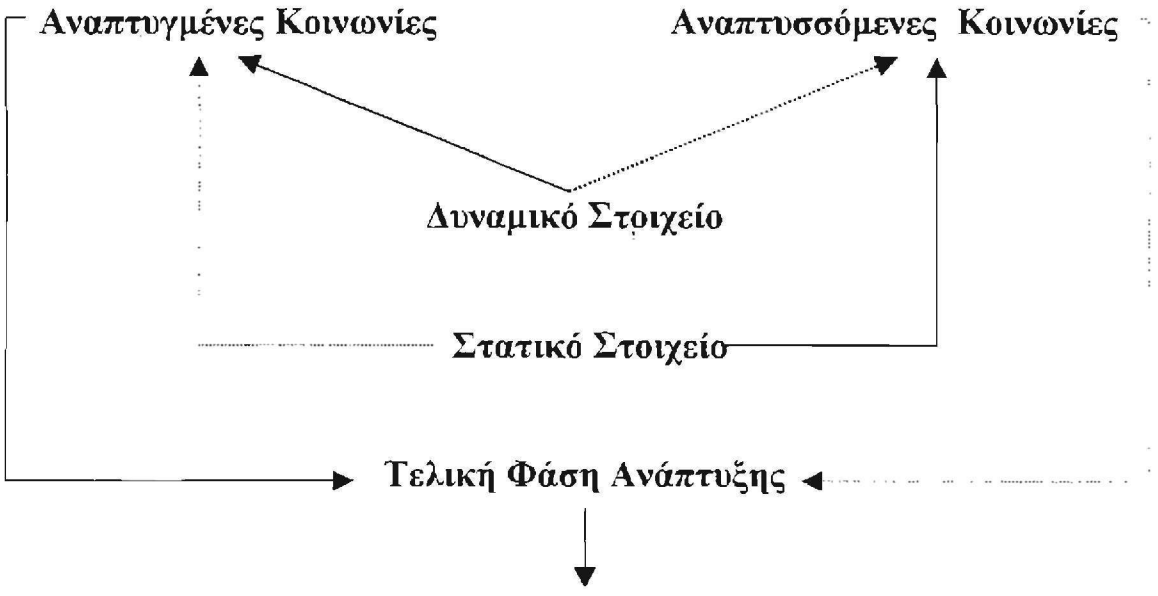

Συνεχιζόμενη Ανάπτυξη

Με βάση το παραπάνω σχήμα αλλά και όσα προαναφέρθηκαν, η ανάπτυξη, ως συνολική πορεία της ανθρώπινης κοινωνίας μέσα στην ιστορία, αποτελεί μία διαδικασία με γνωστή αφετηρία αλλά με δυσδιάκριτο από τις διάφορες παραμέτρους, τέρμα. Ο πολλαπλασιασμός όλων των ανθρωπίνων δυνατοτήτων προκειμένου η αναπτυξιακή διαδικασία να τελεσφορήσει προς όφελος του επιδιωκόμενου στόχου, ίσως και ν' αποτελεί εκείνο το στοιχείο σύμφωνα με το οποίο ενισχύεται η δυναμική κάθε κοινωνίας και εξαλείφεται η στατικότητά της.

Το επίπεδο των αναπτυγμένων κοινωνιών θεωρείται ότι, ως αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας, εκπληρώνει τα στοιχεία ενός πρόσκαιρου στόχου. Ωστόσο, η *τελική φάση ανάπτυξης* εκφράζει μία κατάσταση κατά την οποία η εκάστοτε κοινωνία εκπλήρωσε έναν συγκεκριμένο επιδιωκόμενο στόχο αναπτυξιακού περιεχομένου, πλην αυτού όμως, τίποτα δεν προεξοφλεί ότι η αναπτυξιακή διαδικασία σταματά εκεί. Εξάλλου, πρόκειται για μία φάση κατά την οποία συνίστανται νέες κοινωνικές μεταβολές, ενώ δημιουργούνται νέες μεταβλητές, έτσι ώστε η πραγμάτωση νέων βάσιμων επιδιώξεων να οδηγήσει σε μία *νέα τελική φάση ανάπτυξης*. Πρόκειται δηλαδή για μία συνεχιζόμενη διαδικασία.

Ο τελικός προσδιορισμός της διαδικασίας της ανάπτυξης μιας κοινωνίας, δεν μπορεί να εκφράζεται μέσα από ένα χαρακτηριστικό εξωτερικής μορφολογίας που υποδηλώνει ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης. Αντίθετα, η ανάπτυξη όχι ως αυτοσκοπός αλλά ως κοινωνική δυναμική, επιτυγχάνεται όταν μελλοντικά μπορεί να εξασφαλιστεί μία νέα κοινωνική πραγματικότητα. Το όραμα και η επιδίωξη είναι δύο βασικά στοιχεία που μπορεί να πυροδοτήσουν το περιεχόμενο της

ανάπτυξης και μέσα από την προαναφερθείσα διαδικασία να αποτελέσουν σημαντικά και ικανά εφαλτήρια. [10]

Η σύγχρονη μορφή της αναπτυξιακής διαδικασίας έχει φέρει δύο βασικές μεταβολές επί των κοινωνικών ομάδων: α) Είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι η επιδίωξη ολοένα και συνεχόμενων επιπέδων ανάπτυξης, είναι βασικό στοιχείο τα αυτοπραγμάτωσης και αυτοκαθορισμού των ιδανικών όλων των μελών της κοινωνίας. β) Είναι απαραίτητη πλέον η υιοθέτηση των πολιτικών επιταγών του συνόλου των κοινωνικών ομάδων, προκειμένου να εξασφαλίσουν στα μέλη τους τις συνισταμένες εκείνες που συνοδεύουν την αναζήτηση υψηλών ιδανικών και που με τη σειρά τους δημιουργούν πορεία αναπτυξιακού έργου.

Ο μηχανισμός ης αναπτυξιακής διαδικασίας, ή μάλλον η επικρατούσα αντίληψη περί της λειτουργικότητάς της, αφορούσε μέχρι πολύ πρόσφατα και αφορά ακόμα σε πολλές περιπτώσεις τον οικονομικό παράγοντα. Η συσσώρευση κεφαλαίου, ο δείκτης παραγωγικότητας η μεγέθυνση του εισοδήματος, οι διαφοροποιημένες οικονομικές αξιώσεις και η αποτελεσματικότητα των επενδύσεων, συνιστούσαν αλλά και συνιστούν μερικούς από τους βασικούς παράγοντες, αν όχι τους σημαντικότερους, βάσει των οποίων κινείται η αναπτυξιακή διαδικασία σε όλες της χώρες και δη στις υπό ανάπτυξη. Ο συγκερασμός τους με την βελτίωση των τεχνολογικών δομών αποδεσμεύει τη ρουτίνα της στατικής αναπτυξιακής διαδικασίας και την καθιστά ωφέλιμη για τις κοινωνίες.[11]

Όμως, η αντίληψη αυτή που είναι και η πιο συνηθισμένη αλλά και η πιο «εύκολη» για να μελετηθεί η αναπτυξιακή διαδικασία, δεν προσβλέπει σε όλες τις ανάγκες των κοινωνιών σήμερα. Και οι ανάγκες αυτές, όπως άλλωστε φαίνεται παρακάτω, είναι τόσες πολλές που ο οικονομικός παράγοντας δεν θεωρείται ικανός για να θεωριοποιήσει μία

[10] Βλ. περισσότερα ο.π Τσαούσης, (1970), σελ. 41- 42.

ασφαλή τυπική αναπτυξιακή διαδικασία. Μέσα απ' αυτή τη συνοπτική ανάλυση φαίνεται ότι η ίδια μπορεί να λάβει χώρα παντού, εφόσον είναι αναφαίρετο συστατικό στοιχείο της κάθε κοινωνίας. Μολοταύτα ορισμένα εξωτερικά εμπόδια και όροι δεν επιτρέπουν πρόσβαση όλων των κοινωνιών στην αναπτυξιακή διαδικασία. Και αυτό γίνεται όλο και πιο δυσχερές όταν αυτές οι κοινωνίες εμφανίζουν μέσα στην ιστορική πραγματικότητα έντονα τα σημάδια καθυστέρησης στα βασικά επίπεδα ανάπτυξης.

Η συγκέντρωση και η μελέτη όλων αυτών των παραμέτρων, που αποτελούν πολλές φορές κατασταλτικούς παράγοντες, προκειμένου η διαδικασία της ανάπτυξης να τελεσφορήσει και να συνεχιστεί, μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η επιτακτική ανάγκη της κοινωνίας είναι να οριοθετήσει την ανάπτυξη ως σύγχρονη έννοια. Αφήνοντας πίσω τα λάθη και την ένδεια του ιδεολογικού υποβάθρου αλλά και την κοινωνική υπεροψία των ισχυρών της Δύσης και του Βορρά όσον αφορά την αναπτυξιακή διαδικασία, η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να συμμετάσχει στην επαναδιαπραγμάτευση των διαδοχικών σταδίων της παραπάνω διαδικασίας.

Αυτό μπορεί να διασφαλιστεί με τον ακριβή ή τον κατά προσέγγιση εννοιολογικό προσδιορισμό της ανάπτυξης, τόσο ως φαινόμενο, όσο και ως διαδικασία. Η σύγχρονη προβληματική και η νέα διεθνής τάξη όσο και αν περίπλοκη εμφανίζεται βοηθά, έτσι ώστε αυτός ο εννοιολογικός προσδιορισμός να περικλείσει τόσες μεταβλητές, ικανές να προσδώσουν: α) νέο περιεχόμενο στην έννοια της ανάπτυξης, με την ταυτόχρονη δημιουργία νέων μεταβλητών αλλά και με τον εμπλουτισμό με υποκατηγορίες των παλαιών, β) στην αναπτυξιακή διαδικασία νέα

[11] Βλ. περισσότερα Celso Furtado, *Development and Underdevelopment* (CA: Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1964) σελ. 60 – 78.

ορμή και κίνητρα, και γ) στην κοινωνία την πολυπόθητη υπέρβαση για τη δημιουργία μίας νέας πραγματικότητας.

1.5 Η έννοια της *ανάπτυξης*.

1.5.1 Ορισμένα επεξηγηματικά στοιχεία.

Ο όρος *ανάπτυξη* προέρχεται από τη λατινική λέξη *evolutio*, και σχετίζεται με το *ξετύλιγμα* ή το *ξεδίπλωμα* ενός αρχαίου εγγράφου. Στη διεθνή βιβλιογραφία τον συναντά κανείς στα γαλλικά κείμενα ως *developpement* που επίσης και αυτός ο όρος σήμαινε *ξεδίπλωμα*. Για να φθάσει να γίνει αξίωμα και να συμπεριληφθεί στην επιστήμη της Βιολογίας κ.ο.κ., όπως άλλωστε προαναφέρθηκε, πέρασε μέσα από την επιστήμη της Φιλοσοφίας με την έννοια της εξέλιξης ενός δράματος.

Η πρωτοπόρος δεκαετία του ΄50, χαρακτηρίστηκε από σημαντικές προσπάθειες έτσι ώστε να γίνει εφικτός ο ακριβής εννοιολογικός προσδιορισμός της ανάπτυξης. Ο καθορισμός της έννοιας περνάει μέσα από τις ατομικές και συλλογικές αξίες που - τοπικά και χρονικά - παρουσιάζονται παγκόσμια στις πολιτικές αντιλήψεις των θεωρητικών της ανάπτυξης.

Η ύπαρξη όμως πολλών επιστημονικών κλάδων αλλά και πολλών πολιτικών ενδιαφερόντων, κάνουν ακόμα πιο δύσκολο το σαφή προσδιορισμό της. Δεδομένου ότι μπορεί όλοι να συγκλίνουν ότι η ανάπτυξη συμβαδίζει με την καλυτέρευση της κοινωνικής πραγματικότητας, όμως διαφοροποιούνται βάσει πολλών ιδεολογιών που σχετίζονται με πολλές μεταβλητές της αναπτυξιακής διαδικασίας.[12] Επιστημονικοί κλάδοι όπως: Κοινωνική Ανθρωπολογία, Οικονομία,

[12] Είναι δύσκολο να υπάρξει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός για την ανάπτυξη. Αυτό φαίνεται και από την έκθεση του Willy Brand, που έγινε γνωστή σαν «Brand Bericht». Σύμφωνα λοιπόν με τον Willy Brand, οι θεωρητικοί της ανάπτυξης χωρίζονται ανάλογα με τους επιστημονικούς τους κλάδους και την ιδεολογία σε ομάδες. Βλ. περισσότερα Αντώνης Καλτσούνης, *Οικονομική της Ανάπτυξης και Πολιτική* (Αθήνα: Scriptum – Ηλεκτρονικές Εκδόσεις, 1991) σελ. 9 – 10.

Κοινωνιολογία, Πολιτική Επιστήμη, προσεγγίζουν διαφορετικά την ανάπτυξη, όπως διαφορετικά την προσεγγίζουν και αντίστοιχοι ιδεολογικοί χώροι. Για παράδειγμα. αλλιώς εννοούν την ανάπτυξη οι κοινωνικοί επιστήμονες που κινούνται μέσα στα πλαίσια του μαρξιστικού χώρου και αλλιώς οι επιστήμονες που συντάσσουν μελέτες στρατηγικής σημασίας και απευθύνονται στην αγορά των ΗΠΑ.[13]

Για να γίνει αυτός ο εννοιολογικός προσδιορισμός χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες επιστημονικής τέρψης αλλά και σφοδρής αντιπαράθεσης ανάμεσα στις αναπτυγμένες υπερδυνάμεις και στις περιφερειακές ζώνες που τελούσαν υπό ανάπτυξη.

Ο συγκερασμός, αλλά και η αντιπαλότητα που χαρακτήρισε όλες τις ιδεολογίες συνοψίζεται σε δύο μεγάλες κατηγορίες θεωριών που στόχευσαν στον ακριβή εννοιολογικό προσδιορισμό της ανάπτυξης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το περιεχόμενό τους είναι οικουμενικό και ταυτίζεται με την αναπτυξιακή ορθολογικότητα των λαών. Οι θεωρίες αυτές ταξινομούνται στις: α) αστικές αναπτυξιακές θεωρίες και β) θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης.

1.5.2 Η έννοια της ανάπτυξης σύμφωνα με τις αστικές αναπτυξιακές θεωρίες.[14]

Οι θεωρίες αυτές χωρίζονται σε τρεις κύριες κατηγορίες:

- **Θεωρίες εκμοντερνισμού – εκσυγχρονισμού.**

Καθετί που δεν συμβαδίζει με την οργανωμένη καπιταλιστική κοινωνία λαμβάνεται αυτόματα από τις κοινωνίες που ανήκουν σ' αυτό

[13] Ο.π. σελ. 10.

[14] Δεδομένου ότι τη μεγαλύτερη βαρύτητα στο νόημα αλλά και στις επιμέρους μεταβλητές της ανάπτυξης έδωσε η οικονομική παράμετρος, η τελευταία δεν μπορούσε παρά να ήταν το προϊόν γενικευμένων θεωριών που σημάδεψαν την μεταπολεμική περίοδο. Αυτές οι θεωρίες βασίζονται στο πνεύμα των αστικών οικονομικών θεωριών, εκείνων που έχουν σημαδέψει με το νεοφιλελεύθερο κοινωνικοοικονομικό μοντέλο τους σχεδόν την πλειονότητα της παγκόσμιας οικονομικής ζωής.

το χώρο ως «καθυστέρηση» ή «στασιμότητα». Αυτές οι θεωρίες είναι αμερικανικού τύπου και προώθησαν τις αμερικανικές ιδέες περί καπιταλισμού και ενδογενών αναπτυξιακών εμποδίων στις αρχές της δεκαετίας του ΄50.

- **Θεωρίες που σχετίζονται με τους εθνικούς στόχους των περιφερειακών χώρων.**

Λόγω της αδυναμίας των περιφερειακών κρατών, οι παραπάνω στόχοι συμπεριλαμβάνονται μέσα στις επιστημονικές αναπτυξιακές μελέτες των μητροπόλεων για λογαριασμό των παραπάνω χωρών, σε στενή συνεργασία με τους διεθνείς οργανισμούς (Διεθνή Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Οι θεωρίες αυτές, δεν απέχουν πολύ από αυτές της πρώτης κατηγορίας και ο ορισμός της ανάπτυξης είναι άτυπα ο ίδιος.

- **Θεωρίες σύμφωνα με τους σκοπούς των Διεθνών Οργανισμών.**

Για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, η έννοια της ανάπτυξης, συσχετισμένη με τις «γλαφυρές» διακηρύξεις των Διεθνών Οργανισμών, δεν περιέκλειε στο περιεχόμενό της τίποτα άλλο από την ικανοποίηση των βασικών αναγκών των φτωχών κοινωνιών. Η επονομαζόμενη «διπλωματία της ανάπτυξης» και οι στρατηγικές της, απείχαν αρκετά από τα συγκεκριμένα αναπτυξιακά προβλήματα. Μελλοντικά βέβαια, οι Διεθνείς Οργανισμοί εξασφάλισαν ένα αρτιότερο σύστημα εννοιολογικού προσδιορισμού της ανάπτυξης και με πρακτικές εφαρμογές πέτυχαν αρκετούς αναπτυξιακούς στόχους. Έως τότε όμως, η γραφειοκρατία, η μονομερής προσκόλληση στις διεθνείς διακηρύξεις και η μη επαρκής συνεργασία με τις αναπτυσσόμενες χώρες, κατέστησαν αυτές τις θεωρίες ημιτελείς στο να προσδώσουν στην ανάπτυξη ένα σαφές εννοιολογικό πλαίσιο. Και σ' αυτή την περίπτωση οι αιτίες που παρεμποδίζουν την ανάπτυξη είναι ενδογενείς.

Το γεγονός ότι και στις τρεις περιπτώσεις το προσφερόμενο θεωρητικό υπόβαθρο προέρχεται και εκπονείται από τα μητροπολιτικά κέντρα αφήνει αρκετές αμφιβολίες. Και αυτές γεννούνται όταν το καπιταλιστικό πρότυπο δόμησης αυτών των κοινωνιών με τα καθεστώτα ελεύθερου εμπορίου και αγοράς σε πλήρη άνθηση – με ότι συνεπάγεται αυτό για τις μικρές κοινωνίες – γίνεται αναπτυξιακό έρεισμα, αγνοώντας πολλές φορές τις ιδιαιτερότητες και την άναρχη πολιτικοοικονομική ζωή των χωρών που τελούν υπό ανάπτυξη.

Ο νεοφιλελευθερισμός και η μετέπειτα παγκοσμιοποίηση δημιούργησαν μία νέα κοινωνική πραγματικότητα. Οι παραπάνω θεωρίες που είναι γέννημα θρέμμα των δύο παραμέτρων δημιούργησαν το προσφερόμενο εννοιολογικό και πρακτικό αναπτυξιακό πλαίσιο το οποίο άπτεται στη δομή των αναπτυγμένων κοινωνιών και δεν προσφέρει σαφή διαχωρισμό των μεταβλητών της ανάπτυξης. Είναι αμφιβόλου ικανότητας επομένως, να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα στις αναπτυσσόμενες χώρες. Πόσο μάλιστα όταν αυτό το πλαίσιο θεωρεί ως αιτιολογικούς παράγοντες καθυστέρησης των μικρών κοινωνιών τους εσωτερικούς – ενδογενείς παράγοντες.

Το ερώτημα που γεννάται (και η απάντησή του φαίνεται καλύτερα στο επόμενο κεφάλαιο όπου αναλύονται οι αναπτυξιακές θεωρίες διεξοδικά) είναι πώς ήταν δυνατόν αυτές οι μικρές κοινωνίες μέσα από μία διαδικασία δύο αιώνων οικονομικής απομόνωσης να ενταχθούν σ' ένα δυτικά προγραμματισμένο οικονομικό πλαίσιο αναπτυξιακής αναδόμησης τόσο γρήγορα και πολλές φορές με προχειρότητα; Οι επόμενες θεωρίες δίνουν τη δική τους απάντηση.

1.5.3 Η έννοια της ανάπτυξης σύμφωνα με τις θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης.[15]

Το δύο βασικά συστατικά στοιχεία αυτών των θεωριών, σε σχέση με το εννοιολογικό υπόβαθρο της ανάπτυξης, είναι η *ανεξαρτησία* και η *ελευθερία*. Δύο ελλειμματικά στοιχεία, τα οποία ο δυτικός πολιτισμός διαθέτει, βρίσκονται απέναντι από τις ουσιαστικές διεκδικήσεις των αναπτυσσόμενων χωρών. Δεδομένου ότι η ανάπτυξή τους παρουσιάζει στοιχεία εξάρτησης απ' αυτόν τον πολιτισμό, δεν υφίσταται ως ουσιώδης, εφόσον δεν έχουν διασφαλιστεί ουσιαστικά βασικά ατομικά και συλλογικά δικαιώματα.

Έτσι σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, οι παραπάνω θεωρίες, συνοψίζουν το προσδιοριστικό υπόβαθρό τους ως εξής:

- Η έννοια της ανάπτυξης σημαίνει πρωταρχικά ανεξαρτησία, κοινωνική δικαιοσύνη και έπειτα κοινωνικοοικονομική πρόοδο.
- Η έννοια της ανάπτυξης εξασφαλίζει στους πολίτες τον δέοντα σεβασμό και την άμεση ικανοποίηση πρωταρχικά των βασικών τους αναγκών με στοιχεία συνέχειας, που είναι απαραίτητες για την κοινωνική τους παρουσία.
- Η έννοια της ανάπτυξης προσδοκεί στη δημιουργία μίας κοινωνίας που ευημερεί, όπου η εργασία αλλά και τα εργατικά δικαιώματα είναι κατοχυρωμένα, η δικαιοσύνη

[15] Οι θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης, που αναπτύχθηκαν στη Λατινική Αμερική στα μέσα της δεκαετίας του '60, σε σύγκριση με τις αστικές αναπτυξιακές θεωρίες, δίνουν στην αναπτυξιακή διαδικασία ένα διαφορετικό στοιχείο προσέγγισης. Μεταξύ άλλων υποστηρίζεται ότι οι υπό ανάπτυξη χώρες εγκλωβίστηκαν στις «προσφερόμενες» αναπτυξιακές υπηρεσίες των μεγάλων αστικών κέντρων, με αποτέλεσμα η όλη τους αναπτυξιακή διαδικασία να στηρίζεται στο ξένο κεφάλαιο, στις επενδύσεις και στον εκσυγχρονισμό των υποδομών τους και στην καλυτέρευση των όρων του εξωτερικού εμπορίου. Οι θεωρίες αυτές ονομάστηκαν έτσι δεδομένου ότι, πολύ μεγάλα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα των περιφερειακών χωρών αναπτύχθηκαν κάτω από το δομικό στοιχείο της καπιταλιστικής αγοράς. Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991) σελ.11 ~ 12.

άξια θεσμοθετημένη και η ισότητα πλήρης χωρίς ανασταλτικά στοιχεία.

- Η έννοια της ανάπτυξης δεν υφίσταται χωρίς πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία. Και αυτό γίνεται περισσότερο αποτελεσματικό όταν η συμμετοχή των πολιτών στα κέντρα λήψης των αποφάσεων θεωρείται δεδομένη και ασφαλής.
- Η έννοια της ανάπτυξης προϋποθέτει την ύπαρξη των δημοκρατικών αρχών, των συλλογικών διαδικασιών και της αλληλεγγύης.
- Η έννοια της ανάπτυξης περικλείει την βιωσιμότητα μέσω ενός υγιούς περιβάλλοντος.
- Η έννοια της ανάπτυξης δεν μπορεί να οριοθετηθεί επαρκώς, εάν προηγουμένως δεν εγκαθιδρυθεί μέσω των συλλογικών απαιτήσεων των κοινωνιών, η συνύπαρξη των πολιτισμών τους στο παραπάνω περιβάλλον. [16]

Και οι επτά παράμετροι που περιέχουν αρκετές υποκατηγορίες, στηρίζονται στο γεγονός ότι πολλές αναπτυσσόμενες χώρες έπειτα από μία συνεχή προσπάθεια εκσυγχρονισμού και αναπτυξιακής διαδικασίας, ιδιαίτερα στο οικονομικό επίπεδο, δεν κατάφεραν να σημειώσουν την απαιτούμενη πρόοδο. Κι αυτό – ανεξάρτητα πως ορίζεται δυτικά η *πρόοδος* – λόγω του ότι πολλές εθνικές οικονομίες χειραγωγήθηκαν από τις μητροπόλεις. Αυτό έγινε ακόμη πιο δυσβάσταχτο γι' αυτές, όταν συρρικνώθηκε η διεθνή παρουσία τους με τον υποβιβασμό και το

[16] Το στοιχείο της ειρηνικής συνύπαρξης των πολιτισμών αλλά και η ταυτόχρονη αποδοχή των κοινωνικοπολιτιστικών στοιχείων των λαών εμφανίζεται, ίσως ένας από τους απαραίτητους όρους για την παρουσία μιας ομαλής αναπτυξιακής διαδικασίας. Αυτό το στοιχείο το βρίσκει κανείς διάχυτο στα διεθνή κείμενα και τις εκθέσεις για την ανάπτυξης της τελευταίας τριακονταετίας. Από τον καιρό της πρώτης αναπτυξιακής έκθεσης του Ρίο (1977) έως και σήμερα δεν νοείται αναπτυξιακή διαδικασία χωρίς την προηγούμενη ειρηνική συνύπαρξη των λαών.

μπλοκάρισμα των πολιτιστικών τους ιδιαιτεροτήτων η οποίες δεν ανήκαν στην αντίστοιχη πολιτισμική σφαίρα των ευρωπαϊκών λαών.[17]

1.5.4 Σύγκριση των δύο θεωρητικών κατηγοριών.

Η μελέτη των δύο κατηγοριών θεωριών από μόνη της οδηγεί στην εκτεταμένη αναζήτηση των παραμέτρων που τις διαφοροποιεί. Ορισμένες μόνο βασικές παράμετροι παρατέθηκαν στην παραπάνω ανάλυση των βασικών τους θέσεων, σχετικά με το εννοιολογικό υπόβαθρο της ανάπτυξης. Σίγουρα μέσα από την παρακολούθηση των εξελίξεων στις χώρες που τελούν υπό ανάπτυξη, θα πείσουν την επιστημονική κοινότητα, ότι, το παρατηρούμενο άνισο μοντέλο ανάπτυξής τους σε σχέση με τη Δύση και τον Βορρά είναι υπαρκτό. Κι αυτό ανεξάρτητα αν πολλά μέλη της επιστημονικής κοινότητας θεωρούν από τη μια ότι: α) οι εκσυγχρονιστικές μέθοδοι δεν ακολουθήθηκαν προκειμένου να υπάρξει ανάπτυξη και β) η αναπτυξιακή εξάρτηση είναι προϊόν μιας μακράς διαδικασίας, καπιταλιστικής και ιμπεριαλιστικής προέλευσης, που δεν οδήγησε σε ανάπτυξη.

Ειδικότερα, η δεύτερη περίπτωση που μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει το σύνολο των μη - δυτικών και βόρειων αναπτυσσόμενων χωρών, θα μπορούσε ν' αποτελέσει μία αρκετά τεκμηριωμένη απάντηση στις επιταγές των νεοφιλελεύθερων πρακτικών των αναπτυγμένων χωρών.[18] Μπορεί αυτή η καταστροφολογία, που έχει να κάνει με τα πταίσματα των αναπτυγμένων να έχει ταλανίσει την ανθρωπότητα, δεν παύει όμως να αποτελεί μία πραγματικότητα που είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς περιόδου αποικιοκρατίας και νεοαποικιοκρατίας που

[17] Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991) σελ. 137 – 142.

[18] Οι θεωρίες αυτές εκλήφθηκαν στην αρχή ως μη αποδοτικές, όμως στη διάρκεια του τελευταίου τετάρτου του 20ου αώνα, επεξεργάστηκαν και βελτιώθηκαν εκ νέου, όταν τα πάμπολλα αναπτυξιακά παραδείγματα γεννούσαν αμφιβολίες για το δυτικό πρότυπο ανάπτυξης.

λειτουργεί ακόμη και σήμερα κάτω από το βλέμμα της παγκοσμιοποίησης. Οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι εκείνες που μπορούν ν' αξιολογήσουν τις «προσφερόμενες» υπηρεσίες του κέντρου και σίγουρα έχουν διαφορετική γνώμη για το πώς ορίζεται πλέον η *ελεύθερη ανάπτυξη*.

Έτσι οι διαφορές ανάμεσα στις δύο κατηγορίες στηρίζονται: α) στην ιστορική πραγματικότητα, β) στη διαφορετική λειτουργία των βασικών δομών των κοινωνιών, γ) στην επικράτηση διαφορετικών ιδεολογιών και δ) στην οικονομική αναπτυξιακή μονομέρεια των καπιταλιστικών οικονομιών. Στο παρακάτω σχήμα φαίνεται καθαρά η απόσταση του εννοιολογικού προσδιορισμού της ανάπτυξης που σχετίζεται με τις παραπάνω κατηγορίες.

Σχήμα 3. Αστικές θεωρίες – Θεωρίες εξάρτησης

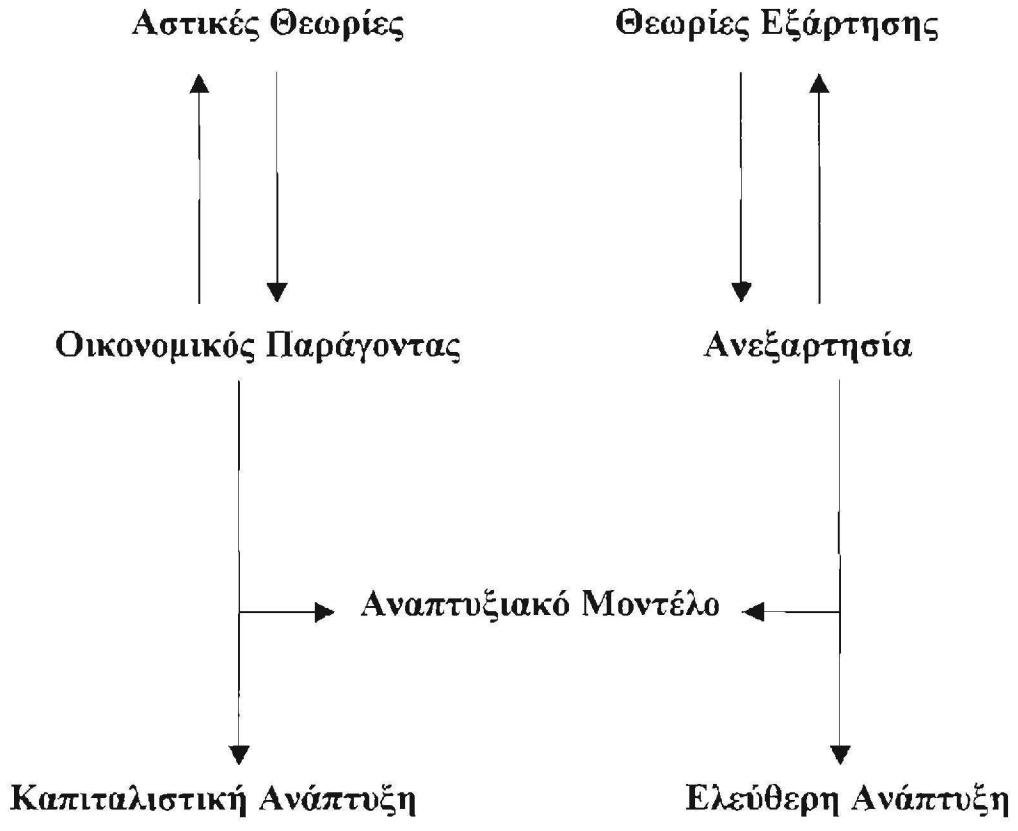

Από τη μια η οικονομία και από την άλλη η ανεξαρτησία παλεύουν, ως δόκιμοι πλέον όροι, να οριοθετήσουν την έννοια της ανάπτυξης εκφράζοντας συνάμα την αντιπαράθεση δύο μεγάλων κοινωνιών που έχουν το μέγεθος δύο ημισφαιρίων. Και η αντιπαράθεση συνεχίζεται όσο οι διαφορές δεν γεφυρώνονται και όσο οι πολιτισμοί δεν έχουν τη βούληση να έρθουν πιο κοντά.

1.5.5 Σύγχρονες εννοιολογικές προσεγγίσεις.

Στο δεύτερο μισό του20ου αιώνα οι πειραματισμοί, σχετικά με την ακριβέστερη τοποθέτηση της διεθνούς κοινότητας, αλλά και όλων των κυβερνητικών και μη κυβερνητικών παραγόντων, σταμάτησαν στην παρατήρηση ότι, η οικονομική παράμετρος που σηματοδότησε την έναρξη και τη διαδικασία της ανάπτυξης δεν ήταν αρκετή για να προσδιορίσει τη βασική παράμετρό της.[19] Η αδυναμία αυτή, που εν τέλει είναι υπέρ των ασθενέστερων οικονομικά λαών, μπορεί να συνοψιστεί στα παρακάτω καίρια ζητήματα:

- **Πολιτισμικές διαφορές.**
- **Πολιτικές διαφορές.**
- **Οικονομικές διαφορές.**
- **Δημοκρατικά ελλείμματα.**

[19] Η αδυναμία προσήλωσης των Τρίτων Χωρών στις επιταγές της οικονομικής ανάπτυξης, ήταν κατά τους Δυτικούς το μόνο στοιχείο που προσδιόριζε την καθυστέρηση και την υπανάπτυξή τους. Η σύγχυση στην επιστημονική κοινότητα φάνηκε όταν θεωρήθηκε ότι (όπως και στην περίπτωση του Σχεδίου Marshall για την οικονομική ανόρθωση της πληγωμένης Ευρώπης) ο Τρίτος Κόσμος θα μπορούσε να ανορθωθεί αναπτυξιακά με την εφαρμογή ανάλογων οικονομικών σχεδίων. Όμως οι κοινωνικοπολιτικές δομές του ήσαν σε πρωτογενές στάδιο και τέτοια σχέδια ήταν αδύναμα να εφαρμοστούν ακέραια και να δώσουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Και το πρόβλημα έγινε πιο έντονο όταν αυτά τα προγράμματα έφτασαν να διαμορφώσουν τις πρόσφατες παρατηρούμενες συνθήκες εξάρτησης που αποδείχτηκαν επισφαλείς για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Οι κατά τα άλλα Διεθνείς Οργανισμοί, όπως ο ΟΗΕ, υιοθέτησαν αυτές τις απόψεις της οικονομικής μονομέρειας και πήραν μέρος σ' αυτή τη λαθεμένη διαδικασία. Μία αναζήτηση στα κείμενα της προτεινόμενης οικονομικής ανάπτυξης του W.W Rostow θα αναδείξει το πνεύμα της εποχής. Βλ. περισσότερα W.W Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non – Communist Manifesto* (New York: Cambridge University Press, 1960), σελ. 1 – 16.

- **Διαφορετικές κοινωνικές δομές.**
- **Διαφορετικές περιβαλλοντικές πολιτικές ή ανυπαρξία αυτών.**
- **Δημιουργία συγκρούσεων.**
- **Διαφορετική θεσμική δόμηση.**
- **Αδυναμία λειτουργίας ή ανυπαρξία συντελεστών παραγωγής.**
- **Διαφορετική προσέγγιση της αναπτυξιακής διαδικασίας.**

Απ' όλα τα παραπάνω είναι πασιφανές ότι αυτές οι μεγάλες διαφορές αφορούν μερικούς, ίσως τους σημαντικότερους, παράγοντες συγκρότησης μιας κοινωνίας. Άρα η αναπτυξιακή διαδικασία που επινοήθηκε και εφαρμόστηκε από συγκεκριμένους πολιτισμικούς χώρους σε άλλους συγκεκριμένης κοινωνικής δομής, δεν θα μπορούσε να ήταν αποτελεσματική, δεδομένου ότι οι κατασκευαστές της έννοιας της ανάπτυξης δεν έλαβαν - εκούσια πιθανόν – υπόψη για λόγους καθαρά ενδοπολιτικούς, ότι η ανάπτυξη δεν δύναται να οριοθετηθεί και να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα σ' ένα πλέγμα τόσο πολύ μεγάλων διαφορών.

Μία παγκόσμια εσωστρεφής αντιπαράθεση ανάμεσα στους λαούς που προέβαιναν σε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες οικονομικού χαρακτήρα και σε κείνους που αποτελούσαν τους παθητικούς δέκτες αυτών των πρωτοβουλιών γεννήθηκε και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80 το διεθνές σύστημα ήταν ανίκανο να επιλύσει τα δύσκολα προβλήματα της άναρχης ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων λαών.

Χρειάσθηκε μία σειρά έντονων πιέσεων και διακηρύξεων έτσι ώστε να μπορέσουν να υπερκερασθούν εφήμερα πιθανόν, οι διεκδικήσεις και οι εννοιολογικές ασάφειες των μεγάλων δυνάμεων και να υιοθετηθούν οι επεμβατικές θεωρίες των *αναπτυσσόμενων χωρών*, των

πρώην τριτοκοσμικών. Με άλλα λόγια αναγνωρίσθηκε ως ανθρώπινο δικαίωμα η κατοχύρωση και η συμμετοχή στην αναπτυξιακής διαδικασίας.[20]

Έτσι, το δικαίωμα στην ανάπτυξη μέσα από αλλεπάλληλες φιλοσοφικές αναζητήσεις, πολιτικούς ενδοιασμούς, θρησκευτικές ανησυχίες και ηθική δικαίωση αλλά και μέσα από τη διεθνή κατοχύρωση και αναγνώριση στα πλαίσια των σύγχρονων και τεκμηριωμένων Διεθνών Διακηρύξεων, έγινε ο νέος κανόνας υπεράσπισης των αδύναμων λαών. Μέσα από μία συνεχιζόμενη και μονομερή - εσφαλμένη αναπτυξιακή διαδικασία, αυτοί οι λαοί αναζητούσαν ένα νέο τοπίο, όπου θα μπορούσαν να εδραιώσουν τις νέες αναπτυξιακές δομές. Ένα αποτέλεσμα διεθνούς ενθάρρυνσης απαγκιστρωμένης από εσωτερικά και εξωτερικά συμφέροντα.

Συνυπολογίζοντας λοιπόν όλα τα παραπάνω στοιχεία, τις διαφορές αλλά και το σύγχρονο τοπίο, όπου μπορεί να αποτελέσει δικαίωμα και όχι μόνο έννοια, μπορεί να θεωρηθεί πλέον ότι *η ανάπτυξη σχηματοποείται αταλάντευτα κάτω από το πρίσμα όλων εκείνων των αλληλένδετων ουσιωδών μεταβλητών που λειτουργώντας και εκμεταλλευόμενες διαδοχικά και αρμονικά, συνηγορούν στη συνεχή διαμόρφωση μίας νέας κοινωνικής πραγματικότητας ικανής προς εξασφάλιση όλων των ανθρωπίνων προσδοκιών και απαιτήσεων.*

---

[20] Η ανάπτυξη ως ανθρώπινο δικαίωμα περιλαμβάνεται στην Τρίτη κατά σειρά Γενεά των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί μαζί με τη Δεύτερη, έμπνευση του αναπτυσσόμενου νότου, ενώ στις φιλοσοφικές τους καταβολές εμπεριέχονται όροι όπως ελευθερία, αλληλεγγύη και εξανθρωπισμός. Η Δεύτερη Γενεά που αφορά τα «συλλογικά» δικαιώματα των λαών α) στην αυτοδιάθεση και β) στην κυριαρχία των φυσικών πόρων, συμπληρώνεται από τα «ρεαλιστικά» δικαιώματα της Τρίτης Γενεάς που περιλαμβάνει α) το δικαίωμα στην ανάπτυξη, β) το δικαίωμα συμμετοχής στη κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, γ) το δικαίωμα στην ειρήνη και δ) το δικαίωμα σ' ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον. Η ανάπτυξη ως δικαίωμα σχετίζεται ουσιαστικά με την αναγνώριση στο άτομο και την ανθρωπότητα, μέσα από μία σειρά αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ (όπως η 2749 – XXV – 17/12/1970 «Διακήρυξη για την Κοινή Κληρονομιά της Ανθρωπότητας») για μία κοινή συμμετοχή τους στην ανακατανομή του παγκόσμιου πλούτου. Σε σχέση με την Πρώτη Γενεά που αφορά τα δικαιώματα που άπτονται στις βασικές ατομικές ελευθερίες, η Δεύτερη και η Τρίτη Γενεά ως σχετικά μικρές στην ηλικία μέσα στο διεθνές σύστημα, αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της οικουμενικοποίησής τους από τι παγκόσμιες Διακηρύξεις. Βλ.

Βάσει εκτεταμένων επιστημονικών ορισμών, η ανάπτυξη, εκτός της έννοιας της *οικονομικής μεγέθυνσης (growth)* και βάσει: α) της παγκοσμιότητας του αιτήματος για ανάπτυξη και της κατανόησης της διεθνούς προβληματικής, β) της χρονικής διάστασης, γ) της συνθετικής ευρύτητας του όρου, και δ) του ρόλου των αναπτυξιακών φορέων:

- *Περικλείει* συνάμα μία μεγάλη σειρά απαραιτήτων για την ολοκλήρωσή της συντελεστές, έντονα αλληλοσυμπληρούμενων και διάχυτα αλληλοεξαρτώμενων.[21]
- *Εκφράζει* αντιλήψεις για μια κρατούσα κοινωνική πραγματικότητα και τη δυνατότητα για έξοδο απ' αυτή, σε συνδυασμό με την κατάκτηση υψηλότερων επιπέδων ανθρώπινης ενότητας.
- *Ορίζεται* ως η προγραμματισμένη διαρθρωτική αλλαγή σε εθνικό επίπεδο, που στοχεύει στην επίτευξη μόνιμου ρυθμού κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής προόδου, ρυθμού ο οποίος δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί διαφορετικά.[22]
- *Συνθέτει* μία δυναμική διαδικασία χαρακτηριζόμενη από την αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, ψυχολογικών και πολιτιστικών στοιχείων.[23]
- *Αποτελεί* «αναγκαστικό» στοιχείο της δομής της κοινωνίας, έτσι ώστε η τελευταία να εξαλείψει όλα τα εμπόδια προκειμένου να την επιδιώξει ως πρωταρχικό μέλημά της.

περισσότερα Γρηγόρης Τσάλτας, *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1991) σελ. 151 – 169.

[21] Ο.π. σελ 151.

[22] Βλ. περισσότερα στη μελέτη του A.G. Papandreou, *The Political Element in Economic Development* (Stockholm: Wiksell Lecture, 1966).

[23] Βλ. περισσότερα ο.π. Τσαούσης, (1970), σελ. 194.

- *Ενσαρκώνει* το διεθνή καταμερισμό εργασίας, σύμφωνα με τον οποίο τα συγκριτικά πλεονεκτήματα (comparative advantages) λειτουργούν αποφασιστικά πάνω της.[24]
- *Υποστηρίζει* την παγκόσμια μεταβίβαση της τεχνολογίας που θεωρείται σήμερα αναντικατάστατος όρος.[25]
- *Ιεραρχεί* τους στόχους της με τη στενότερη έννοια, ξεκινώντας από την ικανοποίηση βασικών αναγκών και καταλήγει στην παραχώρηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην πολιτική συμμετοχή, στην προώθηση και στη διατήρηση της περιβαλλοντικής προστασίας.[26]
- *Διαφοροποιείται* από την προηγούμενη κατάσταση ισορροπίας και ως μία νέα κατάσταση, περιλαμβάνει συστήματα, σχέσεις, αλληλεπιδράσεις, με στόχο τη βέλτιστη αξιοποίηση των «πραγματικών» δυνατοτήτων της φυσικής κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, σύμφωνα με το κάθε φορά κυρίαρχο κοινωνικό πλαίσιο αξιών και επιλογών.[27]
- *Συναρτά* τη συνείδηση και τις ιδέες με τη φύση και αναγορεύει τον πραγματικό αντικειμενικό κόσμο, την υλική δηλαδή φύση, ως βάση μίας διαδικασίας που αξιοποιεί δημιουργικά τη γνώση των προηγούμενων καταστάσεων προκειμένου να οικοδομήσει τη σημερινή αλλά και την

---

[24] Βλ. περισσότερα Dieter Senghaas και Ulrich Menzel, «Αυτοκεντρική Ανάπτυξη παρά τη Διαφορά Δυνατοτήτων σε Διεθνές Επίπεδο. Για ποιο Λόγο οι Σημερινές Μητροπόλεις έγιναν Μητροπόλεις και όχι Περιφέρειες;», στο συλλογικό έργο Αλέξανδρος – Ανδρέας Κύρτσης (επιμ.), *Κοινωνιολογική Θεωρία της Ανάπτυξης* (Αθήνα: Νήσος, 1999), σελ. 161 – 202.

[25] Ο.π.

[26] Βλ. περισσότερα ο.π. Ulrich Menzel, «Το τέλος του Τρίτου Κόσμου και η Αποτυχία της Μεγάλης Θεωρίας. Για την Κοινωνιολογία ενός Επιστημονικού Κλάδου με Αυτοκριτική Πρόθεση», σελ. 347 – 393.

[27] Βλ. περισσότερα Δημήτρης Κλ. Ρόκος «Ο Διαλεκτικός Χαρακτήρας της Ανάπτυξης. Ένα Διεπιστημονικό Εργαλείο για την Προσέγγισή της», στο συλλογικό έργο Λουδοβίκος Βασενχόφεν (επιμ.), *Η Διεπιστημονική Προσέγγιση της Ανάπτυξης*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1990), σελ. 30 - 31.

αυριανή, απορρίπτοντας την άποψη, ότι, η αναπτυξιακή διαδικασία σταματά σ' ένα συγκεκριμένο στάδιο. [28]

- *Χαρακτηρίζεται* από τη σύμφυση με τις διαδικασίες φύσης και κοινωνίας. Κατά συνέπεια, η διαλεκτική υπόσταση της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας αλλά και των αλληλεξαρτήσεων, των αλληλεπιδράσεων και των εξελικτικών και επαναστατικών μεταβολών τους, καθορίζουν και τον διαλεκτικό χαρακτήρα της ανάπτυξης.
- *Καθορίζεται* από ένα σύνολο στοιχείων, φαινομένων, διεργασιών και διαδικασιών που επηρεάζουν συνάμα την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα και συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους.
- *Επηρεάζει και επηρεάζεται* από τις διαδικασίες «σύγκρουσης» ανάμεσα σε κοινωνία και φύση, όπου το «παλιό» μάχεται το «καινούργιο» και το «καινούργιο» το «παλιό», υποδηλώνοντας έτσι ταυτόχρονα τις διαδικασίες κίνησης, μεταβολής, ανανέωσης, αντικατάστασης, εξέλιξης αλλά και τις διαδικασίες επίλυσης των εσωτερικών συγκρούσεων που προκαλούνται από τις αντίστοιχες αντιφάσεις της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας.
- *Δημιουργεί* ένα σύγχρονο πλέγμα ιστορικών συνθηκών και ισορροπίας, όπου νέα πεδία γνώσεων και αληθειών γεννιούνται.
- *Προσδιορίζεται* από τη μεταβολή, την αλλαγή και την επιμέρους ανάπτυξη των δυνατοτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας. Αυτές αποτελούν μία αέναη και πολύπλοκη διαδικασία εξελικτικών ποσοτικών μεταβολών, αλλά και ριζικών ποιοτικών

[28] Ο.π. σελ 31.

αλλαγών, οργανικά δεμένων μεταξύ τους, έτσι ώστε η εξελικτική πορεία να προετοιμάζει, να υποβοηθά και να στηρίζει τις βαθιές ποιοτικές αλλαγές, ενώ με τη σειρά τους αυτές οι ριζικές αλλαγές κατοχυρώνουν τις εξελίξεις, συμβάλλοντας στην προοδευτική ανέλιξη φύσης και κοινωνίας.[29]

- *Προϋποθέτει* ως θεμέλιο την αξιόπιστη, ακριβή και ολοκληρωμένη γνώση των ποιοτικών και μετρητικών στοιχείων αλλά και των χαρακτηριστικών που καθορίζουν τις αντικειμενικές δυνατότητες και τους περιορισμούς της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, καθώς επίσης των σχέσεων, των αλληλεπιδράσεών τους και των τάσεων μεταβολής τους διά μέσου του χρόνου.[30]
- *Διαθέτει* πολυδιάστατο χαρακτήρα (οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό) και έτσι διαφοροποιείται από τη μονομέρεια της οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτός ο χαρακτήρας προϋποθέτει διαρθρωτικές μεταβολές σε όλα τα επίπεδα και δεν μπορεί να υπάρξει ακόμα και όταν οι οικονομικές μεταβολές δεν αντανακλούν ή δεν οφείλονται σε αυτές τις διαρθρωτικές μεταβολές.[31]
- *Διαμορφώνεται* συνειδητά και παρεμβατικά μέσω διαδικασιών προγραμματισμού και έτσι διαφοροποιείται από κυκλικές, συγκυριακές ή εξωγενείς μεταβολές, ενώ αξιολογείται στη βάση μας συνισταμένης των διαστάσεων που περιλαμβάνει.

---

[29] Ο.π. σελ. 31 – 32.
[30] Ο.π. σελ. 32 – 36.
[31] Βλ. περισσότερα ο.π. Δημήτρης Νίκος Γιακουμέλος. «Οι Τρεις Διαστάσεις της Ανάπτυξης και ο Διεπιστημονικός Χαρακτήρας του Προγραμματισμού». σελ 190.

- *Αντιτίθεται* στην αρνητική αντιμετώπιση κάποιων μεταβλητών της και στην κοινωνική πραγματικότητα που εκφράζει μία τέτοια άρνηση. Αυτή η κοινωνική πραγματικότητα δέχεται μόνο το συνδυασμό της αποτελεσματικότητας, των κανόνων οικονομικής συμπεριφοράς και των μηχανισμών αγοράς, με το αντίστοιχο status quo, ενώ δέχεται ως δεδομένες τις κρατούσες αξίες σ' έναν, όλο και ταχύτερα, μεταβαλλόμενο κόσμο.
- *Συμπεριφέρεται* ως μηχανισμός και διαδικασία, που λειτουργεί ανάλογα με τις πρακτικές συμπεριφοράς των φορέων που εμπλέκονται σ' αυτή. Πρακτικές που διαμορφώνονται δυναμικά στη βάση της εξέλιξης του κοινωνικού, του οικονομικού και του πολιτισμικού γίγνεσθαι του συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου. Η ανάπτυξη σχηματοποιείται στη βάση πολλών διαδικασιών προγραμματισμού που ως πεδίο κοινωνικής και πολιτικής αντιπαράθεσης διαμορφώνουν τις παραπάνω πρακτικές. Αυτές οι λειτουργίες μπορούν να οδηγήσουν στην πρακτική εφαρμογή των πτυχών των διαστάσεων της ανάπτυξης και να καταστήσουν τις προγραμματικές διαδικασίες ένα εργαλείο κοινωνικής δράσης.[32]
- Συνίσταται κυρίως σε μία άμεση και ολοένα επιταχυνόμενη αλλαγή, κοινωνική και οικονομική, η οποία προκαλείται συνειδητά ακολουθώντας προκαθορισμένα πρότυπα και κατευθύνεται προς την εκπλήρωση ωφελιμιστικών αλλά και ανθρωπιστικών σκοπών.[33]

---

[32] Ο.π. σελ. 192.

[33] Βλ. περισσότερα Γεώργιος Καββαδίας, *Η Στροφή* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1975), σελ. 13 – 14.

Περικλείει, αποτελεί, ορίζεται επηρεάζει, ιεραρχεί, διαφοροποιείται, δημιουργεί, προϋποθέτει, αντιτίθεται, συμπεριφέρεται, είναι μόνο μερικά από τα ρήματα – μεταβλητές τρίτου προσώπου που συνιστούν την ανάπτυξη και την αναπτυξιακή διαδικασία. Και μόνο από αυτή την παράθεση αυτών των προσδιορισμών φαίνεται ότι η έννοια της αναπτύξεως αποτελεί ένα πολυδιάστατο θεωρητικό και πρακτικό ιδεολόγημα που δεν υφίσταται εάν οι φορείς της δημιουργίας του δεν ακολουθούν τις κατοχυρωμένες μεταβλητές της έννοιάς του.

Σίγουρα αυτήν την καθολική πολυδιάστατη έννοια την κατανοούν όλοι όσοι χειρίζονται αναπτυξιακά ζητήματα, ασχέτως εάν οι προβαλλόμενες μεταβλητές δεν συνάγονται με τα εθνικά και διεθνή συμφέροντα που τελικά πολλές φορές στέκονται εμπόδιο στο να οριοθετηθεί η ανάπτυξη σύμφωνα με το παγκόσμιο συμφέρον. Με λίγα λόγια η «εννοιολογική ανάπτυξη» της αναπτύξεως είναι σε πολύ καλό σημείο, πλην αυτού όμως στέκεται απέναντι από μία καλοσχεδιασμένη και συντονισμένη πρακτική εφαρμογή των πτυχών της. Τελικά το τελευταίο αυτό στοιχείο ευθύνεται που ο εννοιολογικός προσδιορισμός αποκλίνει από μία κοινή θεώρηση. Δηλαδή η *πράξη* καθορίζει το *περιεχόμενο* και αυτό με τη σειρά του *διαφοροποιεί* την καθολική έννοια της ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη, μπορεί να φαίνεται ένας «φιλικός όρος», όμως έχει τελικά τόσο πολλές πιθανές έννοιες όσο και ο αριθμός των πιθανών χρηστών. Η ανάπτυξη ως έννοια ακολουθεί τα πρότυπα των ισχυρών των πολύ-βιομηχανοποιημένων κρατών, εκείνων που προστατεύουν τους ελάχιστα-εκσυγχρονισμένους από τις φαύλες επιρροές, εκείνων που τονίζουν τις αρετές του επιχειρηματικού πνεύματος και του ατομικισμού, εκείνων που παγιοποιούν τις κοινοτικές και συλλογικές ανησυχίες, εκείνων που ακολουθούν τις στρατηγικές της από επάνω προς τα κάτω, εκείνων που εκμεταλλεύονται και ακρωτηριάζουν τη φύση προς όφελος

είτε της επιχείρησης ή της εργασίας στο σημερινό κόσμο, καθώς επίσης και όλων εκείνων που οραματίζονται ένα γενναιόδωρο και βιώσιμο περιβάλλον.

Αυτό που περιπλέκει έτσι τη μελέτη της οριοθέτησης της διεθνούς ανάπτυξης, είναι ότι οι συνηθέστερες υιοθετημένες έννοιες μαζί με τις στρατηγικές δεν διαφέρουν απλά από «τη διάγνωση στη συνταγή», είναι σχεδόν διαμετρικά αντίθετες.

Και γι' αυτό το λόγο, η ανάπτυξη ως καθολική έννοια, είναι κάτι το απροσδιόριστο αλλά και τείνει να εξαντλήσει τα όρια της υποκειμενικότητας. Γιατί η ανάπτυξη ως έννοια μπορεί να λ.χ. να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των οικολόγων που καυτηριάζουν την αλόγιστη χρήση γης από τις επιχειρήσεις που προάγουν την ανάπτυξη μέσω των καινούργιων βιομηχανικών μονάδων, όπως μπορεί και η ανάπτυξη να είναι το ανάθεμα απέναντι στην ευέλικτη εργασία που αυτή εκφράζει μέσα στο σύγχρονο εργασιακό περιβάλλον.[34]

Όσον αφορά τις παραπάνω βασικότερες έννοιες, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι καλύπτουν το ακριβές φάσμα του εννοιολογικού προσδιορισμού της ανάπτυξης, δεδομένου ότι τα εννοιολογικά καλυπτόμενα πεδία είναι αναρίθμητα. Ωστόσο ο μεγάλος αριθμός των χρηστών που άπτεται σ' αυτά τα επίπεδα, δεν συνάγεται με μία ασφαλή διαδικασία ακριβούς εννοιολογικής τοποθέτησης. Έτσι, πολλές φορές, η έννοια της ανάπτυξης μπορεί να ξεκινά από ένα ασφαλές πεδίο, στην πορεία όμως τείνει να αποποιηθεί τους όρους δημιουργίας της και πολλές

[34] Η απόκλιση των ερμηνειών αρχίζει με τη διάγνωση του κεντρικού προβλήματος της οριοθέτησης της ανάπτυξης ως έννοια αλλά και ως διαδικασία. Προς το τέλος της δεκαετίας του '50 και της πρόωρης δεκαετίας του '60, όταν η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια γινόταν μία από τις σημαντικότερες επιχειρήσεις και η ακαδημαϊκή κοινότητα «σχεδίαζε» τις λογικές της, λέχθηκε ότι η *παραδοσιαρχία* ήταν το πρόβλημα και ο *εκσυγχρονισμός* ήταν η λύση. Τα προβλήματα του εκσυγχρονισμού όμως ώθησαν τους θεωρητικούς να ψάξουν για το εργαλείο που στήριζε την παράδοση αλλά και τις νέες εφαρμογές έτσι ώστε η έννοια της ανάπτυξης και της αναπτυξιακής βοήθειας μακροπρόθεσμα να προσεγγίσει τις αδύναμες κοινωνίες χωρίς να αλλοιώσει τα βασικά τους χαρακτηριστικά. Βλ. περισσότερα Jan Knippers Black, *Development and Practice. Paradigms and Paradoxes* (Boulder, Colorado USA: Westview Press, 1989), σελ. 15 – 16.

φορές ν' αποκλίνει από τις βασικές δομές που συνηγορούν στη δημιουργία ενός σχετικά κοινού αποδεκτού αναπτυξιακού πεδίου.

Κι αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα: *η καθολική αποδοχή μιας αναπτυξιακής δράσης που να βασίζεται σε κοινά αναπτυξιακά εννοιολογικά πλαίσια.*

Δεν επηρεάζεται λοιπόν η έννοια της αναπτύξεως από τους πολλούς ορισμούς, αλλά από τις λαθεμένες διαγνώσεις και από τις επισφαλείς αναπτυξιακές συνταγές. Η έννοια της ανάπτυξης χωρά πράγματι πολλές μεταβλητές και παραμέτρους. Αρκεί να μπορούν υποστηριχτούν προς το διεθνές στοχευόμενο όφελος και όχι προς τέρψη νέων αμφιβολιών και συγκρούσεων.

Δεδομένου των διαφορών αυτών η ανάπτυξη δύναται να αποκατασταθεί ως έννοια μόνο εάν τεθούν πραγματικά τρία βασικά αιτήματα που θα καθορίσουν μελλοντικά έναν ασφαλή εννοιολογικό προσδιορισμό: α) *ηθικό αίτημα*, που συνδέεται με την εξάλειψη των ανισοτήτων μέσα στα πλαίσια της δράσης της ανθρώπινης προσωπικότητας και αξίας β) *ιστορικό αίτημα*, που σχετίζεται με την ιστορική συνείδηση της ανθρωπότητας και καθιστά την ανάπτυξη καίριο πρόβλημα και γ) *κοινωνικό αίτημα*, που θα διασφαλίσει την ταχύτερη μετάβαση της κοινωνικών ομάδων μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα που μεταβάλλεται ταυτόχρονα.

Το τελευταίο αυτό αίτημα αποτελεί το βασικότερο, δεδομένου ότι περικλείει το δέοντα σεβασμό και την ολοκλήρωση της ανθρώπινης προσωπικότητας σε συσχετισμό με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επί του ατομικού, πολιτικού και κοινωνικού επιπέδου. Αυτό το αίτημα υποστηρίζει την εννοιολογική προσέγγιση της ανάπτυξης,

αφού στοχεύει στην κοινωνική δικαιοσύνη, την εθνική ολοκλήρωση, την ανεξαρτησία και βεβαίως στη θεμελίωση της ειρήνης.[35]

Και όλα αυτά μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης διακίνησης ιδεών και ανθρώπων που μεμονωμένα αλλά και στο σύνολό τους δεν βλάπτουν τα αλλότρια συμφέροντα.

1.6 Το δίκαιο της ανάπτυξης.

Προκειμένου να εξετασθεί εάν η αναπτυξιακή διαδικασία και η ανάπτυξη συνιστούν από μόνες τους «δίκαιο» θα πρέπει να εναρμονιστούν όλες οι απόψεις και πρακτικές των λαών σχετικά με τις παραμέτρους τους. Θα πρέπει δηλαδή η άποψη ότι ανάπτυξη, *ως διεθνής αντίδραση στην εξαθλίωση αλλά και στους ανασταλτικούς μηχανισμούς της προόδου αλλά και ως φορέας παγκόσμιας ισότητας και δικαιοσύνης*, να γίνει συνολικό κτήμα όλων των διεθνών παραγόντων. Ένα είδος δηλαδή μαζικής συμφωνίας και όχι απλώς πλειοψηφίας (*consensus*).

Το δίκαιο της ανάπτυξης μπορεί ν' αναφέρεται στα αναπτυξιακά ζητήματα, ωστόσο μιας και πολλοί παράγοντες των πολιτικοκοινωνικών φαινομένων συνδέονται με κανόνες του διεθνούς δικαίου αλλά και με την ίδια την ανάπτυξη, το δίκαιο της ανάπτυξης ως μέρος του διεθνούς δικαίου, διαχέεται σχεδόν σε όλους τους ειδικούς τομείς του.

Το δίκαιο της ανάπτυξης στηρίζεται στον εκσυγχρονισμό την διεθνών σχέσεων αναφορικά με την εξάλειψη των δημοκρατικών ελλειμμάτων και χαρακτηρίζεται από πέντε βασικές παραμέτρους: α)του *σκοπού* και του *ειδικού αντικειμένου*, που αφορούν στην πραγματοποίηση των αναπτυξιακών στόχων (οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών) των λαών, β) του *συγκεκριμένου*, που αφορά στην μείωση και την εξάλειψη των ανισοτήτων αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων

[35] Βλ. περισσότερα ο.π. Καββαδίας, (1975), σελ. 11 – 12.

χωρών και γ) του *θεσμικού χαρακτήρα* και της *ουσιαστικής ρύθμισης*, που αφορά στη υιοθέτηση των κανόνων των ανώτατων οργάνων των διεθνών και περιφερειακών οργανισμών όπως η Γενική Συνέλευση ΟΗΕ.[36]

Οι κανόνες και υπογραμμίσεις του δικαίου της ανάπτυξης, μέσα από τις αποφάσεις και τις διακηρύξεις πολλών διεθνών οργανισμών, παρότι βασίζονται στις πηγές και τις τεχνικές του κλασικού Διεθνούς Δικαίου, διαθέτουν μόνο την αξία του συστατικού και προτεινόμενου κανόνα. Ωστόσο, μπορούν να πάρουν υποχρεωτική μορφή μέσα από την επιβολή του αυτούσιου περιεχομένου του δικαίου της ανάπτυξης και σε συνδυασμό με:

1. Την προώθηση του *δικαίου των διακηρύξεων*, που αφορά στη συσχέτιση των αποφάσεων των διεθνών οργανισμών και των εθιμικών κανόνων που οι πρώτες δημιουργούν στο διεθνές πολιτικό σκηνικό. Οι διακηρύξεις μπορούν να παίξουν το ρόλο στο μελλοντικό σχεδιασμό των εθιμικών κανόνων, αφού περνώντας μέσα από το *consensus* των κρατών της διεθνούς κοινότητας ενδυναμώνουν το συνολικό τους προφίλ. Ο νομικός χαρακτήρας αυτών των διακηρύξεων αφορά στη *soft law* μορφή τους, σε αντίθεση με τους κανόνες – συνθήκες του διεθνούς δικαίου που αφορούν στη *hard law* μορφή τους και εφαρμόζονται υποχρεωτικά από τη διεθνή κοινότητα. Μπορεί να θεωρηθεί ότι εξασφαλίζεται έτσι μια διαδικασία μετατροπής των κειμένων διακηρύξεων σε αυτούσιους δικαιακούς κανόνες.
2. Την προώθηση του *δικαίου του προγραμματισμού*, που αφορά στην επαναοριοθέτηση των αντιλήψεων της διεθνούς κοινότητας με το συνεχές ψήφισμα των διακηρύξεων,

[36] Βλ περισσότερα ο.π. Τσάλτας, (1991), σελ. 186 - 187.

προωθώντας έτσι την ιδέα της επίλυσης των προβλημάτων των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών.

Το δίκαιο της ανάπτυξης στηρίζεται στη διαδικασία που το ίδιο προωθεί για την μετατροπή πολλών συντηρητικών και στατικών κανόνων του διεθνούς δικαίου σε δυναμικούς και απόλυτα εκσυγχρονισμένους. Η δυναμική του παρουσία μπορεί να εκφραστεί στην προσπάθεια να δώσει νέα πνοή σε βασικές και θεμελιώδεις αρχές του κλασικού διεθνούς δικαίου, όπως: α) στην αρχή της κυριαρχίας των λαών με την ταυτόχρονη απάλειψη του φαινομένου της επέμβασης στα εσωτερικά και εξωτερικά θέματα των χωρών, β) της ελεύθερης βούλησης, σχετικά με τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, αλλά και με τη διαρκή κυριαρχία των φυσικών πόρων, γ) στην αρχή της ισότητας με την ταυτόχρονη καταπολέμηση των ανισοτήτων μέα από τις αναπτυξιακές διαδικασίες και γ) στην αρχή της αλληλεγγύης μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών αλλά και των τελευταίων με τις αναπτυγμένες χώρες του Βορρά. [37]

Η καταπολέμηση των συνθηκών που οδηγούν πολλά κράτη μέλη της διεθνούς κοινότητας στον «εξελικτικό αφανισμό» και η υιοθέτηση μέτρων για την άρση των εμποδίων που ευθύνονται για τη μη απόλαυση των «αναπτυξιακών επάθλων», είναι με λίγα λόγια οι βασικές επιταγές πάνω στις οποίες κινείται με ασφάλεια, το δίκαιο της ανάπτυξης. Με γνώμονα τους απαράβατους και κατοχυρωμένους όρους του Διεθνούς Δικαίου τα πρώτο «χρησιμοποιεί» το δεύτερο σαν θεμέλιο λίθο και μέσα από τις πτυχές του καταφέρνει μακροπρόθεσμα να εισαγάγει νέους όρους και συνθήκες, που μακροπρόθεσμα θ' αποτελέσουν τους νέους απαράβατους πλέον διεθνείς δικαιακούς κανόνες.

1.7 Ανάπτυξη και ελευθερία: Δύο αλληλένδετοι όροι.

Οι έννοιες των ανθρώπινων δικαιωμάτων και η πολιτική ελευθερία είναι τώρα ένα μέρος της επικρατούσας ρητορικής. Οι άνθρωποι ζουν πολύ περισσότερο από ποτέ. Οι διαφορετικές περιοχές του πλανήτη είναι τώρα περισσότερο συνδεμένες από ήταν, όχι μόνο στο πεδίο του εμπορίου, αλλά και από την άποψη των διαλογικών ιδεών και των ιδανικών.

Και όμως σ' αυτόν τον κόσμο υπάρχει στέρηση, ένδεια, ανεκπλήρωτες στοιχειώδεις ανάγκες, λοιμοί, παραβίαση των στοιχειωδών πολιτικών ελευθεριών, παραμέληση των δικαιωμάτων των γυναικών, επιδεινούμενες περιβαλλοντικές ανησυχίες και άλλα συναφή προβλήματα. Πολλές απ' αυτές τις στερήσεις μπορούν να παρατηρηθούν, με τη μία μορφή ή την άλλη, στις φτωχές και πλούσιες χώρες. Η υπερνίκηση αυτών των προβλημάτων είναι ένα κεντρικό μέρος της άσκησης της ανάπτυξης και της ελευθερίας ως συνισταμένη κοινωνικών υποχρεώσεων.

Η ανάπτυξη συνίσταται από την «έλλειψη» των διάφορων τύπων ελευθεριών που καθιστούν τους ανθρώπους ελλειμματικούς, ως προς τις επιλογές και τις ευκαιρίες τους. Η αφαίρεση των ουσιαστικών ανελευθεριών, είναι συστατική της ανάπτυξης. Εντούτοις, για μια πληρέστερη κατανόηση της σύνδεσης μεταξύ της ανάπτυξης και της ελευθερίας πρέπει να τονιστεί ότι η εγγενής σημασία της ανθρώπινης ελευθερίας, ως διαπρεπής στόχος της ανάπτυξης, συμπληρώνεται έντονα από την οργανική αποτελεσματικότητα όλων των τύπων των ανθρωπίνων ελευθεριών.[38]

---

[37] Ο.π. σελ. 188 - 202

[38] Για την σύνδεση ανάπτυξης και ελευθερίας αξιοσημείωτη είναι η μελέτη του νομπελίστα οικονομολόγου Amartya Sen που τοποθετεί τη μεμονωμένη ελευθερία στο κέντρο της περιεκτικής ανάλυσης της σημερινής παγκόσμιας οικονομίας. Θεσμοί όπως, η αγορά, το κράτος, τα μέσα, οι ομάδες αντίθεσης, και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις σχηματίζουν ένα πλέγμα μέσα σε ένα ευρύ, ενσωματωμένο πλαίσιο. Η εστίαση αυτής της εργασίας είναι στην ελευθερία και ως βασικός σκοπός και ως αποτελεσματικότερα μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Με τη ρήση ότι *η ποιότητα των ζωών μας πρέπει να μετρηθεί όχι από τον πλούτο μας, αλλά από την ελευθερία*, ο νομπελίστας διανοητής έχει καινοτομήσει στη θεωρία και την πρακτική της ανάπτυξης. Αναπτύσσει κομψά, συμπαγώς, και όμως

Οι εκπαιδευτικές, οι υγειονομικές, οι περιβαλλοντικές και οι πολιτιστικές ευκαιρίες, όπου μπορούν να απαιτήσουν τη δημόσια ενέργεια, συμπληρώνουν τις ευκαιρίες της οικονομικής και πολιτικής συμμετοχής και βοηθούν επίσης στην ενθάρρυνση των πρωτοβουλιών για την υπερνίκηση των αντίστοιχων στερήσεων.

Ο προσδιορισμός της ελευθερίας ως βασικό αντικείμενο της ανάπτυξης, και η καθιέρωση των εμπειρικών συνδέσμων μεταξύ των παραπάνω ευκαιριών καθιστούν την άποψη της ελευθερίας συνεπή και αδιάσειστη η οποία καθοδηγεί με τη σειρά της τη διαδικασία της ανάπτυξης.

Η ανάγκη για μια ενσωματωμένη ανάλυση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, αλλά και του ρόλου της αλληλοσυμπλήρωσης μεταξύ ορισμένων κρίσιμων οργανικών ελευθεριών, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών και πολιτικών ευκαιριών, των κοινωνικών δυνατοτήτων, των εγγυήσεων διαφάνειας, εξασφαλίζουν στνάμα μία ασφαλή εννοιολογική και πρακτική προσέγγιση της ανάπτυξης.

Η ανάλυση των αναπτυξιακών παραμέτρων και μεταβλητών, μπορεί να αποτελέσει με τη σειρά της, μία διαδικασία προώθησης των πραγματικών ελευθεριών που οι άνθρωποι απολαμβάνουν, μέσα στο πλέγμα των αντιθέσεων που υπαγορεύουν: ο ακριβής προσδιορισμός της ανάπτυξης, η άνοδος των εισοδημάτων, η εκβιομηχάνιση, η τεχνολογική πρόοδος, ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός.

Η αύξηση του ΑΕΠ ή των μεμονωμένων εισοδημάτων μπορεί, φυσικά, να είναι πολύ σημαντικά στοιχεία μέσα στη διαδικασία

ευρέως την έννοια ότι η ανάπτυξη συμφωνεί με μια αύξηση της ελευθερίας. Από τα ιστορικά παραδείγματα, τα εμπειρικά στοιχεία, και την ισχυρή και αυστηρή ανάλυση, εμφανίζει πώς η οικονομική ανάπτυξη, μπορεί να μην είναι ανταγωνιστική στην ελευθερία αλλά ν' αποτελεί στοιχείο μεγέθυνσης της τελευταίας. Βλ. περισσότερα Amartya Sen. *Development as Freedom* (New York: Anchor Books, 2000), σελ. 4 – 11.

επέκτασης των ελευθεριών των μελών της κοινωνίας. Ωστόσο, οι ελευθερίες εξαρτώνται και από άλλους καθοριστικούς παράγοντες, όπως οι κοινωνικές και οικονομικές ρυθμίσεις, καθώς επίσης και από τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα.

Η ελλιπής ανάπτυξη, ως μία διαδικασία που μπορεί να βελτιωθεί, από την άποψη της επέκτασης των ουσιαστικών ελευθεριών, κατευθύνει την προσοχή της διεθνούς κοινότητας και «απαιτεί» να γίνει πράξη η αφαίρεση των σημαντικών πηγών ένδειας και των φαινομένων τυραννίας, των φτωχών οικονομικών ευκαιριών. Σ' άλλες περιπτώσεις, η παραβίαση της ελευθερίας συνδέεται άμεσα με την άρνηση των πολιτικών και αστικών ελευθεριών από τα αυταρχικά καθεστώτα και τους περιορισμούς να συμμετέχει ένα μεγάλο μέρος της διεθνούς κοινότητας στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή.

Δύο είναι οι βασικές παράμετροι σύνδεσης ανάπτυξης και ελευθερίας:[39]

1. Η αξιολογική παράμετρος, η οποία σχετίζεται με την εκτίμηση της προόδου που πρέπει να γίνει πρώτιστα, από την άποψη εάν οι ελευθερίες που οι άνθρωποι έχουν αποτελούν μία πραγματικότητα.
2. Η αποτελεσματική παράμετρος, η οποία σχετίζεται με το εύρος των συνδέσεων ανάμεσα στα είδη των ελευθεριών.

Οι πολιτικές ελευθερίες βοηθούν στην προάσπιση των οικονομικών ενεργειών, ενώ οι κοινωνικές διευκολύνουν τη συμμετοχή. Οι οικονομικές ενέργειες (υπό μορφή ευκαιριών για τη συμμετοχή στο εμπόριο και την παραγωγή), μπορούν να βοηθήσουν την προσωπική αφθονία καθώς επίσης και τα δημόσια στοιχεία συμπεριφοράς. Με τις επαρκείς κοινωνικές ευκαιρίες, τα άτομα μπορούν αποτελεσματικά να διαμορφώσουν το πεπρωμένο τους και να βοηθήσουν το ένα το άλλο.

Δεν χρειάζονται να φανούν πρώτιστα ως παθητικοί παραλήπτες των οφελών των προγραμμάτων ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη λοιπόν, φαίνεται να λειτουργεί ως διαδικασία επέκτασης των ουσιαστικών ελευθεριών που οι άνθρωποι έχουν. Η προοπτική της ελευθερίας έχει χρησιμοποιηθεί και στην ανάλυση για την αξιολόγηση της κοινωνικής πραγματικότητας, ως αποτελεσματικός παράγοντας στην παραγωγή της γρήγορης αλλαγής. Ποικίλοι κοινωνικοί θεσμοί, τα οποία αφορούν στη λειτουργία των αγορών, διοικητικές μέριμνες, νομοθετικά σώματα, πολιτικά συμβαλλόμενα μέρη, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ο δικαστικός κλάδος και η κοινότητα γενικά, συμβάλλουν στη διαδικασία της ανάπτυξης ακριβώς μέσω των αποτελεσμάτων τους στην ενίσχυση και τη στήριξη των ελευθεριών. [40]

Η ανάπτυξη είναι πράγματι μια βαρυσήμαντη δέσμευση με τις δυνατότητες της ελευθερίας να λειτουργούν σε πλήρη οργάνωση. Και οι δύο όροι δεν συνυπάρχουν εφόσον ο ένας με τις ασάφειες της έννοιάς του, γίνει τροχοπέδη εις βάρος του άλλου. Γι' αυτό το λόγο η αλληλεξάρτηση των δύο όρων - με την ύπαρξη της ελευθερίας να υποδηλώνει τα αναπτυξιακά στοιχεία μία κοινωνίας και την ανάπτυξη να λειτουργεί και να εξασφαλίζει νέο πλέγμα ελευθεριών - είναι αναγκαία και ικανή συνθήκη για την εξέλιξη της κοινωνική πραγματικότητας και την απάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων.

---

[39] Ο.π σελ. 4.
[40] Ο.π. σελ. 297 – 298.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΑΝΤΙΠΟΔΑΣ ΤΗΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

2.1. Η έννοια της *υπανάπτυξης*.

Είναι λογικό ότι η έννοια «ανάπτυξη» στον αντίποδά της, υιοθετεί τη γνωστή και αρνητική έννοια της «υπανάπτυξης». Καθετί αναπτυγμένο πέρασε πρώτα από το στάδιο της υπανάπτυξης που χαρακτηρίστηκε από πολλούς μελετητές του παρελθόντος - όπως οι παραδοσιακοί μαρξιστές – σαν ένα μεταβατικό στάδιο. Η υπανάπτυξη αποτελεί κι αυτή, όπως η ανάπτυξη, μία διαδικασία άμεσα συνυφασμένοι με τις παραμέτρους που περιχαρακώνουν την τελευταία. *Θεωρείται ως μία κατάσταση καθυστέρησης εκτάκτου ανάγκης, η οποία πλήττει σημαντικά τμήματα του παγκόσμιου συστήματος.*

Η έννοια της υπανάπτυξης, επομένως είναι αρκετά δυσδιάκριτη με τη σειρά της, δεδομένου ότι πολλά πολιτικοιδεολογικά ρεύματα την ταύτισαν με το αρνητικό μέρος των θεωριών τους που υπογραμμίζουν την έννοια της ανάπτυξης.[41]

---

[41] Σύμφωνα με τις αστικές αναπτυξιακές θεωρίες, η υπανάπτυξη, που θεωρείται ουσιαστικά ο προάγγελος της ανάπτυξης, ορίζεται *ως το αποτέλεσμα των ελλείψεων μέσα σε μία κοινωνία, που συνοψίζονται σε τομείς όπως: κατοικία, ένδυση, τροφή, υγεία, παιδεία*. Τα προβλήματα αυτών των τομέων είναι το αποτέλεσμα μιας προβληματικής διαδικασίας κοινωνικού σχηματισμού που έγκειται: α) στο χαμηλό κατά κεφαλή εισόδημα, στις χαμηλές επενδύσεις, στην ανεργία, στην προβληματική παραγωγή και γενικότερα σε παραμέτρους που στηρίζουν την οικονομική βιωσιμότητα, β) στις παραδοσιακές κοινωνικές δομές και στα κοινωνικά φαινόμενα όπως, η δημογραφική γήρανση, ο υπερπληθυσμός, οι εκπαιδευτικές διαφορές και ο αναλφαβητισμός, η μειωμένη παρουσία της γυναίκας, οι κοινωνικές ανισότητες κλπ, γ) στις ανασφαλείς πολιτικές διαδικασίες που σχετίζονται με τα δημοκρατικά ελλείμματα, τις θεσμικές αδυναμίες, τα φαινόμενα διαφθοράς. Ο ΟΗΕ σ' αυτά τα προβλήματα προσέθεσε και τα περιβαλλοντικά ζητήματα, ως έναν από τους βασικότερους παράγοντες υπανάπτυξης. Οι αστικές θεωρίες ανάλογα με τα αναπτυξιακά τους πρότυπα επέλεξαν εκ νέου να θεωριοποιήσουν την υπανάπτυξη ως το αποτέλεσμα: α) της πάλης ανάμεσα στην παραδοσιακή και σύγχρονη κοινωνία και η επισήμανση των παραδοσιακών μορφών ως αρνητικό σκέλος στην οποιαδήποτε προσπάθεια ανάπτυξης και β) της αποδοχής του μη αναστρέψιμου γεγονότος, ότι, μία χώρα είναι φτωχή επειδή είναι φτωχή, γ) της ανεξέλεγκτης γεννητικότητας, δ) του γεωγραφικού και κλιματολογικού πεδίου των αδύναμων χωρών. Από την άλλη οι θεωρίες της εξάρτησης επισημαίνουν

Το ν' αποδοθεί ένας κοινά αποδεκτός ισχυρισμός περί σαφούς περιεχομένου της είναι ιδιαίτερα δύσκολο, όσο δύσκολο είναι να ταυτιστούν και ιδεολογικά τα αντίστοιχα θεωρητικά ρεύματα. Μία πρώτη προσέγγιση πάνω σ' αυτό το ζήτημα θα ήταν το αξίωμα, ότι, μάλλον σκόπιμο θα ήταν να μελετηθούν πρώτα τα αναπτυξιακά θεωρητικά ρεύματα και οι πρακτικές τους εφαρμογές όπου αυτές διοχετεύθηκαν. Έπειτα τα αποτελέσματά τους να εκτιμηθούν βάσει των παραμέτρων μίας πιθανούς επιτυχίας και αποτυχίας – εφόσον σχετίζονται με την προάσπιση της κοινωνικής δικαιοσύνης – στα πλαίσια της υπανάπτυξης. Και πάλι όμως θα έλειπε, όπως άλλωστε και σήμερα συμβαίνει αυτό, ένα αυστηρά προδιαγεγραμμένο σχέδιο εννοιολογικής προσέγγισης και αυτού του όρου, έτσι ώστε να εκτιμηθούν καλύτερα τα αναπτυξιακά ή τα μη αναπτυξιακά αποτελέσματα.

Στο παρελθόν όπως και η ανάπτυξη, η έννοια της υπανάπτυξης ταυτίστηκε στενά με την οικονομική παράμετρο και όλες οι θεωρίες που υπαγορεύτηκαν από τους μεγάλους θεωρητικούς οικονομολόγους των τελευταίων δύο αιώνων, ασπάστηκαν το γεγονός, ότι, εάν μία συγκεκριμένη κοινωνία δεν ακολουθεί το πάγιο και συγκεκριμένο οικονομικό στοιχείο που προσδιορίζεται από συγκεκριμένο οικονομικό ρεύμα είτε παραδοσιακό είτε σύγχρονο, τότε αυτή η κοινωνία διατηρεί σημαντικά στοιχεία υπανάπτυξης.[42]

Ο όρος «υπανάπτυκτος» που πολλές φορές η αρνητική του σημασία τείνει να πάρει ακόμα και ρατσιστικές διαστάσεις, είναι ένας αδόκιμος, ίσως, όρος που πήρε αυτή τη μορφή εξ' αιτίας της πιθανής

ότι η υπανάπτυξη είναι μέρος μίας ιστορικής διαδικασίας κατά την οποία οι περιφερειακές χώρες εξαρτούνται οικονομικά από τις μητροπόλεις των οποίων η γενικότερη ανάπτυξη σημαίνει ταυτόχρονα και υπανάπτυξη των αδύναμων χωρών της περιφέρειας. Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ. 12 – 17.

[42] Δεν θα ήταν χρήσιμο ν' αναλυθούν αυτά τα οικονομικά, κυρίως αναπτυξιακά, ρεύματα για να κατανοηθεί η έννοια της υπανάπτυξης, διότι δεν είναι αντικειμενικός σκοπός αυτής της έρευνας, αν και μία τέτοια συντετμημένη προσπάθεια γίνεται στο επόμενο κεφάλαιο.

«αναπτυξιακής υπεροψίας» και «ανωτερότητας» πολλών κοινωνιών του δυτικού και βόρειου πλέον κόσμου, έναντι των πολλών περιφερειών που καθυστερούσαν στην αναπτυξιακή διαδικασία. Όμως, αυτή η αναπτυξιακή διαδικασία που σε πολλές απ' αυτές τις χώρες έπαιρνε τη μορφή που ταίριαζε στο ανάλογο πολιτικοοικονομικό σύστημά τους, δεν ήταν η καλύτερη. Το αποτέλεσμα: Ενδογενής υπανάπτυξη. Αυτό όμως είναι προϊόν μακράς συζήτησης που πολλές φορές παίρνει και ουτοπιστικές διαστάσεις.

Δεδομένου ότι τα προβλήματα, ιδιαίτερα στον Τρίτο Κόσμο, είναι κατά περιπτώσεις γιγαντιαία, ανεξάρτητα αν προέρχονται από τα διάφορα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, συνιστούν ένα παγκόσμιο ζήτημα που χρήζει άμεσης επίλυσης. Τα προβλήματα όμως δεν είναι μόνο του Τρίτου Κόσμου. Πολλές χώρες, στο σύγχρονο επίπεδο, εμφανίζουν σημάδια – δείκτες, που όπως αναλύεται πιο κάτω, συνιστούν στοιχεία υπανάπτυξης. Η έννοια της υπανάπτυξης επομένως στη σύγχρονη κοινωνία ταυτίζεται και με τα προβλήματα των χωρών και των περιφερειών τους που αποτελούν κομμάτι του συστήματος των αναπτυγμένων χωρών, όπως λ.χ. η Ελλάδα. [43]

Επομένως *η υπανάπτυξη είναι μία σφαιρική διαδικασία που καθορίζεται από ένα σύνολο, αρνητικών και ανεπαρκών να δομήσουν την κοινωνία ορθολογικά, παραμέτρων, που δρομολογούν όμως κάθε κοινωνική πραγματικότητα να μετασχηματιστεί με ελλειμματικό τρόπο ή να παραμείνει στάσιμη.*

2.2 Μορφολογία, παράγοντες και δείκτες της υπανάπτυξης. Μία συνοπτική επισκόπηση.

[43] Βλ. περισσότερα Νίκος Μουζέλης. *Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης* (Αθήνα: Εξάντας, 1978), σελ. 17 – 57.

2.2.1 Η μορφολογία της υπανάπτυξης.[44]

Η υπανάπτυξη ως κοινωνικό φαινόμενο είναι αρκετά σημαντικό, ενώ οι προεκτάσεις της ανάγονται σε ευρύτερες πολιτικές, πολιτιστικές και ψυχοκοινωνικές παραμέτρους. Πολλά στοιχεία τα οποία στην αρχή προσδιορίζουν την υπανάπτυξη, όχι και τόσο σημαντικά στη συνέχεια, μεταβάλλονται σε πρωτογενή αίτια συντήρησης των υπανάπτυκτων δομών μιας κοινωνίας.

Η μορφολογία της υπανάπτυξης περιχαρακώνεται από τρία βασικά επίπεδα:

1. Οικονομικό επίπεδο.
   - Αγροτικός τομέας, πρώτες ύλες, δευτερογενής τομέας, τριτογενής τομέας.
2. Κοινωνικό επίπεδο.
   - Διαφορές στην κοινωνική ζωή.
   - Κοινωνικές τάξεις.
3. Πολιτικό - διοικητικό επίπεδο.
   - Πόλοι ισχύος στις υπανάπτυκτες χώρες.

Και τα τρία επίπεδα, τα οποία αποτελούν βασικούς κορμούς σύστασης κοινωνικών δομών, επηρεάζουν τη διαδικασία της υπανάπτυξης με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε η ίδια η υπανάπτυξη να μπορεί να εδραιωθεί και να πιθανολογείται η μη αναστρεψιμότητα αυτής της κατάστασης.

Όλα τα αρνητικά στοιχεία που ενυπάρχουν μέσα σ' αυτά τα επίπεδα και λίγο - πολύ αναλύονται διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, συνηγορούν έτσι ώστε να σημειώνονται τεράστιες ανισότητες ανάμεσα στις κοινωνίες, πολλές από τις οποίες δεν κατάφεραν ν'

[44] Βλ. περισσότερα Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνιολογία της Υπανάπτυξης* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1996), σελ. 35 – 88.

ακολουθήσουν ή δεν τους επιτράπηκε σε πολλές περιπτώσεις, να ανέβουν στο τρένο της ανάπτυξης.

Από την άλλη, πολλά προβλήματα που σχετίζονται με την ομαλή λειτουργία των θεσμών κάθε επιπέδου, οριστικοποίησε τις αμφιβολίες για το αν μπορεί η αναπτυξιακή διαδικασία να προχωρήσει εν μέσω τέτοιων προβλημάτων.

2.2.3 Οι παράγοντες της υπανάπτυξης.

Οι παράγοντες τις ανάπτυξης διακρίνονται σε εξωγενείς και ενδογενείς και επηρεάζουν σημαντικά την υπανάπτυξη, καθώς υπογραμμίζουν όλες τις αντιθέσεις που ενυπάρχουν μέσα σε μία κοινωνία και πρέπει να μελετούνται ιστορικά και εξελικτικά. [45]

Όσον αφορά τους εξωγενείς παράγοντες, αφορούν κυρίως στις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των εξωτερικών παραγόντων στο εσωτερικό των υπανάπτυκτων περιοχών. Ειδικά για την οικονομική παράμετρο, πρέπει να σημειωθεί ότι δεν μπορεί να αποτελέσει - ως εξωγενής παράγοντας - το βασικό αίτιο της υπανάπτυξης πολλών περιοχών, δεδομένου ότι το ζήτημα εξετάζεται μονομερώς και αφήνει αναπάντητο το ερώτημα εάν η κοινωνική υπανάπτυξη επέφερε την οικονομική ή το αντίστροφο.

Ωστόσο, η οικονομική κυρίως παράμετρος και όλα τα συναφούς περιεχομένου στοιχεία που αφορούν την υπανάπτυξη, μελετήθηκαν όσο τίποτα άλλο σε σχέση με τις αναπτυξιακές δομές μιας κοινωνίας Όσον αφορά την κοινωνική παράμετρο, η πάλη ανάμεσα στην παραδοσιακή υπανάπτυκτη κοινωνία και στην σύγχρονη αναπτυγμένη, είναι πιθανόν μόνο να εξηγεί πως αυτές οι διαφορές, που έχουν τη βάση τους στις

[45] Ο.π. σελ. 141.

καπιταλιστικές δομές, διχοτόμησαν τις κοινωνίες και καθόρισαν το σχηματισμό τάξεων και ανισοτήτων αλλά και αγεφύρωτων διαφορών.[46]

Όσον αφορά τους ενδογενείς παράγοντες μπορούν να συνοψιστούν στους εξής:

- Παραδοσιακές δομές
- Γεωπολιτική παράμετρος
- Δημογραφική παράμετρος
- Επιχειρήσεις και επιχειρηματικότητα
- Κεφαλαιουχικός σχηματισμός και συσσώρευση
- Εργασιακή νοοτροπία
- Συγκεντρωτική διοίκηση
- Πολιτισμική και ιδεολογική παράμετρος

Η ύπαρξη ενός πλέγματος εσωτερικών συγκρούσεων και ανισοτήτων πάνω στο οποίο «εργάσθηκαν» οι εξωγενείς παράγοντες προκειμένου να διεισδύσουν στο εσωτερικό των αδύναμων χωρών, διαφοροποιεί το γεγονός της ταύτισης πολλών μελετητών να θεωρούν ότι όλα τα προβλήματα προέρχονται από τους εξωτερικούς παράγοντες, ανεξάρτητα της σημαντικής δυναμικής τους. Ο κοινωνικός και οικονομικός αποκλεισμός ενός μεγάλου μέρους του πλανήτη είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί τόσο α) ως νομοτελειακός – με αυτοφυή γενετική υπανάπτυξη μιας κοινωνίας με ιδιόμορφα χαρακτηριστικά - όσο και β) προϊόν των εξωγενών παραγόντων.

Πολλά ενδογενή χαρακτηριστικά επιβίωσαν μέσα σε μία κοινωνία που έγινε δέκτης εξωτερικών παραγόντων που μακροπρόθεσμα επέφεραν τη δημιουργία νέων αρνητικών χαρακτηριστικών που αφομοιώθηκαν και έγιναν ενδογενείς παράγοντες. Οι παραπάνω παράμετροι εξάλλου

[46] Ο.π. σελ. 115 – 117 και 133 – 158.

απομυθοποιούν τις απόψεις που ανάγονται σε μονομερείς μελέτες πάνω σ' αυτά τα θέματα.[47]

2.2.4 Οι δείκτες της υπανάπτυξης.[48]

Η χρησιμοποίηση του εισοδήματος ως έναν από τους βασικούς δείκτες υπανάπτυξης καθίσταται μονομερώς προβληματικός, διότι τα νέα αναπτυξιακά δεδομένα δεν υπογραμμίζονται μόνο από το εισόδημα αλλά και από άλλα ζητήματα κοινωνικά, πολιτιστικά, δημογραφικά, περιβαλλοντικά και πολιτικά Ιδιαίτερα, πολλές διεθνείς οργανώσεις ασχολούνται σημαντικά με τη θεώρηση των δεικτών, ως βασικό εργαλείο για την επισήμανση των υπανάπτυκτων δομών. Ωστόσο, ως βασικότεροι δείκτες υπανάπτυξης χρησιμοποιούνται οι εξής:

- Φτώχεια.
- Ανεργία.
- Χαμηλή παραγωγικότητα.
- Προβληματική αγροτική ανάπτυξη.
- Εισοδηματικές ανισότητες.
- Ελλειμματική ή απουσία εκπαίδευσης.
- Υπερπληθυσμός.
- Προβληματική υγεία.
- Απουσία επικοινωνίας.
- Έλλειψη πολιτικών ελευθεριών.
- Συγκρούσεις.
- Υψηλός βαθμός εξάρτησης.
- Έλλειψη τεχνολογικής υποδομής.

[47] Ο.π. σελ. 159 – 161.

- Κακή εκμετάλλευση των φυσικών πόρων.
- Έλλειψη περιβαλλοντικής πολιτικής.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι αυτοί οι δείκτες ενδέχεται να περιλαμβάνουν πολλές υποκατηγορίες δεικτών που σε συνδυασμό με τους κύριους δείκτες να αποσαφηνίζουν κατά τόπους το αναπτυξιακό πρόβλημα. Από την άλλη, η χρησιμοποίηση πολλαπλών δεικτών, είναι επιβεβλημένη λόγω της ιδιαιτερότητας που παρουσιάζει καθένας απ' αυτούς στην αναπτυξιακή διαδικασία. Ωστόσο, οι δείκτες της υπανάπτυξης, δεν μπορούν εξηγήσουν τη γένεσή της αλλά να πιστοποιήσουν το φαινόμενο αυτό ποσοτικά, το οποίο είναι και το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας.

2.3 Μία πρώτη προσέγγιση.

Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι από τη μια, οι θεωρίες που πραγματεύονται την αντιμετώπιση του υπανάπτυκτου κόσμου ως ενιαίου και από την άλλη οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού και της εξάρτησης, οι οποίες επιδιώκουν να επεξηγήσουν το μεταβαλλόμενο διεθνές πλαίσιο ως βασικό καθοριστικό παράγοντα της αλλαγής στον Τρίτο Κόσμο, έχουν δυσκολέψει αρκετά το ρόλο της κοινωνιολογίας της ανάπτυξης.

Οι μορφές και οι ιστορίες των υπανάπτυκτων κοινωνιών ποικίλλουν πολύ και αποτελούν το κεντρικό μέρος οποιασδήποτε εξήγησης. Η κοινωνιολογία της ανάπτυξης είναι κορεσμένη πλέον με τις προτάσεις του τύπου: «η στρατιωτική μηχανή είναι μια εκμοντερνισμένη δύναμη», «η κεφαλαιοκρατία καταστρέφει την επανάσταση των αγροτών», «τα κράτη του Τρίτου Κόσμου είναι προϊόντα της ξένης κατάκτησης», «ο ιμπεριαλισμός αποτρέπει την οικονομική ανάπτυξη»,

[48] Βλ. περισσότερα Θανάσης Αργύρης, Θεωρίες Υπανάπτυξης (Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 1992), σελ. 11 – 13 και Benjamin Higgins, *Economic Development. Principles, Problems and Policies* (New York:

και τόσο επάνω. Σε γενικές γραμμές, σε οποιαδήποτε από αυτές τις προτάσεις, υπάρχουν τόσο πολλά στοιχεία για την υπεράσπισή τους, αλλά και την αντίθεση σ' αυτές. Αυτή η προσέγγιση όμως, αγνοεί τις ποικίλες και διαφορετικές ιστορίες των χωρών του τρίτου κόσμου. Αυτές οι προτάσεις θα πρέπει λοιπόν να γίγουν ιστορικά συγκεκριμένες, και από την άποψη της ανάπτυξης τοῦ παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος και από την άποψη του τρόπου στον οποίο η διάρθρωση της υπανάπτυκτης χώρας έχει παραγάγει, κατά τη διάρκεια του χρόνου, μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή και ένα σύνολο πολιτικών θεσμών.

Ωστόσο, οι αλλαγές στα κοινωνικά συστήματα του Τρίτου Κόσμου φαίνονται να είναι πρώτιστα εξωγενείς, παρά ενδογενείς και εκ τούτου, όλα τα ενδογενή παραδείγματα της αλλαγής είναι θα μπορούσαν να θεωρηθούν «ύποπτα». Αφ' ετέρου, τα περισσότερα μοντέλα των υπανάπτυκτων κοινωνιών δίνουν έμφαση στο βαθμό, στον οποίο η μεταβαλλόμενη οικονομική δομή παράγει τις ποιοτικές δομικές αλλαγές στις κοινωνικές τάξεις και προκαλεί τα μεταβαλλόμενα πρότυπα των συμμαχιών ανάμεσά τους, γεγονός που έχει αντίκτυπο στο επίπεδο της ασκούμενης πολιτικής και γενικότερα του κράτους.[49]

2.4 Το πρόβλημα του αναπτυσσόμενου κόσμου.

Ο πληθυσμός των τριτοκοσμικών χωρών υπολογίζεται ότι ανέρχεται σήμερα στα 5 δισεκατομμύρια ενώ τα γεωγραφικά τους διαμερίσματα καλύπτουν παραπάνω από το μισό του πλανήτη. Η επιφάνεια τους είναι δυο φορές μεγαλύτερη απ' αυτή των αναπτυγμένων χωρών και ο συνολικός τους πληθυσμός τους είναι τρεις φορές μεγαλύτερος από αυτόν των «προοδευμένων» κρατών. Και όμως τα

W.W Norton & Company Inc., 1959), σελ. 11 – 12.

αναπτυξιακά ζητήματα είναι δεδομένα και τα προβλήματα δυσεπίλυτα. Η Ασία, η Αφρική, η Λατινική Αμερική με τις περισσότερες τριτοκοσμικές τους χώρες, απέναντι στη συστάδα των βορείων και δυτικών χωρών είναι εκείνο το στοιχείο που διαφωτίζει τη διεθνή κοινότητα περί τεμαχισμού του πλανήτη.[50]

Πέρα από κάθε θεωρητική σκοπιά και πέρα από κάθε ανταπόδοση ευθυνών για το ζήτημα της υπανάπτυξης, είναι σίγουρο ότι όπου υπάρχει ανάπτυξη κάπου θα υπάρχει και υπανάπτυξη ως μοχλός πίεσης των ήδη αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων και κρατών. Η επικράτηση των πλουσίων έναντι των φτωχών είναι μία πραγματικότητα, ειδικά για τα τριτοκοσμικά κράτη, χωρίς αυτό το φαινόμενο να εκλείπει στα περιφερειακά κράτη που δεν είναι κατ' ανάγκη τριτοκοσμικά.

Η σημερινή κατάσταση των χωρών αυτών δεν μπόρεσαν να βασιστούν σ' ένα μοντέλο αυτοδύναμης ανάπτυξης και έτσι η κοινωνικοοικονομική τους δομή καθυστέρησε σημαντικά έναντι αυτής των αναπτυγμένων κρατών. Οι περίοδοι της αποικιοκρατίας εξασφάλισαν σημαντικά οφέλη στα τελευταία, ενώ οι χώρες «δωρητές» δεν αποκόμισαν τίποτα απ' αυτές παρά μόνο ένα προβληματικό αναπτυξιακό μοντέλο που σήμερα ακόμα και μετά την ανεξαρτησία τους παραμένει ακόμα προβληματικό.

Η υπανάπτυξη των τρίτων χωρών αναφέρεται ως η πρωταρχική παράμετρος του προβλήματος, δεδομένου ότι πολλά αρνητικά στοιχεία που αναφέρονται στους παραπάνω δείκτες, είναι μια πραγματικότητα. Ο συνδυασμός της οικονομικής εξαθλίωσης πολλών χωρών που κρατά από τα χρόνια της αποικιοκρατίας με τη σημερινή μορφή των εσωτερικών προβλημάτων των τρίτων χωρών είναι οι ad hoc παράγοντες που ευθύνονται για το ζήτημα της υπανάπτυξης. Είναι απόλυτα δίκαιο να

[49] Βλ. περισσότερα Ian Roxborough, *Theories of Underdevelopment* (London: Macmillan, 1979), σελ. ix – xii.

υποστηριχτεί αντίθεση στο εάν είναι δόκιμη η χρησιμοποίηση της αποικιοκρατίας ως το επίκεντρο των ευθυνών για τη σημερινή κατάσταση των παραπάνω χωρών. Εδώ μπορεί να χρησιμοποιηθεί το επιχείρημα ότι όντως οι αποικιοκρατικές δυνάμεις δεν είναι μόνο αυτές υπεύθυνες δεδομένου ότι πολλά ενδογενή χαρακτηριστικά που μορφοποιήθηκαν σε προβλήματα, όπως λ.χ. αυτό της πολιτικής ανάπτυξης, των συγκρούσεων, της απότομης ανάπτυξης μεμονωμένων τομέων χωρίς την εξασφάλιση μακροπρόθεσμων στόχων, ευθύνονται αποκλειστικά στη κακοδιαχείριση των δομών του τρίτου κόσμου όταν αυτά τα χαρακτηριστικά δεν υποδαυλίζονται από τις επικυρίαρχες δυνάμεις.

Όμως από την άλλη ποιός ευθύνεται για τη συνέχιση «της ανάπτυξης της υπανάπτυξης» ακόμα και όταν οι τριτοκοσμικές χώρες δεν λαμβάνουν μέρος σε αυτή τη διαδικασία; Ποιος έδωσε στις χώρες αυτές τις πρωταρχικές δυνατότητες για τα πρώτα αναπτυξιακά βήματα;[51]

Από την άλλη, το φαινόμενο της υπερχρέωσης των τρίτων χωρών είναι ένα συστατικό στοιχείο της παραπάνω προβληματικής. Τα τελευταία 20 χρόνια η πρακτική την οποία ακολουθεί η Δύση βασίζεται στο δανεισμό προς τις παραπάνω χώρες προκειμένου να τονωθεί η οικονομική τους ανάπτυξη. Η πετρελαϊκή κρίση και ο ανοδικός παγκόσμιος πληθωρισμός «έπεισαν» τις παραπάνω χώρες να συνεχίσουν τους δανεισμούς, προκειμένου να κρατήσουν το σύστημα εισαγωγών και εξαγωγών τους σε υψηλά επίπεδα χωρίς να υπολογίζουν τα πολύ υψηλά επιτόκια των χωρών δανειστών.[52]

Όμως, παρότι επικράτησε μία πρόσκαιρη οικονομική μεγέθυνση τις αρχές του΄80, ο συνεχόμενος δανεισμός πήρε ανεξέλεγκτες

---

[50] Πιερ Ζαλέ, *Η Λεηλασία του Τρίτου Κόσμου* (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1975), σελ. 10 – 21.
[51] Βλ. περισσότερα ο.π. Τσάλτας (1991), σελ. 134 – 135.
[52] Βλ. περισσότερα Robert L. Rothstein, *The Weak in the World of the Strong* (New York: Colombia University Press,1997), σελ. 12 – 28.

διαστάσεις και σήμερα αριθμεί περίπου 1,5 τρισεκατομμύρια δολάρια. Για ν' αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις από τα χρεολύσια θα πρέπει οι δανειζόμενες χώρες να ξεπεράσουν τη δυναμική των εξαγωγών τους κατά 1500%. Δεν μπορεί κανείς να διανοηθεί τι θα επακολουθήσει στα διεθνή τραπεζικά συστήματα εάν στο μέλλον οι παραπάνω χώρες δεν μπορούσαν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στις αναπτυγμένες χώρες.

Γιατί όμως είναι και παραμένουν οι φτωχές χώρες φτωχές; Υπάρχουν εξαιρετικά πολωμένες απόψεις γι' αυτήν την φαινομενικά απλή ερώτηση. Οι συζητήσεις για την ανάπτυξη των χωρών απεικονίζουν ένα παρόμοιο χάσμα μέσα στην κοινωνία μας, μεταξύ εκείνων που θεωρούν ότι τα φτωχά άτομα είναι φτωχά λόγω των παραγόντων που βρίσκονται είτε μέσα είτε έξω από τον έλεγχό τους. Αυτή η συζήτηση διαδραματίζεται μέσω των κλασικών της φιλοσοφίας και της θρησκείας, αλλά δεν είναι περιορισμένη μόνο στους διανοούμενους. Συμπεριλαμβάνεται στις συζητήσεις μεταξύ των πολιτικών, των θεολόγων, των επιχειρησιακών ομάδων, των συνδικάτων και των συνηγόρων των φτωχών. Στη μία πλευρά είναι εκείνοι που θεωρούν ότι οι φτωχοί άνθρωποι είναι οκνηροί και θα βελτιώσουν την εικόνα τους εάν ξεπεράσουν τους εαυτούς τους, βρίσκοντας συνάμα τρόπους να γίνουν πλούσιοι από την ευρηματικότητά τους. Από την άλλη πλευρά είναι εκείνοι που βλέπουν τους φτωχούς ανθρώπους ως θύματα της γέννησής τους στους κακούς χρόνους αλλά και θύματα των οικονομικών διασπάσεων, όπως οι μαζικές προσωρινές απολύσεις στις αναδομημένες βιομηχανίες, αλλά και ως θύματα της διάκρισης βάσει του δέρματος τους, το γένος, ή των πολιτιστικών τους διαφορών.[53]

[53] Βλ. περισσότερα Roberts J. Timmons και Hite Amy (eds). *From Modernization to Globalization. Perspectives on Development and Social Change* (Malden, Massachusetts, 2000), σελ. 3 – 8.

Οι πολλές σύνθετες θεωρίες που έχουν προωθηθεί για να εξηγήσουν την εθνική ένδεια, την ανάπτυξη, και τον πλούτο αναφέρονται εκτεταμένα στο εάν πρέπει το κράτος ή αγορά από μόνη της επινοήσουν τους μηχανισμούς που θα αμβλύνουν κυρίως την ένδεια. Αλλά μέσω της πολυπλοκότητας των πραγμάτων, είναι συχνά χρήσιμο πολλοί να θεωρούν την εθνική ένδεια ή τήν καθυστέρηση ως το αποτέλεσμα εσωτερικών ή εξωτερικών παραγόντων. Δηλαδή, εάν τα έθνη είναι φτωχά επειδή η κοινωνία τους στερείται τα βασικά στοιχεία, ή η κατάστασή τους είναι το προϊόν των αιώνων της αποικιακής εκμετάλλευσης και της συνεχούς πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας από τα ισχυρότερα ιμπεριαλιστικά έθνη όπως Κάτω Χώρες, Ισπανία, Μεγάλη Βρετανία, ΗΠΑ και Ιαπωνία.

Επί της ουσίας όμως, ο φαύλος κύκλος της φτώχειας και της ανέχειας δημιούργησαν και δημιουργούν μία κατάσταση απόγνωσης και είναι η μόνιμη πηγή κοινωνικών αναταραχών σε συνδυασμό με την επικράτηση των φαινομένων κοινωνικής παθογένειας (παρανομίες, διαφθορά, κλπ) που επιδεινώνονται καθώς η κατάσταση αυτή παραμένει ως έχει.

Παράγοντες όπως: α) άνισο εμπόριο, β) δομές αλληλεξάρτησης μεταξύ των τριτοκοσμικών χωρών οι οποίες απουσιάζουν, γ) υπερβολική εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο, δ) απουσία της τεχνολογικής δυναμικής, ε) έλλειψη αγαθών επενδύσεων και στ) έλλειψη εγχώριας ζήτησης, αν μπορέσουν να διορθωθούν ή να ξεπεραστούν σε κάποιο βαθμό, ίσως να δημιουργηθούν καλύτεροι όροι επαναδιαπραγμάτευσης των θέσεων των τριτοκοσμικών χωρών μέσα στη διεθνή κοινότητα στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης.[54]

---

[54] Βλ. περισσότερα Ανδρέας Κούτρης, *Το Εξωτερικό Χρέος των Αναπτυσσόμενων Χωρών. Αίτια – Προβλήματα – Προοπτικές* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995), σελ. 171 – 174.

Από την άλλη, η ανάλυση της σχέσης μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και της ένδειας είναι ακόμα σ' ένα πρωταρχικό στάδιο. Ακόμα ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων των 400 εκατομμυρίων των Ελάχιστα Αναπτυγμένων Χωρών (ΕΑΧ)[55] ζουν τώρα στις χώρες των οποίων οι κυβερνήσεις προετοιμάζουν τα έγγραφα στρατηγικής μείωσης ένδειας (Poverty Reduction Strategy Papers) ως όρο για την πρόσβαση στη διαδικασία ανακούφισης του χρέους, μια διαδικασία που ένας ανώτερος υπάλληλος της παγκόσμιας τράπεζας έχει περιγράψει ως «πείραμα». Όπως ο Simon Kuznets προειδοποίησε στο διάσημο άρθρο του το 1955, στο οποίο υπέθεσε ότι «η εισοδηματική ανισότητα θα αύξανε στα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης και στη συνέχεια θα παρουσίαζε πτώση», οι πολιτικές των ΕΑΧ χωρών προκειμένου να βοηθήσουν στο εσωτερικό τους φτωχούς, είναι πιθανό να ασκήσουν ένα «σύνολο ρομαντικής βίας». Δηλαδή, παρά τις καλύτερες προθέσεις, οι πολιτικές που βασίζονται στην ανεπαρκή γνώση είναι πιθανό να αυξήσουν παρά να μειώσουν την ένδεια.

Εντούτοις, κάποιες νέες δυναμικές ευκαιρίες όταν παρουσιάζονται δεν πραγματοποιούνται στα περισσότερες ΕΑΧ επειδή είναι προσκολλημένες στη διεθνή παγίδα ένδειας. Η μετάβαση αυτή απαιτεί: α) μια πληρέστερη μετάβαση στη γνήσια εθνική ιδιοκτησία και την αυξανόμενη πολιτική αυτονομία και β) μια μετατόπιση των ΕΑΧ στις στρατηγικές μείωσης της φτώχειας του ΟΗΕ. Βέβαια ένας ανεξάρτητος ΟΗΕ που παλεύει μέσα στη δίνη της ελεύθερης αγοράς και του άκρατου

[55] Οι ΕΑΧ αποτελούν τον επονομαζόμενο Τέταρτο Κόσμο (Υποσαχάρια Ζώνη και Νότια Ασία), σε αντιδιαστολή με τον Πρώτο κόσμο που τον αποτελούν χώρες όπως: (ΗΠΑ, Καναδάς, Δυτική Ευρώπη, Ιαπωνία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία), τον Δεύτερο Κόσμο που τον αποτελούν οι χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και τον Τρίτο Κόσμο που τον αποτελούν γεωγραφικά τμήματα όπως: Ασία, Αφρική, Μέση Ανατολή, Λατινική Αμερική) οι αναπτυσσόμενες δηλαδή χώρες. Βέβαια ο όρος Τέταρτος Κόσμος δεν χρησιμοποιείται ευρύτατα, ίσως για να μην προσδώσει νέα έκταση στο υπάρχων χάσμα. Όλα τα έθνη που δεν ανήκουν στον αναπτυγμένο κόσμο καλούνται αναπτυσσόμενα. Ωστόσο έννοιες όπως Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες και Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες (ΛΑΧ) δεν απαλύνουν τη διεθνή κοινότητα από το βάρος του προβλήματος.

ανταγωνισμού είναι δύσκολο να μπορέσει να υπερκεράσει τις επιταγές τους. Η προσπάθεια όμως μπορεί να βελτιώσει την κατάσταση αρκετά.[56]

Από την άλλη πλευρά η πείνα, ένας από τους πιο εκρηκτικούς παράγοντες κοινωνικής αστάθειας, αφορά σήμερα εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο αφού προδιαθέτει κάθε χρόνο το θάνατό τους. Περισσότεροι από 700 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν πρόβλημα διατροφής ενώ η παιδική θνησιμότητα με βάση την πείνα ανέρχεται στους 40.000 θανάτους ημερησίως. Δεδομένου ότι ο λοιμός σε συνδυασμό με τις κακές συνθήκες υγιεινής, παρουσιάζεται ως ο ύπουλος εχθρός της κοινωνίας, δρα εξίσου αποτελεσματικά, όπως η χρησιμοποίηση ων όπλων.

Μέσα στη κοινωνία των 2/3 το 1/3 δεν έχει εξασφαλίσει καν τα στοιχειώδη της διαβίωσης, με αποτέλεσμα η πείνα να είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της κοινωνικής αναταραχής. Και αυτό γίνεται ακόμα πιο έντονο όταν συνδυάζεται με την πληθυσμιακή έκρηξη, με τις φυσικές καταστροφές και γενικότερα με τις καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης.[57] Οι πίνακες που ακολουθούν αποτυπώνουν τα ζωντανά διαχρονικά προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών και δείχνουν πόσο αυτά τα προβλήματα περιχαρακώνουν ακόμα, παρά τη γενικότερη πρόοδο, τις ταλαιπωρημένες πληγές του πλανήτη σε σύγκριση με τις αναπτυγμένες χώρες του βορρά.

---

[56] Στα τελευταία έτη ο ΟΗΕ έχει τουλάχιστον υιοθετήσει τη μείωση ένδειας ως κεντρικό στόχο της διεθνούς αναπτυξιακής συνεργασίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο κυρίαρχος στόχος του προγράμματος της για τις ΕΑΧ για τη δεκαετία 2001-2010 συμφωνήθηκε να είναι η ουσιαστική πρόοδος προς τη διχοτόμηση της αναλογίας των ανθρώπων που ζουν στην ακραία ένδεια μέχρι το 2015. Το ίδιο το πρόγραμμα αποτελείται από έναν μακρύ κατάλογο ενεργειών τις οποίες οι ΕΑΧ και οι συνεργάτες ανάπτυξής τους ωθούνται να αναλάβουν. Η εφαρμογή αυτών των ενεργειών που υποστηρίζει τη μείωσης ένδειας θα απαιτήσει στρατηγικές προσπτικές που βασίζονται σε μια καλύτερη γνώση της φύσης και της δυναμικής της ένδειας στις ΕΑΧ και επίσης μια πληρέστερη κατανόηση του συστήματος των πολιτικών που μπορούν καλύτερα να μειώσουν την ένδεια στους ιδιαίτερους κοινωνικοοικονομικούς όρους αυτών των χωρών. Βλ. περισσότερα United Nations Conference on Trade and Development. *The Least Developed Countries. Report 2002* (New York, Geneva: UNCTAD – United Nations Publications, 2002). σελ. I – Π και *Trade and Development. Report 2002* (New York, Geneva: UNCTAD – United Nations Publications, 2002), σελ. I – XI.

Πίνακας 1. Αναπτυσσόμενες χώρες

Πρόοδος	Τομείς	Προβλήματα
• Μεταξύ 1963 – 1993 ο μέσος όρος ζωής αυξήθηκε κατά το 1/3. Σε περισσότερο από 30 χώρες η προσδοκώμενη ζωή ξεπερνά τα 70 έτη. • Στο πέρασμα των τριών τελευταίων δεκαετιών το ποσοστό πρόσβασης του πληθυσμού σε καθαρό πόσιμο νερό σχεδόν διπλασιάστηκε από 36% στο 70%.	Υγεία	• Γύρω στα 17 εκατομμύρια άνθρωποι πεθαίνουν κάθε χρόνο από μεταδιδόμενα νοσήματα και παρασιτικές ασθένειες. (διάρροια, μαλάρια, φυματίωση) • Από τα 18 εκατομμύρια των οροθετικών ατόμων με AIDS, περισσότερα από το 90% ζουν στις αναπτυσσόμενες χώρες.
• Μεταξύ 1990 – 1991 οι εγγραφές στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αυξήθηκαν κατά 2/3 από 48% στο 77%.	Μόρφωση	• Εκατομμύρια παιδιά παραμένουν ωστόσο εκτός βασικής εκπαίδευσης, 130 εκατομμύρια στην πρωτοβάθμια και 275 στη δευτεροβάθμια.
• Παρά τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, η παραγωγή του φαγητού κατά κεφαλή αυξήθηκε κατά 20% κατά τη δεκαετία του '90.	Διατροφή	• 800 εκατομμύρια άνθρωποι δεν σιτίζονται επαρκώς, ενώ 500 εκατομμύρια είναι χρόνια υποσιτιζόμενα άτομα.
• Κατά τα έτη 1963 – 1993 το κατά κεφαλή εισόδημα στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξήθηκε κατά 3.5% το χρόνο.	Εισόδημα Φτώχεια	• Περισσότερο από 1/3 του πληθυσμού ζει στη φτώχεια (1,3 δισεκατομμύρια άνθρωποι).
• Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες η αναλογία των κοριτσιών στις εγγραφές των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων σχολείων αυξήθηκε από 38% στο 78%, ενώ η γονιμότητα αυξήθηκε κατά 1/3	Γυναίκα	• Σε 384 από τις 100.000 γεννήσεις η μητρική θνησιμότητα παραμένει 12 φορές μεγαλύτερη από τις χώρες του ΟΟΣΑ. • Οι γυναίκες καταλαμβάνουν το 10% των βουλευτικών εδρών.
• Μεταξύ 1963 – 1993 η παιδική θνησιμότητα έπεσε στο μισό (από 150 θανάτους στις 1000 γεννήσεις στις 70). • Η επέκταση της βασικής ανοσοποίησης έχει σώσει τουλάχιστον 3 εκατομμύρια παιδιά κάθε χρόνο.	Παιδί	• Περισσότερα από το 1/3 των παιδιών υποσιτίζονται. • Όμως οι 97 θάνατοι ανά χίλιες γεννήσεις σε κανονικές συνθήκες, είναι έξι φορές Περισσότεροι από αυτές των βιομηχανικών χωρών.
• Οι εκπομπές ρύπων στις αναπτυσσόμενες είναι πάντα λιγότερες από αυτές των βιομηχανικών χωρών κατά ένα τέταρτο ακόμα και αν ο πληθυσμός τους είναι 4 φορές μεγαλύτερος από εκείνον των τελευταίων.	Περιβάλλον	• Περίπου 200 εκατομμύρια άνθρωποι επηρεάζονται βαρύτατα από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. • Κάθε χρόνο 20 εκατομμύρια εκτάρια από τροπικά δάση υποβαθμίζονται ή εξαφανίζονται πλήρως.
• Μεταξύ 2/3 και ¾ των ανθρώπων των αναπτυσσόμενων χωρών, ζουν μέσα σε πλουραλιστικά και δημοκρατικά πολιτεύματα.	Πολιτική Συγκρούσεις	• Έως το τέλος του 1994, υπήρχαν 11 εκατομμύρια πρόσφυγες στις αναπτυσσόμενες χώρες, θύματα των συγκρούσεων.

[57] Βλ. περισσότερα ο.π. Τσάλτας (1991), σελ. 143 – 146.

Πίνακας 2. Βιομηχανικές χώρες

Πρόοδος	Τομείς	Προβλήματα
• Μέχρι το 1992 η προσδοκώμενη ζωή ήταν πάνω από 75 χρόνια σε 25 βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες.	Υγεία	• 2 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν προσβληθεί από τον ιό
• Μεταξύ 1960 και 1960 η αναλογία εγγραφών στα σχολεία σχεδόν τριπλασιάστηκε από 15% σε 40%.	Εκπαίδευση	• Περισσότερο από το 1/3 του αριθμού των ενηλίκων έχουν λιγότερη εκπαίδευση από τη δευτεροβάθμια.
• Τις 3 τελευταίες δεκαετίες το κατά κεφαλή εισόδημα αυξήθηκε πάνω από 3% ετησίως. • Ο μέσος όρος του ετήσιου πληθωρισμού κατά τη δεκαετία του '80 ήταν λιγότερος από 5%.	Εισόδημα Απασχόληση	• Η συνολική εκτίμηση της ανεργίας ανέρχεται πάνω από το 8%, ενώ ειδικότερα αυτή των νέων ανέρχεται στο 15%. Πάνω από 30 εκατομμύρια άνθρωποι αναζητούν εργασία. • Το φτωχότερο 40% των νοικοκυριών απολαμβάνουν μόνο το 18% του συνολικού παγκοσμίου ΑΕΠ.
• Μεταξύ 1970 και 1990 ο αριθμός των γυναικών μεταξύ 100 ανδρών που σπούδαζε επιστήμες και τεχνολογία σχεδόν τριπλασιάστηκε από 25% στο 67%. • Οι γυναίκες σήμερα αποτελούν το 40% της εργατικής εργοστασιακής δύναμης και το ¼ της διοίκησης και του marketing.	Γυναίκα	• Οι απολαβές των γυναικών παραμένουν στα 2/3 του μισθού των ανδρών. • Οι γυναίκες καταλαμβάνουν το 12% των βουλευτικών εδρών.
• Η κοινωνική ασφάλιση δαπανεί το 15% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.	Κοινωνική Ασφάλιση	• Περισσότερα από 100 εκατομμύρια άνθρωποι εξακολουθούν να ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ 5 εκατομμύρια είναι άστεγοι.
• Αντιστοιχούν 5 βιβλιοθήκες και 1 ραδιόφωνο για κάθε άτομο, ενώ μία τηλεόραση για κάθε 2 άτομα. 1 στα 3 άτομα μπορεί και διαβάζει εφημερίδα.	Κοινωνική δομή	• Κάθε χρόνο καταγγέλλονται 130.000 βιασμοί ανάμεσα στις ηλικίες 15 - 59.
• Επιθετικά μέτρα διατήρησης και πιο κατάλληλες πολιτικές μεταξύ 1965 και 1991 μείωσαν τη χρήση ενέργειας (που αντιστοιχούσε σε 100 δολάρια του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος) από 160 κιλά πετρελαίου στα 26 κιλά.	Περιβάλλον	• Κάθε χρόνο οι καταστροφές των δασών που οφείλονται στην μόλυνση της ατμόσφαιρας οδηγούν σε οικονομικές απώλειες ύψους 35 εκατομμυρίων δολαρίων (ισοδύναμες με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ουγγαρίας). • Οι άνθρωποι των βιομηχανικών χωρών καταναλώνουν 9 φορές περισσότερο εμπορική ενέργεια κατά κεφαλή από τους ανθρώπους των αναπτυσσόμενων χωρών και ας αποτελούν οι πρώτοι το 1/5 του παγκόσμιου πληθυσμού.

Πηγή: UNDP (1996)

Βέβαια, τα προβλήματα των αναπτυγμένων χωρών, πολλών εκ των οποίων είναι σοβαρά, δεν μπορούν όμως να συγκριθούν με αυτά των αναπτυσσόμενων χωρών. Κι αυτό, γιατί μερικά προβλήματα που προκύπτουν από πολλά ζητήματα στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, θεωρούνται ως δευτερεύοντα σε σχέση με τις αναπτυσσόμενες χώρες που δεν έχουν καν εξασφαλίσει οικονομικό μερίδιο και στοιχειώδη - θεμελιώδη δικαιώματα από την παγκόσμια κοινότητα. Έτσι, αν π.χ. ο αναλφαβητισμός είναι ένα σχετικά ξεπερασμένο πρόβλημα της εκπαίδευσης στις αναπτυγμένες κοινωνίες και αυτές εντοπίζουν άλλα προβλήματα που γεννά αυτός ο τομέας (π.χ. πρόσβαση στην επιστημονική τεχνολογική κατάρτιση και δια βίου μάθηση), στις αναπτυσσόμενες χώρες πρέπει πρώτα να λυθεί το πρόβλημα της πρόσβασης στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Τα πράγματα λοιπόν είναι αρκετά διαφορετικά και η ζυγαριά των απολαβών γέρνει περισσότερο στις αναπτυγμένες κοινωνίες. Κι αυτό έχει μία λογική αιτιολογία.

Τα κράτη του Βορρά και της Δύσης εξακολουθούν να απομυζούν σε πολλές περιπτώσεις, δυστυχώς, τα πολλά ακατέργαστα προϊόντα των τρίτων χωρών που τους τα επιστρέφουν μεταποιημένα με την αναγκαστική εισαγωγή, χωρίς να εξασφαλίζουν ποτέ τη δημιουργία τεχνογνωσίας, προκειμένου ν' αποκτήσουν οι αναπτυσσόμενες χώρες το δικαίωμα της; εφαρμογής ενός νέου πλαισίου εκσυγχρονισμένης βιομηχανικής παραγωγής. Από την άλλη, η βοήθεια των αναπτυγμένων χωρών προς τις παραπάνω χώρες, παραμένει ακόμα στο επίπεδο της οικονομικής συνεισφοράς και τίποτα περισσότερο.

Τι νόημα έχει λοιπόν όταν οι αναπτυγμένες κοινωνίες ή και οι ίδιες οι τριτοκοσμικές χώρες που σήμερα καλούνται πλέον «αναπτυσσόμενες», μιας και βρίσκονται εν μέσω της αναμόρφωσης της αναπτυξιακής τους δομής, βολιδοσκοπούν τον κοινωνικό τους μετασχηματισμό και την κοινωνική ανέλιξη των μελών των κοινωνικών

τους τάξεων και τη μετατροπή τους σε αστούς, όταν τα καθημερινά προβλήματα είναι εκρηκτικά.

Εάν λοιπόν δεν σκύψουν στα προβλήματά τους οι αναπτυγμένες χώρες και δεν τους εξασφαλίσει η διεθνής κοινότητα αυτόνομες αναπτυξιακές δομές καταπολεμώντας τις αναπτυξιακές διαφορές, τότε γεγονότα σαν αυτό της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 δεν θα απασχολήσουν μία φορά μόνο τη διεθνή κοινότητα. Η τρομοκρατική επίθεση στο τρένο στη Μαδρίτη την 11η Μαρτίου 2004 είναι μία απόδειξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

3.1 Γενικά.

Οποιαδήποτε μελέτη της έννοιας της ανάπτυξης πρέπει να λάβει υπόψη τον ιστορικά καθορισμένο χαρακτήρα της, αν και μπορεί να υποστηριχτεί ότι η ανάπτυξη ως έννοια που περιλαμβάνει πολλές παραμέτρους, είναι σχετικά νέο φαινόμενο που προέκυψε μέσα από πολλές ιστορικές περιστάσεις.

Πολλές μορφές της οικονομικής μεγέθυνσης και της κοινωνικής αλλαγής έχουν υπάρξει σε πολλές κοινωνίες καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, ενώ η συνείδηση του γεγονότος ότι οι κοινωνίες προοδεύουν βάσει αντίστοιχης οικονομικής προόδου, ήταν η κυρίαρχη για αιώνες μέχρις ότου το αναπτυξιακό πρόβλημα κυρίως των αναπτυσσομένων χωρών, αναδείχθηκε ως ο κινητήριος μοχλός θεωρητικής ανανέωσης ή και αντιμετώπισης των ζητημάτων που τα παλαιότερα κυρίαρχα αναπτυξιακά – οικονομικά ρεύματα δημιούργησαν και δημιουργούν.

Οποιαδήποτε προσπάθεια να χαρακτηριστούν τα θεωρητικά μοντέλα της ανάπτυξης παρεμποδίζεται από την επικάλυψη και τις ασάφειες στις ιστορικές παραμέτρους. Ο διαχωρισμός των μοντέλων αφορά σε δύο πολύ ευρείες κατηγορίες που έχουν τις φιλοσοφικές ρίζες τους στην Ευρώπη του $18^{ου}$ και $19^{ου}$ αιώνα.

Η ίδια η έννοια της ανάπτυξης εμφανίζεται σε σχέση με τη στενή σύνδεση της κεφαλαιοκρατίας με την κριτική της φεουδαρχικής κοινωνίας. Αυτό συνέβηκε λόγω του ότι, πριν από την άφιξη της κεφαλαιοκρατίας, οι παραγωγικές δυνάμεις των γεωργικών κοινωνιών -

που περιορίζονταν από τις φεουδαρχικές σχέσεις ιδιοκτησίας – μεταβλήθηκαν με βραδείς ρυθμούς στη διάρκεια των ετών και η οικονομική διέξοδος αυτών των κοινωνιών ήταν ατελέσφορη. Ήταν η κεφαλαιοκρατία που επέτρεψε για πρώτη φορά στις παραγωγικές δυνάμεις να κάνουν μια θεαματική πρόοδο. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι χώρες που προώθησαν τα ενδιαφέροντά τους αρμονικά είναι εκείνες που επέκτειναν τους οικονομικούς ορίζοντές τους και επιδίωξαν να διαπεράσουν τις αγορές που έκλεισε προηγουμένως ο εθνικιστικός προστατευτισμός. Εκείνες οι ίδιες χώρες, στην πραγματικότητα μπήκαν από τότε σ' ένα ανταγωνιστικό πλέγμα, οφειλόμενο στον άγριο εμπορικό ανταγωνισμό. Πολλές χώρες «αντιμετώπισαν» και μέχρι και κατά τη διάρκεια των πρόσφατων δεκαετιών του ΄80 και του ΄90 το «ελεύθερο» εμπόριο που αντιπαρατέθηκε σφοδρώς με το «δίκαιο» εμπόριο.

Όλη αυτή η φαινομενική πολλές φορές οικονομική άνοδος κατέστησε κατά συνέπεια την υλική πρόοδο ως ένα προάγγελο της μετέπειτα ανάπτυξης. Η τελευταία, ταυτισμένη τότε με τον οικονομικό παράγοντα για πολλές δεκαετίες, διευρυμένη ως προς τις μεταβλητές της σήμερα, αναζητεί καθολικό περιεχόμενο προκειμένου να επιλυθούν τα συμπτώματα των αναπτυξιακών προβλημάτων και να προληφθούν τα νέα με τη δημιουργία νέων στρατηγικών.

Για να φτάσει όμως κανείς στο σήμερα πρέπει να μάθει για το χθες. Και η παραγωγή της διεθνούς κοινότητας σε αναπτυξιακά θεωρητικά ρεύματα είναι πολύ πλούσια σε ποσότητα και ποιότητα και διαιρείται σε αρκετές κατηγορίες.

Οι ευρείες κατηγορίες αναπτυξιακών θεωριών είναι:

1. Θεωρητική μαρξιστική προσέγγιση.
2. Θεωρία του ιμπεριαλισμού.
3. Οι αστικές αναπτυξιακές θεωρίες.
    - Θεωρίες του εκμοντερνισμού.

- Θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου.
- Νεώτερη νεοκλασσική προσέγγιση.

4. Οι θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης.
5. Οι θεωρίες της συνάθροισης των τρόπων παραγωγής.
6. Η θεωρία του κέντρου - περιφέρειας και του παγκόσμιου συστήματος.
7. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις.
   - Η πολιτισμική αιτιολογία.
   - Ο σύγχρονος νεοφιλελεύθερος μονόλογος.
   - Οι θεωρίες της αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης.

Μετά από τις βασικές γνωστές θεωρίες του Marx και του ιμπεριαλισμού, οι περισσότερες από τι επόμενες ομάδες θεωριών τείνουν στην πραγματιστική ανάλυσή τους να ταυτίσουν την αναπτυξιακή διαδικασία με τις αστικές οικονομικές θεωρίες η οποία είναι και φυσική τους συνέχεια. Για τους υποστηριχτές αυτών των θεωριών, η ανάπτυξη και η καθυστέρηση είναι καθαρά θέματα οικονομικής φύσης και προσκόλλησης ή μη στις επιταγές των σύγχρονων οικονομικών μοντέλων. Έχουν τις ρίζες τους – αναφορικά με τις θεωρίες του εκμοντερνισμού - στα θεωρητικά υπόβαθρα των κλασικών μελετητών Adam Smith και David Ricardo.[58]

Οι θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου, στηρίζονται στα αξιώματα που πρεσβεύουν ότι τα φαινόμενα καθυστέρησης των περιφερειακών χωρών, έχουν το αιτιολογικό τους υπόβαθρο στα προβλήματα του παραδοσιακού καταμερισμού εργασίας και έχουν ως ιδεολογικό υπόβαθρο την κεϊνσιανή θεωρία.

Η ομάδα των θεωριών εξάρτησης, στηρίζεται στην αρχή ότι η ανάπτυξη και η οικονομική μεγέθυνση των μητροπολιτικών κέντρων

έφερε την εξασθένηση στις περιφερειακές χώρες. Γι' αυτό το λόγο, η οποιαδήποτε ανάπτυξη των τελευταίων έχει εξαρτημένο χαρακτήρα δεδομένου των ιμπεριαλιστικών τάσεων – μορφή νεοαποικιοκρατίας - των μητροπόλεων προς τις αδύναμες χώρες.

Οι δύο μεγάλες θεωρητικές ομάδες με εμφανή τον οικονομικό παράγοντα, ο οποίος τις έχει καθορίσει σημαντικά ως προς την έκβασή τους, αναλύονται παρακάτω συνοπτικά, μιας και ο νέος εννοιολογικός χαρακτήρας της ανάπτυξης επιτάσσει την αναδρομή σ' αυτές τις θεωρίες και την στροφή της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας στη μελέτη και την ανάλυση νέων θεωρητικών παραμέτρων που θα κριτικάρουν τα παλιά ρεύματα και θα υιοθετήσουν νέες ωφέλιμες ως προς το σύνολό τους, αντιλήψεις.

Σε συνδυασμό με τις παραπάνω θεωρίες, συνεχίζεται η μελέτη από νεότερους διανοητές του ρόλου των τρόπων παραγωγής ως φορέας κριτηρίων υπανάπτυξης, ανάλογα με τη χρήση του στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Σ' ένα άλλο επίπεδο, οι νέες προσεγγίσεις κάνουν λόγο για τη δύναμη των μηχανικών ανισοτήτων μεταξύ κέντρου και περιφέρειας αλλά και αυτών των μηχανισμών που δομούν στο παγκόσμιο σύστημα την αναπτυξιακή διαδικασία.

Στη συνέχεια, οι σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις βασισμένες στους ταχείς οικονομικούς και τεχνολογικούς ρυθμούς αλλά και στη παγκόσμια κοινωνικοπολιτιστική ρευστότητα, προσπαθούν ν' αποδώσουν όλο το αναπτυξιακό τους ενδιαφέρον σε παραμέτρους που η διεθνής κοινότητα υιοθέτησε την τελευταία περίπου δεκαετία. Έννοιες όπως νεοφιλελευθερισμός, παγκόσμιο σύστημα, πολιτισμικές ανακατατάξεις, αλληλεξάρτηση και παγκοσμιοποίηση, συνδέθηκαν με το νέο τρένο της ανάπτυξης που δεν έχουν νόημα οι καθυστερήσεις και οι

---

[58] Βλ. περισσότερα στις μελέτες των Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (New York: P.F. Collier, 1901) και David Ricardo, *Works and Correspondence*

αποπροσανατολισμοί. Μέσα όμως στα ταχύτατα αυτά πλαίσια που πολλές φορές καθορίζονται ακόμα και από υποτιθέμενες πολιτιστικές διαφορές και πολιτισμικούς κινδύνους, γεννήθηκαν και μορφές υπαγόρευσης άτυπων κανόνων και διατάξεων που εκφράζουν μία συνολικότερη αντίληψη για την απονομή της κοινωνικής δικαιοσύνης και ανάπτυξης.

Πιο κάτω περιγράφονται τα κύρια αναπτυξιακά ρεύματα και οι αντίστοιχοι υποστηρικτές και επικριτές τους, όπως εξελίχθηκαν με βάση τον οικονομικό παράγοντα αλλά και τις διεθνείς απαιτήσεις - βασισμένες σε αντιλογίες - για μία νέα προσέγγιση της αναπτυξιακής διαδικασίας. Βέβαια, θα χρειαζόταν τεράστιος χώρος για ν' αποδοθούν εγκώμια και ευθύνες σ' αυτά τα θεωρητικά ρεύματα που βολιδοσκόπησαν τα αντίστοιχα ιστορικά αναπτυξιακά ρεύματα. Ωστόσο στην παρούσα μελέτη αναλύονται με συνοπτικό τρόπο.[59]

Κέντρο	**Περιφέρεια**
Ανταγωνιστικός Καπιταλισμός 1700 - 1860	
Κλασσική Πολιτική Οικονομία	
Smith – Ricardo	
Ιστορικός Υλισμός	
Marx - Engels	
Περίοδος του Ιμπεριαλισμού 1860 - 1945	
Νεο-κλασσική Πολιτική Οικονομία	Κλασική Ιμπεριαλιστική Θεωρία
Marshall, Walras, Jevons	*Hilferding, Bukharin, Luxemburg, Lenin*

(Cambridge UK: University Press for the Royal Economic Society, 1951 – 1957)

[59]Οι θεωρίες της ανάπτυξης δεν προκύπτουν τυχαία αλλά δένονται με την εξέλιξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Αυτό σημαίνει πρέπει να μελετήσει κανείς τις θεωρίες της ανάπτυξης όχι μόνο ως συλλήψεις ενός συντάκτη ή μιας ακαδημαϊκής τάσης, αλλά ως τα προϊόντα μιας ιδιαίτερης περιόδου ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας και των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της. Βλ. περισσότερα Jorge Larrain, *Theories of Development. Capitalism, Colonialism and Depedency* (Cambridge: Polity Press, 1989), σελ. 3 – 4.

Ύστερος Καπιταλισμός

1945 – 1966 Επέκταση

Θεωρίες Εκμοντερνισμού — Economic Commission for Latin America

Hoselitz, Rostow — *Prebisch*

Θεωρίες του Εξωτερικού Εμπορίου

Perroux, Myrdal

Θεωρία του Αναδομημένου Ιμπεριαλισμού

Baran

1966 – 1980 Επιβράδυνση και Κρίση

Νεοφιλελευθερισμός — Θεωρίες Εξαρτημένης Ανάπτυξης

Friedman — *Frank, Cardoso*

Παγκόσμιο Σύστημα & Θεωρίες Άνισων Συναλλαγών — Θεωρίες Άνισων Συναλλαγών

Wallerstein, Emmanuel — *Amin*

Συνάρθρωση Τρόπων Παραγωγής

Rey

1990 – σήμερα

Πολιτισμική Αιτιολογία

Θεωρία Παγκοσμιοποίησης

Θεωρία Αλληλεξάρτησης

3.2 Θεωρητική μαρξιστική προσέγγιση.[60]

Δεν θα μπορούσε να λείπει από αυτή την παράθεση θεωριών το μαρξιστικό μοντέλο, το οποίο λειτουργεί σχεδόν σε όλα τα θεωρητικά ρεύματα ως επιστημονική και καθοδηγητική βάση ανεξάρτητα από το αν

[60] Για την μελέτη των μαρξιστικών θεωριών έχουν γραφτεί και ειπωθεί στο σύνολό τους πάρα πολλά. Για μία σημαντική σύνοψη αυτών, όσον αφορά την αναπτυξιακή θεωρία βλ. περισσότερα Jan Knippers Black, *Development in Theory and Practice. Paradigms and Paradoxes* (Boulder Colorado USA: Westview Press, 1999), σελ. 27 – 28.

ο Marx είχε ή όχι τοποθετηθεί για τα αναπτυξιακά προβλήματα των περιφερειακών χωρών αλλά και για τον ακριβή εννοιολογικό προσδιορισμό της ανάπτυξης. Ωστόσο, μέσα από τη γενικότερη θεωρία του για το χρήμα και το κεφάλαιο προκύπτει μία σειρά από αξιώματα αλλά και προβληματικές γύρω από το ρόλο της οικονομίας στη γενικότερη δράση των κοινωνικών ομάδων αλλά και στην μεταβολή της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο Karl Marx δεν ήταν ο πρώτος φιλόσοφος που έστρεψε την προσοχή του στην κοινωνική αδικία ακόμα και μεταξύ των μελετητών που θεωρούνται μη-μαρξιστές ή αντι-μαρξιστές. Εντούτοις, του δίνεται μια προεξέχουσα θέση μεταξύ των πατέρων της κοινωνικής επιστήμης, για τα τόσα πολλά αναλυτικά εργαλεία που εισήγαγε ή διαμόρφωσε, ενώ έχει γενικότερα ταυτιστεί γύρω από τη συζήτηση των άδικων κοινωνικών σχέσεων.

Ο Marx θεωρεί ότι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα και η κοινωνία συναντούν τις βασικές υλικές ανάγκες τους παίρνει την πρωτοκαθεδρία πέρα από τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές, πολιτιστικές, και άλλες θεωρήσεις στον καθορισμό των ευρέων περιγραμμάτων της κοινωνικής οργάνωσης και της ιδεολογίας. Τα διαφορετικά υλικά ενδιαφέροντα, που βασίζονται στο πώς το καθένα κερδίζει τη συνεχή επιβίωση, είτε μέσω της ιδιοκτησίας του εδάφους, είτε μέσω άλλων προτερημάτων, είτε μόνο μέσω της εργασίας, οδηγούν στις διαφορετικές αντιλήψεις για την κοινωνική πραγματικότητα και στέλνουν τα άτομα και τις οικογένειες στις κοινωνικές τάξεις.

Η σύγκρουση, στους πρώρους χρόνους μεταξύ των φεουδαρχικών ιδιοκτητών και της ανερχόμενης βιομηχανικής τάξης, και στους σύγχρονους χρόνους μεταξύ των κυρίαρχων της βιομηχανίας και της χρηματοδότησης (κυβερνώσα αστική τάξη) και των εργαζομένων, ή το

«προλεταριάτο», έπειτα γίνεται η κινητήριος δύναμη που κρύβεται κάτω από την πολιτική και κοινωνική πάλη.

Ξεκινώντας από τον Hegel, (αρχή του ιστορικού διαλεκτισμού), ο Marx θεώρησε ότι οποιοσδήποτε τρόπος παραγωγής θα είχε τις ενσωματωμένες αντιφάσεις ή οι αυτοκαταστροφικές τάσεις που θα τον υπονόμευαν μέχρι ν' αντικατασταθεί από έναν τρόπο που θα ήταν αποδοτικότερος. Η σημαντικότερη αντίφαση που είδε στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα ήταν η η αξία του πλεονάσματος - το χάσμα μεταξύ αυτό που οι εργαζόμενοι κέρδισαν για την εργασία τους και τι πλήρωσαν για τα αγαθά και τις υπηρεσίες (υπεραξία) - στα κέρδη. Αυτό το χάσμα θα οδηγούσε στην υπερπαραγωγή και στη συσσώρευση κεφαλαίου από τη μια και στην αδυναμία για κατανάλωση από την άλλη και έτσι στην «οικονομική κατάθλιψη», καθώς οι εργαζόμενοι έγιναν πλέον λιγότερο ικανοί ν' αγοράσουν αυτό που παρήγαγαν.

Τελικά στη μαρξιστική θεώρηση πρωτεύοντα ρόλο παίζει μια απελπισμένη εργατική τάξη, που για να πάρει ηγετική μορφή στις κοινωνικές διαδικασίες θα έπρεπε να δημιουργούνταν πάνω στην εσωτερικά αναπτυγμένη επανάσταση και να κατέστρεφε με αγώνες την κεφαλαιοκρατία, και να την αντικαθιστούσε με ένα σοσιαλιστικό σύστημα, στο οποίο οι εργαζόμενοι θα ήταν κύριοι των συλλογικών μέσων της παραγωγής. Μετά από μια μεταβατική περίοδο στην οποία η εργαζόμενη τάξη θα έλεγχε το κράτος, το ίδιο θα ήταν πλέον αχρείαστο σε μια αταξική κομμουνιστική κοινωνία.

Βασισμένος στη μαρξιστική αυτή θεώρηση σ' ένα άλλο επίπεδο, ο Vladimir I. Lenin, ένα παθιασμένο ενεργό στέλεχος της εργατικής τάξης καθώς επίσης κι ένας διανοούμενος, δεν προέβλεψε μια αυθόρμητη εκ των έσω έγερση της εργατικής τάξης.[61] Μάλλον, θεώρησε ότι ήταν

[61] Βλ. περισσότερα Βλαδίμηρος Ι. Λένιν. *Ο Καρλ Μάρξ και η Θεωρία του* (Αθήνα: Λειψία, χ.χ.). σελ. 35 – 63.

ευθύνη μιας «εμπροσθοφυλακής» των επαγγελματικών επαναστατών, να εκπαιδεύσουν και να οργανώσουν το προλεταριάτο και να οδηγηθούν όλοι μαζί στην ανάληψη του ιστορικού ρόλου τους. Σημαντικότερος, εν τούτοις, στους μελλοντικούς αναλυτές των άνισων σχέσεων μεταξύ των κρατών ήταν η θεωρία του περί του ιμπεριαλισμού. Χτίζοντας στην εργασία του βάσει των μελετών του J. A. Hobson, ο Lenin θεώρησε ότι η κεφαλαιοκρατία ήταν σε θέση προσωρινά να παρακάμψει το πρόβλημα της υπερπαραγωγής μέσω της κατάκτησης ξένων λαών και της καθιέρωσης των υπερπόντιων αποικιών.[62] Αυτές οι αποικίες διαμορφώθηκαν σκόπιμα ως οι αιχμάλωτες αγορές για την απορρόφηση του πλεονάσματος παραγωγής και κεφαλαίου. Σύμφωνα με τη διατύπωσή του, το οικονομικό κεφάλαιο θα γινόταν όλο και περισσότερο ο βασικός παράγοντας για τη διαδικασία και θα ερχόταν να ελέγξει την παγκόσμια οικονομία.[63]

Η μαρξιστική θεώρηση ήταν μια συνολική απάντηση στον καπιταλιστικό τρόπο ζωής και της καταστρατήγησης όλων των δικαιωμάτων των μελών της κοινωνίας που συνέθεταν την εργατική τάξη άρα, την αδύναμη τάξη. Ο άκρατος ανταγωνισμός και η συσσώρευση κεφαλαίου που είναι το απαραίτητο συστατικό στοιχείο για να λειτουργήσει ο ανταγωνισμός συνιστούν μία επιμέρους αεικίνητη διαδικασία. Η συσσώρευση του κεφαλαίου μέσα σ' αυτή τη διαδικασία πήρε χρονικά διάφορες μορφές. Μία από αυτές είναι και ο ιμπεριαλισμός που συνδέεται άμεσα με τις αδύναμες αναπτυξιακά χώρες καθώς τις καθιστά πεδίο δράσης των μεγάλων αναπτυγμένων δυνάμεων.

3.3 Θεωρία του ιμπεριαλισμού.

[62] Βλ. περισσότερα στη μελέτη του John Atkinson *Hobson, Imperialism: A Study* (New York: J. Pott & Company, 1902).

Κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου, η ανταγωνιστική κεφαλαιοκρατία των μικρών εταιριών αντικαθίσταται από το μονοπωλιακό έλεγχο της αγοράς, από τα τεράστια καρτέλ και τις εταιρίες που χρησιμοποιούν τις «εταιρικές μορφές της επιχειρησιακής οργάνωσης. Η παραγωγή των ενδιάμεσων ή κύριων αγαθών γίνεται ο σημαντικότερος και δυναμικός τομέας της παραγωγής, που απαιτεί επενδύσεις από τις μεγαλύτερες εταιρίες που παίρνουν το κεφάλαιό τους από ένα διευρυμένο τραπεζικό σύστημα. Κατά συνέπεια, το κεφάλαιο παίρνει όλο και περισσότερο συγκεντρωτικό χαρακτήρα και ελέγχεται από τα μεγάλα οικονομικά ιδρύματα. Η διαδικασία της εξαγωγής του κεφαλαίου από τα βιομηχανικά κέντρα στην περιφέρεια, είναι πλέον διαδεδομένη, επιδιώκοντας κυρίως την οργάνωση της μεγάλης κλίμακας παραγωγής των ακατέργαστων υλικών. Συνεπώς, σε πολλές περιπτώσεις οι απομακρυσμένες χώρες χάνουν τον εθνικό έλεγχο της ακατέργαστης υλικής παραγωγής αλλά και της κύριας συσσώρευσης κεφαλαίου, και ας διανύουν μια περίοδο γρήγορης οικονομικής ανάπτυξης και τεχνολογικής προόδου.

Η κεφαλαιοκρατία τώρα σταθερά, καθιερώνεται ως κυρίαρχος τρόπος παραγωγής στον κόσμο και η αστική τάξη, που έχει αποκτήσει την πολιτική ισχύ στις περισσότερες βιομηχανικές χώρες, αισθάνεται ασφαλής και δεν φαίνεται πλέον να την απειλούν οι παραδοσιακοί θεσμοί του παρελθόντος. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ανησυχία των αστών για την ανάπτυξη και την αλλαγή των απαραίτητων θεσμικών αλλαγών, χάνεται. Δεδομένου ότι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής έχει χτυπήσει τις σταθερές ρίζες και εμφανίζει έναν έμφυτο δυναμισμό, η ανάπτυξη λαμβάνεται πλέον ως «δεδομένη».

Η κλασσική πολιτική οικονομία εγκαταλείπεται και αντικαθίσταται από τη νεοκλασσική προσπέλαση, της οποίας βασική

[63] Βλ. περισσότερα ο.π. Black, (1999), σελ. 27 – 28.

ανησυχία είναι η θεωρία της ισορροπίας. Οι Walras, Jevons, Menger και Marshall είναι οι βασικοί αντιπρόσωποί της.[64] Η νεοκλασσική σκέψη ενδιαφέρεται για τη μικροοικονομία, δεδομένου ότι στρέφει την προσοχή της στη συμπεριφορά των μεμονωμένων οικονομικών μονάδων και των εταιριών, προκειμένου να εξακριβωθεί πώς καθορίζουν την παραγωγή, σε ποιες ποσότητες και σε ποιες τιμές μέσα στη γενικότερη ισορροπία. Αντίθετα από την κλασσική πολιτική οικονομία, η νεοκλασσική σκέψη υπογραμμίζει την κυριαρχία του καταναλωτή στην αγορά.

Ενώ η κλασσική πολιτική οικονομία και ο Marx έδωσαν βάρος στις ταξικές δομές σε συνδυασμό με τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, η νεοκλασσική σκέψη θεωρεί μεμονωμένους τους οικονομικούς φορείς (παραγωγός και καταναλωτής), οι οποίοι επιλέγουν λογικά προκειμένου να επιτύχουν την πλήρη ικανοποίηση των αναγκών τους. Οι τάξεις και γενικά, ολόκληρη η κοινωνικοπολιτική θεσμική οργάνωση, παραβλέπεται σαν να μην διατηρεί καμία σχέση με την οικονομική ανάλυση.

Χωρισμένη από το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, δεν προκαλεί καμία κατάπληξη, το γεγονός ότι η ανάπτυξη θεωρήθηκε ως διαδικασία που δεν παρουσιάζει κανένα σημαντικό πρόβλημα και που εξελίσσεται σχεδόν αυτόματα, καθώς η γνώση και η τεχνολογία επεκτείνονται βαθμιαία. Όπως το τοποθέτησαν οι Meier και Baldwin πρώτα, οι νεοκλασσικοί οικονομολόγοι θεωρούν την ανάπτυξη ως μια βαθμιαία και συνεχής διαδικασία δεύτερον, υπογραμμίζουν την αρμονική και συσσωρευτική φύση αυτής της διαδικασίας και τρίτον, είναι γενικά αισιόδοξοι σχετικά με τις δυνατότητες για τη συνεχόμενη πρόοδο.

Οι αλλαγές στη δομή της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης που είχε εμφανιστεί μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, προέτρεψαν επίσης τη μαρξιστική σκέψη να προσαρμοστεί και να διευρύνει την παραδοσιακή

[64] Βλ. περισσότερα ο.π. (Larrain), 1989, σελ. 6 –10.

ανάλυσή της. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη γένεση και την κριτική της κλασσικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού που αναπτύχθηκε από τους Bukharin, Rosa Luxemburg, Hilferding και Lenin κατά τη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα.[65]

Η θεωρία του ιμπεριαλισμού επιδιώκει να εκτιμήσει τα νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κεφαλαιοκρατίας όπως η εμφάνιση των μονοπωλίων ως το αποτέλεσμα της συγκέντρωσης του κεφαλαίου, η δημιουργία του κεφαλαίου χρηματοδότησης που ελέγχεται από τα μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα, η εξαγωγή του κεφαλαίου στις μη βιομηχανικές χώρες και το εδαφικό τμήμα του κόσμου μεταξύ των προηγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών. Ωστόσο, αυτές οι εκτιμήσεις δεν καινοτομούν εφ' όσον η μαρξιστική έννοια της ανάπτυξης είναι δεδομένη, αλλά μάλλον ακολουθούν το πρόωρο όραμα των Marx και Engels που παίρνει δεδομένο ότι η αναγκαστική επέκταση της κεφαλαιοκρατίας στο εξωτερικό με τη βοήθεια της αποικιακής κατάκτησης και της εξαγωγής του κεφαλαίου θα φέρει περίπου την εκβιομηχάνιση εκείνων των εδαφών. Σ' αυτόν τον βαθμό, η κλασσική θεωρία του ιμπεριαλισμού, επίσης, θεωρεί ότι τα έμφυτα χαρακτηριστικά της κεφαλαιοκρατίας συμβάλλουν στην ανάπτυξη. Παραδόξως όμως αναπτύσσει μερικές αμφιβολίες ως προς το εάν η κεφαλαιοκρατία διατηρεί πάντα το δυναμισμό της.

Η θεωρία του ιμπεριαλισμού, στη στροφή της, άρχισε να επαναερμηνεύεται σιγά-σιγά προκειμένου να προσαρμοστεί η δύσκολη

---

[65] Για τις θεωρίες του ιμπεριαλισμού βλ. περισσότερα στις μελέτες των Nikolai I. Bukharin, *Imperialism and World Economy* (New York: International Publishers, 1929) και Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development* (London, Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981) και Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (New Haven: Yale University Press, 1951) και Vladimir I. Lenin, *Lenin on Imperialism, the Eve of the Proletarian Social Revolution* (Peking: Foreign Languages Press, 1960).

θέση των αποικισμένων χωρών που δεν εμφάνισαν πολλά ενθαρρυντικά στοιχεία στο μονοπάτι της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης που ήταν ολοκληρωτικά κλειδωμένες.

Στη μετέπειτα πορεία του ύστερου καπιταλισμού, μολονότι ο ιμπεριαλισμός δεν έχει εκλείψει σαν έννοια ακόμα και στο πιο πρόσφατο παρελθόν, μελετητές όπως ο Baran με τη θεωρία του περί *Αναδόμησης του Ιμπεριαλισμού*, ασχολήθηκαν με την συνεχιζόμενη επίδραση των παραμέτρων του ιμπεριαλισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Συσχέτισε άμεσα την υπανάπτυξη με την ιμπεριαλιστική επέκταση των μητροπολιτικών – καπιταλιστικών χωρών. Θώρησε ότι οι επιδράσεις της Δυτικής Ευρώπης στις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν εξαιρετικά περίπλοκες και η ίδια η Ευρώπη συνειδητά άφησε πίσω της τον υπόλοιπο κόσμο αφού προώθησε καπιταλιστικές διαδικασίες που ευνοούσαν τα συμφέροντα των χωρών της. [66]

Στην προσπάθεια διείσδυσής τους στις προκαπιταλιστικές χώρες της Ασίας και της Αμερικής, οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών χωρών, βρέθηκαν αντιμέτωποι με καλά οργανωμένες φυλετικές κοινωνίες που έγιναν η «λεία» τους, προκειμένου το κέρδος τους να ήταν μεγάλο κατά την επιστροφή του στις μητροπόλεις. Διέκοψαν βίαια την οποιαδήποτε ανάπτυξή τους και επιτάχυναν ασυνήθιστα τη διαδικασία διάλυσης των προκαπιταλιστικών τους δομών. Στο βαθμό που οι εξωγενείς παράγοντες πίεσαν τις αδύναμες χώρες να εξάγουν προϊόντα, κατέστρεψαν τις δυνάμεις αυτάρκειας και τις ώθησαν να πάρουν μέρος στο διεθνή ανταγωνισμό χωρίς ακόμα να είναι έτοιμες. Μολονότι σε κάποιες περιπτώσεις η επαφή με τα τεχνολογικά ιδιαίτερα επιτεύγματα, ήταν

[66] Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με την ιστορική προοδευτικότητα του καπιταλισμού που υποστηρίζουν οι μαρξιστικές θεωρήσεις. Βλ. περισσότερα για την αναδόμηση του ιμπεριαλισμού Paul A. Baran. *The Political Economy of Growth* (New York: Monthly Review Press, 1957.

προσοδοφόρα, η ανάπτυξή τους παρεκτράπηκε προς όφελος του νέου ιμπεριαλισμού.

Αποτέλεσμα ήταν, οι οικονομίες των χωρών αυτών να μιμηθούν τα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης των μητροπόλεων αλλά και να πάρουν μέρος στην κατασκευή της εσωτερικής αγοράς που λειτουργούσε ως παράρτημα των μητροπολιτικών αγορών. Ιδιαίτερα, η δημιουργία των πολυεθνικών είναι εκείνη που πυροδότησε τις δυνάμεις της εσωτερικής αγοράς και το αποτέλεσμά της είναι ότι το οποιοδήποτε πλεόνασμα των αδύναμων χωρών στράφηκε προς τις μεγάλες δυνάμεις. Η προσπάθεια ορθολογικοποίησης της μεταφοράς πλεονάσματος από τις μικρές και αδύναμες χώρες πήρε μία διαχρονική χροιά και κύριο στόχο είχε την εμπόδιση της αναπτυξιακής πορείας των αδύναμων χωρών και τη διατήρηση ουσιαστικά των παραδοσιακών δομών τους.[67]

Αυτή η αλλαγή της προοπτικής, πιστοποίησε ότι ο ιμπεριαλισμός είναι ένα εμπόδιο στην ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση των αποικιακών χωρών. Η ιδέα ήταν ότι η ανεξαρτησία, θα αφαιρούσε το σημαντικό εμπόδιο στην ανάπτυξη αυτών των χωρών, δηλαδή, την αποικιοκρατία, και συνεπώς είτε μια εθνική κεφαλαιοκρατική οικονομία θα ήταν σε θέση να επαναλάβει την αποστολή ελπίδας είτε μια συμμαχία με τη Σοβιετική Ένωση θα το καθιστούσε πιθανό για αυτές τις χώρες να περάσουν πέρα από το κεφαλαιοκρατικό στάδιο προκειμένου να ακολουθηθεί συνολικά ένα σοσιαλιστικό μονοπάτι της ανάπτυξης.

Η μελέτη του ιμπεριαλισμού παραμένει ως θεωρία σχεδόν αποκλειστικά περιορισμένη στις αποικιακές ή ημι-αποικιακές καταστάσεις και τα έως σήμερα αποτελέσματά της έδειξαν ότι οι τάσεις

[67] Για την μεταφορά του πλεονάσματος βλ. περισσότερα και στις μελέτες των Paul M. Sweezy και Paul A. Baran, *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (New York, Monthly Review Press, 1966) και Paul M. Sweezy, *The Present as History: Essays and Reviews on Capitalism and Socialism* (New York: Monthly Review Press, 1953).

επεκτατισμού που διαθέτει ακόμα και με τη μορφή της κυρίευσης ξένων αγορών, πήραν άλλη μορφή στο μέλλον. Ο καπιταλισμός πίεσε τόσο πολύ τις ξένες οικονομίες που μακροπρόθεσμα φαινόμενα όπως μιλιταρισμός, ρατσισμός και εθνικισμός, εμφανίστηκαν ως συνεπακόλουθα στοιχεία του υπέρτατου σταδίου του που είναι ο ιμπεριαλισμός. Πολλές φορές η καθυπόταξη των λαών ακόμα και με τη βία από τις καπιταλιστικές μητροπόλεις έδωσε ώθηση στην ακαδημαϊκή διεθνή κοινότητα να θεωρήσει ότι οι μητροπόλεις θεωρούν εαυτόν ως ανώτερες φυσικά οντότητες έναντι των περιφερειακών χωρών.

Το *μοίρασμα του κόσμου*, που ως έννοια ήταν το συνεπακόλουθο στοιχείο των δύο παγκοσμίων πολέμων, θα ήταν η άμεση και έμμεση μορφή του ιμπεριαλισμού, που στο πιο πρόσφατο παρελθόν έδειξε την αξία του προς όλα τα μήκη και πλάτη της υφηλίου ενώ οι επερχόμενες συνέπειες για τους λαούς της ανθρωπότητας - αναπτυγμένων και καθυστερημένων αναπτυξιακά – ήταν τεράστιες.

3.4 Αστικές αναπτυξιακές θεωρίες.

3.4.1. Θεωρίες εκμοντερνισμού.

Προς το τέλος της δεκαετίας του ΄50 και της πρόωρης δεκαετίας του ΄60, μια ομάδα μελετητών εμπνεύστηκαν από τις απεριόριστες ευκαιρίες των Ηνωμένων Πολιτειών στη μεταπολεμική περίοδο και άρχισαν να χτίζουν πάνω στις αρχές του φιλελευθερισμού τις αναπτυξιακές θεωρίες τους, προκειμένου να εξηγήσουν την οικονομική αύξηση και την κοινωνική αλλαγή, ή την έλλειψη αυτής στον Τρίτο Κόσμο. Οι θεωρίες αυτές διατηρούν ως πρότυπο ανάπτυξης την καπιταλιστικά οργανωμένη κοινωνία και ωθούν τη διεθνή κοινότητα να στρέψει το ενδιαφέρον προς τις περιφερειακές χώρες έτσι ώστε να γίνει η

γέφυρα προκειμένου να δοθεί η ευκαιρία στις χώρες αυτές να προσαρμοστούν στις εγγυήσεις του δυτικού τρόπου ανάπτυξης.

Οι προσεγγίσεις αυτές προϋπόθεταν ότι τα κράτη, ιδιαίτερα του Τρίτου Κόσμου, έπρεπε να δείξουν πειθαρχία στο να αποβάλουν τους εμπορικούς φραγμούς και τα άλλα εμπόδια και να καλωσορίσουν την επένδυση και τις τεχνολογικές μεταφορές από τα βιομηχανοποιημένα κράτη που ήταν σε θέση να επιταχύνουν τη διαδικασία ανάπτυξής τους. Η συσσώρευση και η συγκέντρωση του κεφαλαίου φάνηκε στην αρχή η λύση προκειμένου να προαχθεί η κάθε λογής «αύξηση» με γνώμονα την σταθερότητα που θα έφερνε η θεσμοποίηση και η θεσμοθέτηση νέων κανόνων.[68]

Άλλες κοινωνικές επιστήμες τόνισαν τα ευεργετικά αποτελέσματα της διάδοσης δυτικού τύπου της εκπαίδευσης, των επικοινωνιών και νοοτροπιών όπως ο ορθολογισμός, και ο καταναλωτισμός. Η «επανάσταση των αυξανόμενων προσδοκιών» αναμενόταν για να επιταχύνει την κοινωνική κινητικότητα, φέρνοντας περισσότερα άτομα από την παράδοση στο σύγχρονο τομέα.

Η αισιοδοξία εκείνη των μελετητών όμως, μετριάστηκε από μελλοντικά γεγονότα που ανάμεσά τους ξεχωρίζουν: ο διαδεδομένος μιλιταρισμός της δεκαετίας του ΄70, η οικονομική επιδείνωση της δεκαετίας του ΄80, και στη δεκαετία του ΄90, η αύξηση της ανισότητας και των χασμάτων πλούτου - εισοδήματος μεταξύ και μέσα στα κράτη της διεθνούς κοινότητας. Εντούτοις, από τα σημερινά παραδείγματα φαίνεται ότι αυτά τα θεωρητικά ρεύματα συνεχίζουν να καθοδηγούν τα σημαντικά προγράμματα ανάπτυξης των δυτικών κυβερνήσεων και των διεθνών αντιπροσωπειών.

3.4.1.1 Η θεωρία της δυαδικής ανάπτυξης.

Η έννοια του δυαδισμού, αφορά στις περιφερειακές χώρες που χαρακτηρίζονται από δύο τομεακά συστήματα το μοντέρνο και το παραδοσιακό.[69] Ο μοντέρνος τομέας, ο οποίος εκφράζεται μέσα από τις γενικότερες αντιλήψεις του αστικού τομέα, διακρίνεται για τα υψηλά παραγωγικά συστήματα, την ορθολογική οικονομική συμπεριφορά, το ασφαλές εμπόριο μέσω των αμοιβαίων συναλλαγών με χώρες του εξωτερικού, και τη σύγχρονη κοινωνική διαστρωμάτωση. Ο παραδοσιακός τομέας χαρακτηρίζεται από την επικράτηση του αγροτικού στοιχείου ως κυρίαρχο στοιχείο απασχόλησης, το οποίο θεωρείται στοιχείο καθυστέρησης. Η ανεργία, η χαμηλή παραγωγικότητα, ο παραδοσιακός τρόπος κοινωνικής οργάνωσης και το χαμηλό ανταγωνιστικό πνεύμα είναι τα επιπλέον στοιχεία του.[70] Η ανάπτυξη έχει νόημα εφόσον, κατά αυτή τη θεώρηση, ο μοντέρνος τομέας επικρατήσει του παραδοσιακού και τον αφομοιώσει, δίνοντάς του καπιταλιστικό χαρακτήρα, αφού πρώτα προσφέρει σ' αυτόν νέες εκπολιτιστικές πρακτικές και κοινωνικοοικονομική εξέλιξη.

Ο αντίλογος σε αύτή τη θεωρία υφίσταται στο γεγονός ότι ενώ ο μοντέρνος τρόπος ζωής θεωρεί ότι τα προβλήματα των περιφερειακών χωρών είναι ενδογενή, σύμφωνα με τους επικριτές αυτής της άποψης, ο δυαδισμός δεν μπορεί να εξαλειφθεί εφόσον αυτός ο μοντέρνος τρόπος ζωής είναι εξωγενής παράγοντας διαμόρφωσης αναπτυξιακών σχέσεων. Η εξάρτηση των αδύναμων χωρών από τα βιομηχανικά κέντρα σημαίνει

---

[68] Βλ. περισσότερα Gabriel Almond και G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Development Approach* (Boston: Little, Brown and Co., 1966) και Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968).

[69] Για τη μελέτη του δυαδισμού βλ. περισσότερα H.J. Boeke, *Economics and Economic Policy of Dual Societies, as Exemplified by Indonesia* (New York: AMS Press, 1978).

[70] Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ.120 – 121.

ότι τα τελευταία επενδύουν σ' αυτές τις χώρες χωρίς όμως να εντάσσονται στην εθνική τους οικονομία.[71]

3.4.1.2 Οι κοινωνικοψυχολογικές θεωρίες.

Και σ' αυτό το κομμάτι των θεωριών επικρατεί η διαφορετικότητα αλλά και η σημασία της αντιπαράθεσης μεταξύ σύγχρονης και παραδοσιακής κοινωνίας. Σύμφωνα με τους εκφραστές αυτού του ρεύματος, που κυριότερος εκπρόσωπός τους είναι ο Talcott Parsons, η αναπτυξιακή διαδικασία είναι μια πολυσύνθετη εργασία συντελεστών όπου κάθε αποτέλεσμα προκύπτει από την αλληλεπίδραση αυτών των συντελεστών.[72] Συνεπώς η απαραίτητη μετάβαση από την παραδοσιακή κοινωνία στην μοντέρνα είναι και αυτή μια πολύπλοκη υπόθεση.

Η μετάβαση αυτή στηρίζεται από την καθολική αποδοχή πολλών αξιών όπως γραφειοκρατία και ορθολογισμό και από ένα σύστημα δικαίου που επηρεάζεται από τη δύναμη αυτών των αξιών. Η εδραίωση αυτού του συστήματος δικαίου σημαίνει ότι η μετάβαση από το παραδοσιακό στο σύγχρονο τρόπο ζωής είναι σε προχωρημένο στάδιο όπου θεσμοθετημένες αρχές και αξίες υπερέχουν κάθε άλλης μορφής οργάνωσης.

Σ' ένα άλλο επίπεδο η ανάπτυξη συνδυάζεται: α) με την αλλαγή της κοινωνικής συμπεριφοράς που στηρίζουν την μετάβαση από το παραδοσιακό στο σύγχρονο μέσω των επιχειρήσεων και β) με την προσήλωση των αναλύσεων της ανάπτυξης στους ψυχολογικούς παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν τις πράξεις των ατόμων που ξεκινούν

---

[71] Βλ. περισσότερα H. Boeke, *Economics and Economic Police of Dual Societies* (New York: 1953).

[72] Ο Talcott Parsons είναι ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος του δομολειτουργισμού και εκσυγχρονισμού και ένας από τους σπουδαιότερους μαθητές του Max Weber. Βλ. περισσότερα στις μελέτες των Talcott Parsons, *Structure and Process in Modern Societies* (Glencoe: Free Press, 1960), Talcott Parsons and Neil J. Smelser, *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory* (Glencoe: Free Press), 1956 και Talcott Parsons, *Sociological Theory and Modern Society* (New York: Free Press, 1967).

από την πολύ μικρή ηλικία και συνδέονται με την ατομική απόδοση στην ανάπτυξη. Κυριότεροι εκφραστές αυτών των κατηγοριών είναι αντίστοιχα ο B.F Hoselitz και ο D.C. McClelland.[73]

3.4.1.3 Θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης.

Το βασικό συστατικό στοιχείο αυτών των θεωριών είναι πώς μέσα από μία κατάσταση καθυστέρησης ή μεμονωμένων αναπτυξιακών τομέων μπορεί μία κοινωνία να υπεισέλθει σε μία κατάσταση συνολικής ανάπτυξης. Τα φαινόμενα καθυστέρησης και υπανάπτυξης σ' αυτές τις θεωρίες καταλογίζονται στο *φαύλο κύκλο*, ο οποίος σχετίζεται με την εξής λογική: χαμηλή παραγωγικότητα = χαμηλό εισόδημα = χαμηλό κεφάλαιο = χαμηλή παραγωγικότητα κ.ο.κ.

Τρείς είναι οι κύριοι εκφραστές αυτού του ρεύματος που οριοθετούν την οικονομική μεγέθυνση ως βασικό πυρήνα της ανάπτυξης και παρακάτω αναλύονται οι βασικές τους θέσεις:

- **Η ισόποση ανάπτυξη του Ragnar Nurkse.**[74]

Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ο φαύλος κύκλος και η απουσία οικονομικών παραγόντων όπως το κεφάλαιο, μπορούν να ξεπεραστούν με την παροχή εξωτερικής βοήθειας και η αναπτυξιακή διαδικασία να τεθεί σε εφαρμογή απ' έξω. Και αυτό θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί μόνο εάν υπάρξουν ξένες επενδύσεις υπό τη μορφή ίδρυσης και μεταφοράς βιομηχανιών καταναλωτικών αγαθών, που θα δώσουν νέα ώθηση στην αγοραστική δύναμη. Κι αυτό γίνεται εφαρμόσιμο σε σνάρτηση με την ανάπτυξη των αγροτικών καταναλωτικών προϊόντων

[73]Βλ. περισσότερα F.B Hoselitz, Sociological Aspects of Economic Growth (Glencoe: Free Press, 1960) και *Theories of Economic Growth* (Glencoe: Free Press, 1961) και David C. McClelland, *Motivating Economic Achievement* (New York: Free Press, 1969)

[74] Βλ. περισσότερα στις μελέτες του Ragnar, Nurkse. Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries (New York, Oxford University Press, 1953) και Patterns of Trade and Development (New York: Oxford University Press, 1961.

που τώρα πρέπει να ξεπεράσουν τον ίδιο ρυθμό παραγωγής τους έτσι ώστε να ικανοποιήσουν τις γενικότερες ανάγκες. Οι εισαγωγές των προϊόντων μη καταναλωτικού χαρακτήρα θα ισοσταθμιστούν από τις εισαγωγές, μιας και η ίδρυση αντίστοιχων βιομηχανιών θα έρθει αργότερα σε μετέπειτα φάσεις της αναπτυξιακής διαδικασίας.[75]

- **Τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης του W. Rostow.**[76]

Ένας από τους βασικότερους υποστηρικτές των θεωριών του εκμοντερνισμού και εμπνευστής πολλών θεωρητικών του 20ου αιώνα, ήταν ο W. Rostow. Ανάμεσα στις καθυστερημένες αναπτυξιακά χώρες και σ' αυτές που έφτασαν στο ανώτερο αναπτυξιακό επίπεδο μεσολαβούν πέντε στάδια. Σε κάθε στάδιο μπορεί να αυτοτοποθετηθεί κάθε κοινωνία ανάλογα με το βαθμό ανέλιξης σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και να συνεχίσει έως ότου εκπληρώσει τις αρχές του ανωτέρου αναπτυξιακού επιπέδου. Τα στάδια αυτά είναι: α) *η παραδοσιακή κοινωνία* (traditional society) η οποία χαρακτηρίζεται από χαμηλή ανάπτυξη, δεδομένου του αγροτικού τρόπου παραγωγής και της απουσίας της τεχνολογικής προόδου, β) *η περίοδος δημιουργίας προϋποθέσεων για την οικονομική απογείωση* (the preconditions for take – off), η οποία αφορά στο μεταβατικό στάδιο από την παραδοσιακή αγροτική κοινωνία στο βιομηχανικό επίπεδο διαμέσου των αντίστοιχων ενεργειών και διαμέσου της μεταμόρφωσης του κοινωνικού συνόλου σε εργάτες των αστικών κέντρων, γ) *η περίοδος της απογείωσης* (the take – off), η οποία συνδυάζεται με την αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας που είναι το αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης και του απεγκλωβισμού από την παραδοσιακή κοινωνία και είναι ίσως η σημαντικότερη και από τις πέντε περιόδους δ) *η οδός της ωρίμανσης* (the drive to maturity), η οποία φτάνει στους τελικούς της στόχους, που είναι

[75] Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ.125 – 126.

η πλήρης εκβιομηχάνιση, η τεχνολογική υποδομή και η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, περίπου 60 χρόνια μετά από την περίοδο της απογείωσης και ε) *το στάδιο της μαζικής κατανάλωσης* (the age of high mass – consumption) κατά το οποίο η κοινωνία απολαμβάνει όλες τις υπηρεσίες ενός αναπτυγμένου κοινωνικού μοντέλου όπως: ο τεχνολογικός εξοπλισμός, το κράτος πρόνοιας και γενικότερα υπηρεσίες, εξάλειψη των δημοκρατικών ελλειμμάτων, σε συνδυασμό με την ικανοποίηση των βασικών και όχι μόνο των ανθρωπίνων αναγκών.

Βέβαια ο Rostow ίσως και εσκεμμένα παρέλειψε ότι οι περιφερειακές χώρες δεν μπορούν ν' αντεπεξέλθουν ακριβώς στο προτεινόμενο μοντέλο του, μιας κι αυτές οι χώρες κουβαλούν το στίγμα της αποικιοκρατίας και των εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων που δημιούργησαν σ' αυτές τα μητροπολιτικά κέντρα τα οποία δεν ήταν ποτέ υπό τον αποικιοκρατικό ζυγό και έτσι μπόρεσαν και αφομοίωσαν τις επιταγές της οικονομικής απογείωσης. Και το παρέλειψε γιατί μετέφερε με το θεωρητικό του υπόβαθρο την «αναπτυξιακή» διαδικασία των κέντρων στην περιφέρεια, ενισχύοντας έτσι την εξάρτηση από τη μια και αποκόβοντας τη σοβιετική απειλή από την άλλη, την οποία οι δυτικές χώρες την εκλάμβαναν ως πρωτοπόρο επιρροής προς τις περιφερειακές χώρες. [77]

- **Η ασύμμετρη ανάπτυξη του Albert O. Hirschman.**[78]

Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση, εάν μία κοινωνία επιθυμεί ν' αναπτυχθεί πρέπει να καλλιεργήσει μία σειρά αντιθέσεων και ανισοτήτων στο εσωτερικό τους όσον αφορά τους οικονομικούς της συντελεστές. Αυτές οι αναταράξεις δημιουργούν επόμενες κ.ο.κ. έως ότου η κοινωνία αφυπνιστεί και προωθήσει νέες αναπτυξιακές

---

[76] Για τα στάδια της ανάπτυξης εκτενέστερες σημαντικές πληροφορίες παρέχονται ο.π. στο W. W Rostow. (1960). σελ. 4 – 16.

[77] Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991). σελ.126 – 127.

[78] Για τη θεωρία της ασύμμετρης ανάπτυξης βλ. περισσότερα στο Albert O. Hirschman,*The Strategy of Economic Development* (New Haven: Yale University Press, 1958).

διαδικασίες με επενδύσεις σε κομβικούς βιομηχανικούς τομείς που με τη σειρά τους θα φέρουν νέες επενδύσεις. Και επειδή ο παραδοσιακός τομέας δεν μπορεί ν' ανταγωνιστεί το μοντέρνο στο περιεχόμενό του ο απεγκλωβισμός από αυτόν πρέπει στην αρχή να γίνει με τη βοήθεια της κρατικής μηχανής που θα έχει ρόλο ελεγκτικό. Η παραπέρα σταδιακή αποσύνδεση από την παραδοσιακή κοινωνία ειδικά, και η κοινωνική μεταβολή γενικότερα, δημιουργούν τις βάσεις για τα επόμενα βήματα κοινωνικοοικονομική ανάπτυξης.

Σ' αυτή τη δυαδική ουσιαστικά θεωρία η ανάπτυξη εξασφαλίζεται με την άνοδο της εξειδίκευσης και του σωστού καταμερισμού εργασίας. Και όλα αυτά σε συνδυασμό με την παροχή εξωτερικής βοήθειας η οποία θεωρείται πλέον η σημαντικότερη παράμετρος προκειμένου να εξαλειφθούν οι αρνητικές συνέπειες του φαύλου κύκλου ανάπτυξης των περιφερειακών χωρών.

Ωστόσο και σ' αυτό το θεωρητικό πλαίσιο κυριάρχησαν τα ίδια μοντέλα επίκρισης που ασκήθηκαν και στα προηγούμενα ρεύματα.

3.4.2 Θεωρίες του εξωτερικού εμπορίου.

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 μερικοί θεωρητικοί της ανάπτυξης προσπάθησαν να προσεγγίσουν την καθυστέρηση των περιφερειακών χωρών μέσα από την ανάλυση του νεοκλασσικού μοντέλου όσον αφορά το εμπόριο και τον καταμερισμό της εργασίας. Ο τελευταίος ήταν ο μόνος τρόπος έτσι ώστε μέσα στα πλαίσια του εξωτερικού εμπορίου να επιφέρει την ανάπτυξη στις περιφερειακές χώρες. Η άνιση όμως οικονομική πραγματικότητα μεταξύ των μητροπόλεων και των περιφερειακών χωρών έδειξε ότι δεν μπορούσε να ληφθεί υπόψη μόνο ο καταμερισμός της εργασίας αλλά και η προβληματική γύρω από τη παραδοσιακή μορφή του εμπορίου.

Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση, η οποία ανήκει θεωρητικά στον Keynes, οι διαφορές ανάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια, παρά τις προσπάθειες αφομοίωσης του εγχώριου καταμερισμού εργασίας στον αστικό – βιομηχανοποιημένο αντί να μειώνονται, αυξάνονται σημαντικά. Κι αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι, η προσκόλληση των νεοκλασσικών θεωριών στην έλλειψη κεφαλαίου και στην αποδοχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος δεν στάθηκε εχέγγυα στη διαδικασία μείωσης των ανισοτήτων.

Μία νέα παράμετρος, αυτή της άνισης ανταλλαγής μεταξύ κέντρου και περιφέρειας ήταν μία από τις βασικότερες αιτίες που εμπόδιζαν ουσιαστικά την ανάπτυξη των περιφερειακών χωρών. Η δίκαια ανταλλαγή των προϊόντων ήταν η ικανή συνθήκη προκειμένου οι περιφερειακές χώρες να ανακτήσουν το χαμένο έδαφος στην προσπάθεια κοινωνικοοικονομικής σύστασής τους.[79] Τρεις είναι οι επικρατέστερες θεωρίες σ' ατό το θεωρητικό ρεύμα:

- **Η θεωρία των πόλων ανάπτυξης.**

Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, απαραίτητο συστατικό στοιχείο στο ξεπέρασμα των αναπτυξιακών προβλημάτων των περιφερειακών μόνο χωρών, είναι η δημιουργία πόλων ανάπτυξης βιομηχανικού χαρακτήρα. Οι πόλοι αυτοί – που αναφέρονται στη σύσταση μεμονωμένων βιομηχανικών μονάδων – θα πάρουν πάνω τους όλο το βάρος της αναπτυξιακής διαδικασίας. Το οξύμωρο σ' αυτό το θεωρητικό ρεύμα είναι, ότι, θεωρεί τα μητροπολιτικά κέντρα ως εξέχουσες μορφές ανάπτυξης και τις περιφερειακές χώρες ως κυριαρχούμενα στοιχεία. Με

[79] Στην αρχή της δεκαετίας του '60 οι σχέσεις μεταξύ κέντρου και περιφέρειας ομαλοποιούνται αρκετά. Οι σχέσεις αυτές διακρίνονται από την ευαισθησία τους για την πορεία των περιφερειακών χωρών. Η νέα αντίληψη, ότι, όσο λιγότερη αφαίμαξη υπόκεινται οι περιφερειακές χώρες, τόσο πιο ευοίωνα ήταν τα πράγματα για το κέντρο, πέρασε στη πράξη κάτω από τις οδηγίες του J.F. Kennedy. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της υπερχρέωσης τόσο πολλών κέντρων, όπως οι ΗΠΑ, όσο και πολλών περιφερειακών χωρών δικαίωσε σήμερα αυτή την πολιτική ανεπιφύλακτα και κατέστησε γνωστό ότι οι διαφορετικές πολιτικές, στην περίπτωση των ΗΠΑ, που ακολουθήθηκαν μετά από τη δολοφονία του J.F. Kennedy ήταν συντριπτικά εις βάρος και των δύο πλευρών. Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ.47 – 50, 129 – 130.

βάση την ανισοκατανομή δύναμης στο εμπόριο, θεωρούν ότι τα μητροπολιτικά κέντρα υπερίσχυσαν σημαντικά των λαών του Τρίτου Κόσμου. Η θεωρίες αυτές πρακτικά δεν απέδωσαν και δεν λειτούργησαν αφού προώθησαν τη συγκεντρωμένη ανάπτυξη.[80]

- **Η θεωρία της χειροτέρευσης των όρων ανταλλαγής.**

Σύμφωνα με αυτό το θεωρητικό ρεύμα, συγκεκριμενοποιείται το γεγονός της εκμετάλλευσης των περιφερειακών χωρών από τα μητροπολιτικά κέντρα στο επίπεδο του εμπορίου. Πολλά προϊόντα των περιφερειακών χωρών δεν έβρισκαν ισόποση αντιμετώπιση στον τιμάριθμο στα μητροπολιτικά κέντρα και έχαναν διαρκώς την αξία τους, σε αντίθεση με αυτά των μητροπολιτικών κέντρων που εισάγονταν από τις περιφερειακές χώρες και διατηρούσαν την αρχική τους αξία.

Συνέπεια της χειροτέρευσης ανταλλαγής είναι το γεγονός της εισροής κεφαλαίου προς τα κέντρα και η δημιουργία αναπτυξιακών προβλημάτων από την αντίστοιχη έλλειψη στις περιφερειακές χώρες. Η ανάπτυξη των εργασιακών σχέσεων στις μητροπόλεις με τη δημιουργία των συνδικάτων έρχεται σε αντιδιαστολή με τις αντίστοιχες σχέσεις των περιφερειακών χωρών που δεν μπορούν να διεκδικήσουν ευνοϊκότερους όρους εργασίας. Σαν λύση προτείνεται μείωση του εξωτερικού εμπορίου εφόσον λειτουργεί η προάσπιση της εκβιομηχάνισης, οι δασμοί στα εισαγόμενα προϊόντα, η κοινωνική δικαιοσύνη κ.α. Η θεωρία αυτή δέχθηκε πολλές επικρίσεις από τα νεοκλασσικά εμπορικά μοντέλα και θεωρήθηκε μήνυμα αλλαγής της αναπτυξιακής συμπεριφοράς των περιφερειακών χωρών προς δικό τους όφελος.[81]

---

[80] Βλ. περισσότερα Francois Perroux, Le Capitalisme (Paris: Presses Universitaires de France, 1969.

[81] Η εκπόνηση αυτών των μελετών ήταν έργο διανοουμένων της Λατινικής Αμερικής ως αντίλογος στις νεοκλασσικές θεωρίες. Οι μελέτες αυτές είχαν μεγάλη απήχηση στις πολιτικές των περιφερειακών χωρών όσο και στους διεθνείς οργανισμούς. Κυριότερος εκπρόσωπός τους είναι ο αργεντινός οικονομολόγος Rail Prebisch, ο οποίος υπήρξε ιδρυτικό στέλεχος της ECLA (Economic Commission for Latin America) δηλαδή της Οικονομικής Επιτροπής του ΟΗΕ για τη Λατινική Αμερική, η οποία συστάθηκε στα μέσα του 1940 και γενικός γραμματέας της UNCTAD. Για τη μελέτη αυτών των θεωριών βλ. περισσότερα Rail Prebisch, *Latin America: A Problem in Development* (Austin: Institute of Latin American Studies, (Austin: University of Texas, 1971) και *Towards a*

- **Η θεωρία της συνεχούς ανάπτυξης των ήδη αναπτυγμένων περιοχών.**

Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, οι ήδη πλούσιες χώρες που διαθέτουν έναν ικανό τεχνολογικό εξοπλισμό σε συνάρτηση με τη δημιουργία κέρδους από τη σύσταση επιχειρήσεων, συγκεντρώνουν το αμέριστο ενδιαφέρον των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων της ενδοχώρας. Με τη συσσώρευση όλων των πλεονεκτημάτων που συντείνουν στη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, το κέντρο διευρύνει τους ορίζοντές του σημαντικά σε αντίθεση με την ενδοχώρα. Η περιφέρεια στηρίζει το κέντρο σημαντικά με τις εξαγωγές προς αυτό, ωστόσο, η διαδικασία αφαίμαξης θα συνεχιστεί εάν δεν υπάρξει ένας κρατικός παρεμβατισμός. Το ίδιο ισχύει και με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου ως μεγάλες περιοχές της γενικότερης περιφέρειας. Πρόκειται για μία θεωρία που προσπαθεί να βρει τις αιτίες των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων μεταξύ κέντρου και των γενικότερων περιφερειών.[82]

3.4.3 Νεότερη νεοκλασσική προσέγγιση.

Σε ανταπάντηση στην όψιμη κρατική παρέμβαση, η νεότερη κλασσική οικονομία υιοθέτησε την απόλυτη ελευθερία του ανταγωνισμού και των αγορών σαν ανταπάντηση στην κωλυόμενη λειτουργία της ευρύτερης αγοράς που ήταν δέσμια της κρατικής παρέμβασης, που δεν κατάφερε κατά τους νεότερους μελετητές να απαλύνει την κρίση στις περιφερειακές χώρες.

Dynamic Development Policy for Latin America (New York: United Nations, 1963) και *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems* (New York, χ.ε .1954).

[82] Κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της τάσης είναι ο G. Myrdal, ο οποίος έθεσε τις βάσεις της, μέσω της αναπτυγμένης θεωρίας του πάνω στην πραγματικότητα των φυλετικών διακρίσεων. Βλ. περισσότερα στις μελέτες του Gunnar Myrdal, *Development and Under-Development? A Note on the Mechanism of National and International Economic Inequality* (Cairo: χ.ε., 1956) και *Economic Theory and Under-Developed Regions* (London: G. Duckworth, 1957).

Κανόνες όπως: οριστικοποίηση της ανεργίας βάση εκούσιων παραμέτρων, μεγιστοποίηση του κέρδους μέσα σε μια ισορροπημένη αγορά, έμμεση αδιαφορία για το κράτος πρόνοιας, απόλυτος ανταγωνισμός, επιλεκτική φορολογική πολιτική υπέρ των ισχυρών και συνδικαλιστικές ελλείψεις, οριοθετούν ένα συμπαγές συντηρητικό καθεστώς όπου τα μέλη της αναπτυγμένης αλλά και καθυστερημένης οικονομικά κοινωνίας έχουν μόνο μια ευκαιρία: αυτή της επιτυχίας και καμιάς άλλης. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση μένουν εκτός αναπτυξιακής γραμμής. [83]

Έτσι, με την υιοθέτηση αυτών των κανόνων, η ανάπτυξη των περιφερειακών χωρών παρουσιάζεται δέσμια εξίσου της πρωτοκαθεδρίας των μητροπολιτικών κέντρων. Εάν η αγοραστική δύναμη του κέντρου παρουσιάζεται ώριμη τότε τα πράγματα είναι καλά εξίσου και για τις περιφερειακές χώρες, εάν όχι, τότε οι τελευταίες βιώνουν ακόμα χειρότερα τις συνέπειες της μη απορρόφησης των πρώτων υλών τους.

Οι μητροπόλεις προσπάθησαν ουσιαστικά να τονώσουν την ανάπτυξη των περιφερειακών χωρών με απώτερο σκοπό την καλυτέρευση των όρων συναλλαγής που ήταν πάντα προς όφελος των πρώτων. Το παραγόμενο κεφάλαιο όμως συσσωρεύεται στις μητροπόλεις όπου ο ανταγωνισμός είναι τεράστιος, ενώ ο τελευταίος μεταφέρεται στις περιφερειακές χώρες που δεν είναι σε θέση ν' ανταποκριθούν στις παραμέτρους του. Η τάση για τη μεγιστοποίηση του κέρδους, η οποία προέρχεται από την παραχώρηση των πρώτων υλών από τις περιφερειακές χώρες και από την επιστροφή τους μέσω άλλων προϊόντων

[83] Ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της νεότερης κλασσικής πολιτικής οικονομίας είναι ο Milton Friedman ο οποίος δικαιολογεί ακόμα και την ύπαρξη αυταρχική καθεστώτων προκειμένου η συντηρητική αναπτυξιακή διαδικασία να είναι προς όφελος πάντα των ισχυρών. Βλ. περισσότερα Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962) και *Why Government is the Problem* (Stanford, California: Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford University, 1993).

ως καταναλωτικά αγαθά στις περιφερειακές χώρες, είναι η μεγάλη απάντηση στη χειροτέρευση της ανάπτυξης των τελευταίων.

Το αποτέλεσμα όλης αυτής της διαδικασίας, είναι ότι στις πρώιμες δεκαετίες οι περιφερειακές χώρες «κληρονόμησαν» ένα εξωτερικό χρέος της τάξεως περίπου των 1400 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Οι βιομηχανικές χώρες σε συνδυασμό με τους διεθνείς οργανισμούς αντί να επιτύχουν μία γενικευμένη αναπτυξιακή βοήθεια, ακολουθώντας τις επιταγές του νεοφιλελευθερισμού, ελευθέρωσαν τα κεφάλαια και άφησαν τις τρίτες χώρες αθωράκιστες (ιδιαίτερα τα φτωχά στρώματα αυτών) στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού αλλά και των προγραμμάτων λιτότητας που οιαδήποτε κυβέρνηση μπορούσε ν' ακολουθήσει. Έτσι, η εξάρτηση φαίνεται να αυξάνεται και η πολιτική αυτοδιάθεση αυτών των χωρών να μειώνεται σημαντικά, χωρίς διεθνείς εγγυήσεις για καλυτέρευση των όρων που προωθούν μία ασφαλή αναπτυξιακή διαδικασία.[84]

3.5 Θεωρίες εξάρτησης.

Σ' ένα παγκόσμιο σύστημα ισχύουν ορισμένες αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες εξάρτησης. Οι αναγκαίες αφορούν: α) στον άμεσο έλεγχο των διεθνών μέσων παραγωγής και της τεχνολογίας, β) στην ιεραρχική διάρθρωση και οργάνωση του παγκόσμιου συστήματος και γ) στον καταμερισμό της εργασίας που επιβάλλεται από μία διαδικασία ανισοκατανομής της δύναμης. Οι επαρκείς συνθήκες εξάρτησης ανάγονται στην ιστορική διαδικασία μέσω της οποίας κάθε χώρα αφομοιώθηκε από το παγκόσμιο σύστημα και ταξινομήθηκε ανάλογα σε ιεραρχικό επίπεδο ως κυρίαρχη ή μη. Από την άλλη, κάθε σχέση εξάρτησης σε διεθνές επίπεδο ανάγεται στην παραγωγή των εσωτερικών

σχέσεων εξάρτησης που με τη σειρά τους διαμορφώνουν ένα διεθνές επίπεδο εξάρτησης.[85]

Οι θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης άρχισαν να εκπονούνται από τα μέσα της δεκαετίας του ΄60 στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τη διαδικασία υπανάπτυξης των αδύναμων χωρών και κυρίως αυτές της Λατινικής Αμερικής.[86] Αντιτιθέμενες στις αστικές θεωρίες που δεν λαμβάνουν υπόψη την ιστορική εξέλιξη της ανάπτυξης, προσπάθησαν με βάση τις αναλύσεις περί του ιμπεριαλισμού να εξηγήσουν περαιτέρω αυτή τη διαδικασία ως το αποτέλεσμα της αποικιοκρατίας. Στους σημαντικότερους μελετητές των θεωριών της εξαρτημένης ανάπτυξης συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων οι S. Amin, P. Baran, A.G. Frank, P. Sweezy, A. Cordova, Teotonio Dos Santos, F.H. Cardoso, O. Sunkel, N. Πουλαντζάς κ.α. [87]

Σύμφωνα με το βασικό κορμό αυτών των θεωριών οι εσωτερικές λειτουργίες των περιφερειακών χωρών καθορίζονται από τις ανάγκες και τη δυναμική της ανάπτυξης των κυρίαρχων οικονομιών μέσα στη παγκόσμια οικονομία. Συνεπώς, όλα τα προβλήματα που μαστίζουν

---

[84] Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ. 51 - 54.

[85] Βλ. περισσότερα Τάκης Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη. Η Ελληνική Περίπτωση* (Αθήνα: Εξάντας, 1985), σελ. 34 – 35.

[86] Δεν είναι τυχαίο ότι οι θεωρίες αυτές ξεκίνησαν από τη Λατινική Αμερική, δεδομένου ότι πολλά κινήματα της μετά-ανεξαρτησίας εποχής του 19ου αιώνα τα οποία εμφορούνταν από μαρξιστικές αντιλήψεις θεώρησαν ότι η αποικιοκρατία, ο καταμερισμός εργασίας και το εξωτερικό εμπόριο, αποτέλεσαν τους βασικούς δείκτες υπανάπτυξης των τρίτων χωρών. Όμως, η παγκόσμια κρίση του 1929 περιόρισε σημαντικά τις εξαγωγές αυτών των χωρών και επομένως την οποιαδήποτε αναπτυξιακή διαδικασία. Δεδομένου αυτού του προβλήματος η ECLA διοχετεύει στις χώρες της Λατινικής Αμερικής τις παραμέτρους της επονομαζόμενης στρατηγικής «desarrolisimo» που βασίζονταν στις ξένες επενδύσεις, στο ξένο κεφάλαιο και στη μεταφορά τεχνολογικής υποδομής. Όμως, το σχέδιο αυτό ναυαγεί, διότι η εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών και η ανάπτυξη γενικότερα ήταν άμεσα εξαρτημένες από το κέντρο και η οικονομική κρίση των χωρών της Λατινικής Αμερικής ήταν κάτι το επακόλουθο. Κι αυτό ήταν λογικό κατά τους θεωρητικούς της εξάρτησης, δεδομένου ότι η ύπαρξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων στις παραπάνω χώρες και το 80% του κεφαλαίου τους ανήκουν στις ΗΠΑ, ενώ το υπόλοιπο στις άλλες μητροπόλεις. Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης, (1991), σελ. 137 – 139.

[87] Βλ. περισσότερα στις ενδεικτικές μελέτες των Andre G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brazil* (New York: Monthly Review Press, 1967) και The ***Underdevelopment*** *of Development* (Stockholm, Sweden: Bethany Books, 1991) και Nicos Poulantzas, *The Crisis of the Dictatorships: Portugal, Greece, Spain* (London: NLB Atlantic Highlands: Humanities Press, 1976) και Paul M. Sweezy and Harry Magdoff (eds), *Revolution and Counter - Revolution in Chile* (New York: Monthly Review Press, 1974).

σήμερα τις περιφερειακές χώρες ανάγονται στην λειτουργία των καπιταλιστικών δομών.

Οι θεωρίες αυτές βελτιώθηκαν στο μέλλον καθώς οι αστικές αναπτυξιακές θεωρητικές κατευθύνσεις αλλά και η παρουσία της ΕΣΣΔ στην προσπάθεια ερμηνείας των προβλημάτων των χωρών της Λατινικής Αμερικής αλλά και άλλων περιφερειακών χωρών, δεν κατάφεραν να δώσουν μια εμπεριστατωμένη ανάλυση για το αιτιολογικό πλαίσιο των προβλημάτων. Έτσι, οι θεωρίες της εξαρτημένης ανάπτυξης συμπλήρωσαν με το θεωρητικό τους υπόβαθρο τις θεωρίες του ιμπεριαλισμού και θεώρησαν ότι οι καθυστερήσεις και γενικότερα η υπανάπτυξη είναι προϊόν του ελεγχόμενου καπιταλισμού και της μονόπλευρης μεταφοράς πλούτου από τις περιφέρειες στις μητροπόλεις αλλά και της άνισης ανταλλαγής που συνοψίζεται στην «άδηλη μεταφορά αξίας από την περιφέρεια στο κέντρο».[88]

Στην προσπάθειά τους για απεγκλωβισμό από τον έλεγχο του κέντρου, πολλά κινήματα των περιφερειακών χωρών επιζητώντας ανεξάρτητη ανάπτυξη καταπολεμήθηκαν με βίαιο τρόπο από τις ιμπεριαλιστικές πρακτικές και την κατευθυνόμενη αστική τάξη των παραπάνω χωρών. Το βήμα για την επερχόμενη έναρξη της αναπτυξιακής διαδικασίας συνδυάζει την κοινωνική επανάσταση και την απελευθερωμένη εκβιομηχάνιση από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες.[89]

Έτσι, οι βασικές θέσεις τους συνοψίζονται με βάση: α) τους εξωγενείς παράγοντες που συνιστούν μία δυναμική εξωτερικής κυριαρχίας που επεμβαίνει στις δομές των περιφερειακών χωρών, β) το

---

[88] Βλ. περισσότερα ο.π. Sweezy – Baran (1966) και Samir Amin, *Imperialism and Unequal Development* (New York: Monthly Review Press, 1977), *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism* (Hassocks, Eng.: Harvester Press, 1976) και *Τάξη και Έθνος στην Ιστορία και η Σύγχρονη Εποχή* (Αθήνα: Ηρόδοτος, 1996), σελ. 50 – 54.
[89] Βλ. περισσότερα ο.π. Baran, (1957), σελ. 237.

γεγονός ότι η ανάπτυξη του κέντρου σχετίζεται άμεσα με την υπανάπτυξη των αδύναμων χωρών, στοιχεία που αλληλοεπηρεάζονται αμοιβαία και γ) στη θεμελίωση των παραμορφώσεων εσωτερικού ιμπεριαλισμού. Έτσι:

- **Η υπανάπτυξη είναι δημιούργημα εξωτερικών επεμβάσεων.**
- **Η άνιση ανταλλαγή έφερε προβλήματα στην εγχώρια οικονομία ενώ κατέστησε την κατανομή εργασίας εξαρτημένη.**
- **Είναι πλέον πραγματικότητα ο περιφερειακός καπιταλισμός και η ξένη κυριαρχία στην εγχώρια κοινωνική ζωή.**
- **Η εξαθλίωση των μαζών των αδύναμων χωρών είναι αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης από το κέντρο.**

Από τη μια ο περιφερειακός καπιταλισμός και από την άλλη ο ιμπεριαλισμός, διατηρούν κοινά σημεία επαφής και πρωτοστατούν στις θεωρήσεις για την κατανόηση της υπανάπτυξης.[90]

Η ανάπτυξη και η υπανάπτυξη αφορούν μία κοινή γενική διαδικασία και είναι, σύμφωνα με τις θεωρήσεις της εξαρτημένης ανάπτυξης, οι όψεις του ίδιου νομίσματος μέσα στην παγκόσμια οικονομική διαδικασία.[91] Η έννοια της εξάρτησης αποτελεί το βασικό σημείο τομής που τροφοδοτεί τα δύο μεγάλα θεωρητικά ρεύματα ακόμα και σήμερα. Σε πολλά κείμενα λατίνων συγγραφέων για πολλά χρόνια η θεωρία της εξάρτησης ήταν η deus ex machina ερμηνεία για τα δεινά της

---

[90] Για την θεωρία του περιφερειακού καπιταλισμού που ουσιαστικά είναι και η βασική δομή των θεωριών της εξάρτησης αλλά και για τη αλληλεξαρτώμενη σχέση ανάπτυξης και υπανάπτυξης βλ. περισσότερα στη μελέτη του Dieter Senghaas, *Peripherer Kapitalismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1974), σελ. 201 – 220.

[91] Βλ. περισσότερα στην ειδική μελέτη των Stephany Griffith - Jones και Osvaldo Sunkel, *Debt and Development Crises in Latin America: The End of an Illusion* (New York: Oxford University Press, 1986.

κοινωνικής ζωής και αυτό αποτέλεσε ένα σοβαρό μειονέκτημα. Ωστόσο τα πλεονεκτήματά της είναι αρκετά.

3.6 Θεωρίες συνάρθρωσης τρόπων παραγωγής.

Οι θεωρίες αυτές που εκπονήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του ΄60 έως τα μέσα της δεκαετίας του΄70, προέρχονται από ένα σύνολο νεομαρξιστών που οριστικοποιούν τον τρόπο παραγωγής και της συνάρθρωσής τους σε κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Ασχολούνται με τη μελέτη της μετάβασης των προκαπιταλιστικών δομών στον καπιταλισμό και προσφέρουν εναλλακτικές διατυπώσεις για το μετασχηματισμό των ταξικών δομών και των παραγωγικών σχέσεων. Η μελέτη αυτών των δομών στην Ινδία, Αφρική και Λατινική Αμερική είναι στενά συνδεδεμένη με τις θεωρίες των τρόπων παραγωγής.[92]

Η καταστροφή της φυσικής οικονομίας και των παραγωγικών σχέσεων συνίσταται στην αλληλεπίδραση και των δύο παραμέτρων στην προσπάθεια ένταξής τους στις προκαπιταλιστικές και καπιταλιστικές κοινωνικές δομές. Ο πιθανός αγώνας για το ξεπέρασμα των προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής που εμποδίζουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό, εφόσον συνυπάρχουν και με τις καπιταλιστικές δομές, συνιστά μορφή διάλυσης της υπανάπτυξης. Ωστόσο: α) ο τρόπος παραγωγής δεν καθορίζει τον κοινωνικό μετασχηματισμό εάν δεν συνυπάρξει με άλλους τρόπους παραγωγής, β) η άσκηση βίας με τη μορφή της πολιτικής εξουσίας καθορίζει την συνάρθρωση, γ) η συνύπαρξη των τρόπων παραγωγής δεν εμποδίζεται εάν είναι αντίθετοι μεταξύ τους και δ) οι διαφορές μεταξύ των παραγωγών έγκεινται στο δικαίωμα χρήσης της ακίνητης περιουσίας.

---

[92] Βλ. περισσότερα για τους τρόπους παραγωγής στη μελέτη των Louis Althusser και Itienne Balibar, Reading Capital (New York: Pantheon Books. 1970).

Οι θεωρητικοί των τρόπων παραγωγής θεώρησαν ότι η επιβίωση μη καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής και η αντίστασή τους να ενσωματωθούν στην καπιταλιστική διαδικασία εμποδίζει τη γέννηση νέων παραγωγικών δυνάμεων και συμβάλει στην υπανάπτυξη.

Οι παραπάνω θεωρίες προσπάθησαν να χαράξουν μία μέση λύση μαζί με τις θεωρίες της εξάρτησης, ωστόσο οι διαφορές ήταν αρκετές και κυρίως μέσα στους κόλπους των θεωριών που εξετάζονται εδώ. Αυτές οι θεωρίες ενίσχυσαν τη θέση τους με την ανάλυση της μισθωτής εργασίας, ως το κύριο συστατικό του καπιταλισμού και επομένως της ανάπτυξης, αγνοώντας την ιστορική διαδικασία της ανάπτυξης και του καπιταλισμού.[93]

3.7 Η θεωρία του κέντρου - περιφέρειας και του παγκόσμιου συστήματος.

Οι σχέσεις που περιγράφονται από τους θεωρητικούς εξάρτησης έχουν ενσωματωθεί από το νορβηγό μελετητή Johan Galtung σ' ένα μοντέλο, αυτό της «κομψής απλότητας».[94] Σύμφωνα με το μοντέλο κέντρου - περιφέρειας, η ελίτ του κέντρου ή της μητρόπολης, «εξάγει» στην περιφέρεια μορφές από το κρατικό της σύστημα (μέσω των φόρων) προκειμένου να είναι σε θέση να παγιοποιήσει και να υποστηρίξει την ελίτ των περιφερειακών κρατών. Στη συνέχεια, η ελίτ εκείνων των κρατών εξαρτάται άμεσα από την ελίτ του κέντρου όσον αφορά τη

---

[93] Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους αυτής της τάσης ήταν ο Ray, ο οποίος μπορεί να δέχεταιτην εξάρτηση της περιφέρειας από το κέντρο, ωστόσο και μέσα στις κοινωνίες και ιδιαίτερα στις σοσιαλιστικές εκφράζεται μία εσωτερική εξάρτηση. Η επιλογή, ανεξάρτητη ή εξαρτημένη ανάπτυξη, δεν υφίσταται διότι η ανεξάρτητη ανάπτυξη ως λύση δεν είναι εφικτή μέσα στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλισμού. Βλ. περισσότερα Ray, D. «The Dependency Model of Latin American Underdevelopment: Three Basic Fallacies», *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 15, (χ.χ), σελ. 4 – 20.

[94] Βλ. περισσότερα στη μελέτη του Johan Galtung, *Social Position and Social Behavior: Center - Periphery Concepts* (Oslo: University of Oslo, Chair in Conflict and Peace Research, 1977).

βοήθεια στην εκμετάλλευση και την καταστολή των δικών τους απομακρυσμένων πληθυσμών και δεν έχουν καμία επιλογή παρά μόνο να επιτρέψουν στο κέντρο να συμμετέχει στο μερίδια της εκμετάλλευσης των απομακρυσμένων λαών των περιφερειακών κρατών.

Από την άλλη, στη θεωρία παγκόσμιου συστήματος του Immanuel Wallerstein, εμφανίζεται επίσης η παγκόσμια οικονομία να τέμνεται στις περιοχές διάδοσης και περιφέρειας. Παρά την προσήλωση στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κυβερνήσεων, εντούτοις, αυτή η προσέγγιση προκαλεί την προσοχή στους διεθνείς μη κρατικούς παράγοντες, ιδιαίτερα στις πολυεθνικές εταιρίες και τράπεζες. Η διεθνής οικονομία λέγεται ότι είναι οδηγημένη από την οικονομική ανώτερη τάξη, ιδιαίτερα των αναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών κρατών, των οποίων οι κυβερνήσεις κάνουν κανονικά τις οικονομικές προσφορές τους ενώ τα κέντρα ελέγχου της παγκόσμιας οικονομίας περνούν στα οικονομικά από τα πολιτικά κεφάλαια .

Ο Wallerstein, που βλέπει τις ιδέες των θεωριών της εξαρτημένης ανάπτυξης να κυλούν μέσα στην προοπτικές του παγκόσμιου συστήματος, προσεγγίζει το ζήτημα με τους μαρξιστές και τους φιλελευθέρους γι' αυτό που καλείται «αναπτυξιακή προσέγγιση». Και οι δύο σχολές υποθέτουν ότι κάθε έθνος κράτος πρέπει να περάσει μέσω του ίδιου συνόλου σταδίων, ή να κατατάξει με τον ίδιο τρόπο το πλεόνασμα. Όπως το βλέπει ο Wallerstein, το σύστημα έθνους – κράτους έχει πάψει να είναι η θεσμική βάση της παγκόσμιας οικονομίας.[95]

[95] Βλ. περισσότερα στις μελέτες του Immanuel Wallerstein, *The Modern World - System* (New York: Academic Press, 1974) και *World Inequality: Origins and Perspectives on the World System* (Montreal: Black Rose Books, 1975).

Ο Wallerstein θεωρεί ότι η βασική μονάδα ανάλυσης είναι το παγκόσμιο σύστημα που χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της ολότητας, το οποίο αποτελείται από πολλά υποσυστήματα τα οποία συνδέονται με σχέσεις ανταλλαγής και των οποίων τα προβλήματα είναι η αντανάκλαση των προβλημάτων του συνόλου. Επομένως, οι εξωγενείς παράγοντες του υποσυστήματος καθορίζουν ότι γίνεται μέσα σ' αυτό και είναι εμφανής η αδυναμία καθενός από αυτά να μην μπορούν να γίνουν σοσιαλιστικά ,γιατί αυτό θα προϋπόθετε και τη σοσιαλιστική στροφή ολόκληρου του παγκόσμιου συστήματος..

Η ουσιαστική αναπτυξιακή προσπάθεια δεν θα πρέπει να γίνει μεταξύ των πλούσιων και φτωχών κρατών, αλλά μεταξύ των πλούσιων και φτωχών τάξεων σε μια παγκόσμια κοινωνία. Όμως η εκμετάλλευση από το κέντρο είναι εμφανής, όσον αφορά το πλεόνασμα και είναι απίθανο η περιφέρεια να μπορέσει να αναπτύξει μηχανισμούς που θα της εξασφάλιζαν μία αναπτυξιακή διαδικασία.

Και αυτό σύμφωνα με τον Emmanuel, επαφίεται στο γεγονός της άνισης ανταλλαγής μεταξύ κέντρου και περιφέρειας όσον αφορά τις τιμές των αγαθών που σε διεθνές επίπεδο μειώνονται όταν προέρχονται από τις τρίτες χώρες και αυξάνονται όταν προέρχονται από το κέντρο. Ο ιμπεριαλισμός περνάει στο εμπορικό επίπεδο και η δυνατότητα αναπτυξιακής ανάκαμψης των περιφερειακών χωρών μειώνεται.[96]

3.8 Σύγχρονες θεωρητικές τάσεις του αναπτυξιακού ζητήματος.

3.8.1 Η πολιτισμική αιτιολογία.[97]

[96] Βλ. περισσότερα Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchang: A Study of the Imperialism of Trade* (London: New Left Books, 1972).

[97] Βλ. περισσότερα Samuel Huntington, *Understanding Political Development* (Boston: Little, Brown and Co., 1987), σελ 21 – 28 και «The Clash of Civilizations?», *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer 1993), σελ. 22.

Οι συνέπειες της απογοήτευσης των πολιτικών και οικονομικών αναπτυξιακών τάσεων στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αλλά και της γενικότερης απομυθοποίησης τους με τα παραδείγματα των υποκειμενικών και θεσμικών αλλαγών, είναι μια επαναφορά στην έμφαση της επεξηγηματικής ισχύς του πολιτισμού ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Η πολιτιστική αιτιολογία μπορεί να είναι η πιο κοινή υποτιθέμενη ή ρητή εξήγηση για τη διαφορετική ανταμοιβή και τιμωρία στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες τοπικές, εθνικές, ή διεθνείς και έπεται χρονικά του απογείου της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού.

Στην περίπτωση των ορθόδοξων οικονομικών αναπτυξιακών μοντέλων που απασχολούν το σύστημα «δρώντας λογικά», η πολιτιστική αιτιολογία επεξηγεί γιατί μερικοί οι οποίοι δρουν λογικά φαίνονται λογικότεροι από άλλους. Κατά συνέπεια η υπόθεση είναι ότι μερικοί πολιτισμοί είναι πιο κοντά στους δημοκρατικούς θεσμούς και στον οικονομικό δυναμισμό και την ευημερία από άλλους. Για την ελίτ στις ιδιαίτερα άνισες κοινωνίες, η πολιτιστική προσέγγιση αφορά την ανάπτυξη των εισοδηματικών χασμάτων και της συνοδευτικής κοινωνικής αναταραχής εξαιτίας των θεωρημένων πολιτιστικών αδυναμιών των ομάδων μειοψηφίας.

Ο Samuel Huntington, ως ο κυριότερος εκφραστής των ανισοτήτων που υπάγονται στις πολιτιστικές διαφορές, είχε δηλώσει φανερά ότι ο εκσυγχρονισμός του Τρίτου Κόσμου ήταν επιθυμητός και αναπόφευκτος. Στη δεκαετία του ΄80 πρότεινε ότι οι μη-σκανδιναβικοί πολιτισμοί μπορούν να προτιμήσουν την αυστηρότητα, την ιεραρχία, και τον απολυταρχισμό στον πλούτο, την αμεροληψία και τη δημοκρατία. Στη δεκαετία του ΄90 ο υποστήριξε ότι οι σημαντικότερες διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι πολιτιστικές και ότι ο πρόσφατα αναδυόμενος διαχωριστικός άξονας στην παγκόσμια πολιτική είναι μεταξύ της δύσης και του υπολοίπου.

Η μεγαλύτερη απειλή στην παγκόσμια ειρήνη στο προβλέψιμο μέλλον θα είναι αυτή μιας διαφωνίας των πολιτισμών. Οι πολιτισμοί που βλέπει να θέτουν τις μελλοντικές απειλές στη δύση είναι ο ισλαμικός και ο κινεζικός.

Ωστόσο η θεωρία του Huntington δέχθηκε πολλές κριτικές από μη δυτικές κοινωνίες δεδομένου ότι θεωρήθηκε ότι προπαγανδίζει και αποπροσανατολίζει τη κοινή γνώμη από τους διεθνούς αναπτυξιακούς προβληματισμούς, εστιάζοντας στα πολιτισμικά στοιχεία. Η καλλιέργεια φόβων και υποτιθέμενων απειλών πολυπολιτισμικού χαρακτήρα είναι ένα φαινόμενο που με βάση την αντίστοιχη θεωρία βρήκε πολλούς οπαδούς που δεν μπορούν να δυστυχώς να μετριάσουν τις διεθνείς ανισότητες με βάση πραγματιστικά εννοιολογικά αναπτυξιακά στοιχεία.

3.8.2 Ο σύγχρονος νεοφιλελεύθερος μονόλογος.[98]

Με την κατάρρευση της σοβιετικής ένωσης και με ότι αυτό συνεπαγόταν για το σοσιαλισμό σε άλλες περιοχές, οι αποκαλούμενοι «ψυχροί μαχητές» των ΗΠΑ πανηγύρισαν τη νίκη. Ο νικητής σ' αυτήν την περίπτωση, εντούτοις, δεν ήταν η συγκεκριμένη χώρα ή ένα σύνολο χωρών αλλά ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα. Εκείνο το σύστημα ήταν μια κοινωνικά προ-μοντέρνα έκδοση της κεφαλαιοκρατίας το οποίο οχυρώθηκε από τη μεταμοντέρνα τεχνολογία. Το σύστημα έχει «απαιτήσει» την παράδοση άνευ όρων όχι μόνο του σοσιαλισμού στις ακραίες μορφές του αλλά και των περισσότερων στοιχείων οικονομικής λήψης αποφάσεων, των πολλών παραλλαγών του κρατικού προγραμματισμού και κανονισμού, της δημόσιας επιχείρησης, της προστατευμένης εγχώριας βιομηχανίας, των κοινωνικών υπηρεσιών και των οφελών της και άλλων στοιχείων του κράτους ευημερίας, δηλαδή τα

κοινωνικοοικονομικά προϊόντα της πολιτικής ανάπτυξης των εθνικών κυβερνήσεων, ενώ το φαινόμενο αυτό συνεχίζεται.

Φαίνεται ότι καμία σειρά όπλων δεν ήταν αρκετά να απειλήσει τις κυβερνήσεις όπως το σκόρπισμα τρισεκατομμυρίων δολαρίων που αλλάζουν χέρια κάθε ημέρα μέσα στις παγκόσμιες αγορές συναλλάγματος, πέρα από τον έλεγχο οποιασδήποτε κυβέρνησης με αποτέλεσμα κάθε νόμισμα ν' αφήνεται τρωτό σε κάθε επιδέξιους χειρισμούς.

Το κεφάλαιο λειτουργεί σε μια αγορά των πωλητών, με τους σταθερούς όρους ως προς τη διαθεσιμότητα του και οι κυβερνήσεις αναγκάζονται για να ανταγωνιστούν για τις εύνοιες της αγοράς. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομικής ισχύος και του προγραμματισμού σχετίζεται μ' ένα επίπεδο ηγεμονίας μέσα στη σφαίρα πρωτοφανών ιδεών, ίσως και από την εποχή του σχολαστικισμού.

Δεν είναι μολοταύτα άξιο συζήτησης η αξιολόγηση ενός γενικού παραδείγματος ανάπτυξης ή των σοβαρών επιπτώσεων του αυξανόμενου χάσματος, αλλά μάλλον το ότι η περισσότερη διανόηση στο θέμα αυτό παραμένει τόσο στεγνή, σχεδόν απαλλαγμένη από τη συζήτηση.

Έχει υποστηριχτεί ότι τα χάσματα πλούτου και εισοδήματος δεν αποτελούν προβλήματα από μόνα τους εφ' όσον δεν είναι σε γενικές γραμμές απόλυτες οι απώλειες των φτωχών αλλά σχετικές σε κάθε περίοδο. Από τον Αριστοτέλη, οι πολιτικοί επιστήμονες έχουν επισημάνει ότι η πολιτική ισχύς και η διανομή του πλούτου είναι αλληλοεξαρτώμενες. Δεδομένου ότι η ισχύς είναι συσχετιστική, μια σχετική απώλεια εισοδήματος σημαίνει μια απόλυτη απώλεια ισχύος και μια στερημένη και καταπιεσμένη προσπάθεια του Πρώτου και Τρίτου Κόσμου στην αναζήτηση της αποτελεσματικής συμμετοχής και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Μολοταύτα, η συνεχώς αυξανόμενη

[98] Βλ. περισσότερα ο.π. Black, (1999), σελ. 32 – 33.

συγκέντρωση της οικονομικής ισχύος περιλαμβάνει και την ισχύ του περιορισμού των παραμέτρων της δημόσιας συζήτησης.

Και μέσα σε τέτοιες παραμέτρους δεν είναι ακόμα ορατό πώς θα μπορέσουν ν' αναπτυχθούν οι κατάλληλες συνθήκες προκείμένου να ευδοκιμήσει μία αναπτυξιακή διαδικασία ανεξάρτητη ως προς τον οικονομικό παράγοντα. Η καθαρά ουτοπιστική αυτή σκέψη αντανακλάται καθαρά εάν εκτιμηθούν οι απόλυτες προδιαγραφές του διεθνούς ανταγωνισμού και της ισχύος ως παράγοντες καταστολής του εννοιολογικού προσδιορισμού της ανάπτυξης.

3.8.3 Η θεωρία της αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης.

Η *αλληλεξάρτηση* σε συνάρτηση με την *παγκοσμιοποίηση* είναι δύο οικονομικοί και όχι μόνο όροι οι οποίοι διαμορφώνουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο ταλαντεύεται και υπάρχει η διεθνής κοινότητα. Η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στη διεθνοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας με φαινόμενα όπως, η αύξηση της κυκλοφορίας προϊόντων, η ραγδαία αύξηση των επενδύσεων, η αύξηση της ενίσχυσης του ρόλου των αγορών χρήματος και κεφαλαίου στην αναπτυξιακή διαδικασία. Η αλληλεξάρτηση αναφέρεται στις διασυνδέσεις που έχουν δημιουργηθεί μεταξύ των οικονομιών ως αποτέλεσμα της ελευθέρωσης των αγορών προϊόντων υπηρεσιών, χρήματος και κεφαλαίων.[99]

Η έννοια της αλληλεξάρτησης εμφανίζεται να τοποθετεί τις προοπτικές του σύγχρονου ρεύματος στην προσέγγιση αρμονικών ενδιαφερόντων και εξετάζει τις σχέσεις μεταξύ των βιομηχανοποιημένων κρατών στο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης. Το μοντέλο

[99] Βλ. περισσότερα Παναγιώτης Γ. Λιαργκόβας, «Η Νέα Διεθνής Πολιτική Οικονομία», σημειώσεις εισηγήσεων στο μάθημα *Ευρωπαϊκή Οικονομία και Αναπτυσσόμενος Κόσμος* στο Μεταπτυχιακό Κύκλο Σπουδών «Ευρωπαϊκή Ένωση και Αναπτυσσόμενες Χώρες», Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, ακ. έτος 1997 – 1998.

σημειώνει ότι πολλές κατηγορίες παραγόντων εκτός από τα έθνη κράτη - πολυεθνικές εταιρίες και διεθνικές τράπεζες - έχουν κερδίσει τεράστια σημασία στο διεθνή χώρο και τα οικονομικά ζητήματα και τα εργαλεία έχουν γίνει τουλάχιστον τόσο σημαντικά όσο και τα εθνικά ζητήματα ασφάλειας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Στην ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των βιομηχανοποιημένων και αναπτυσσόμενων κρατών, οι θεωρητικοί έχουν σημειώσει μια επίδραση τύπου μπούμερανγκ - δηλαδή μια νέα ευαισθησία από τη μεριά των βιομηχανοποιημένων χωρών σε σχέση με τα προβλήματα του Τρίτου Κόσμου. Λ.χ αν και τα υψηλά ποσοστά αναπτυξιακού ενδιαφέροντος της πρόωρης δεκαετίας του ΄80 στον Πρώτο Κόσμο, ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, ήταν πιο καταστρεπτικά στον Τρίτο Κόσμο από ότι στον Πρώτο, η επακόλουθη κρίση χρέους στον Τρίτο Κόσμο απείλησε τη φερεγγυότητα των αμερικανικών τραπεζών και έκλεισαν οι αγορές για τους αμερικανούς κατασκευαστές. Επιπλέον οι δυτικοί πιστωτές αισθάνθηκαν ιδιαίτερα απειλητικοί από την κρίση πιέσεων του Μεξικού του 1994 και από τη ρευστοποίηση του ανατολικού και ασιατικού νομίσματος το 1997.

Από την άλλη η έννοια της παγκοσμιοποίησης, αναφέρεται στην αντίληψη ότι η οργάνωση του κόσμου είναι ενιαία, ενώ με επικοινωνιακά και τεχνολογικά κριτήρια η παγκόσμια κοινότητα εισέρχεται στο πεδίο της διεθνοποίησης της οικονομίας με την ταυτόχρονη αποδυνάμωση της εθνικής. Από την άλλη η συσχέτιση και η σύγκρουση πολλών κοινωνικοπολιτισμικών μεταβλητών συμπεριλαμβανομένου και της αναπτυξιακής διαδικασίας με τους νέους οικονομικούς θεσμούς έχει κατατάξει τα μέλη της διεθνούς κοινότητας στη βάση της επαναοριοθέτησης των κανόνων που συνιστούν τις παγκοσμιοποιημένες τάσεις.

Πολλοί θεωρητικοί της διεθνούς πολιτικής και ανάπτυξης έχουν πλέον στρέψει την προσοχή τους μέσα στη δεκαετία του ΄90 σε μερικές

πτυχές της οικονομικής ουκουμενικοποίησης - φύση, αιτίες, συνέπειες, δικαιούχοι, θύματα - και μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο στην ανάλυση των μεθόδων, μέσω των οποίων έχει αλλάξει η σχέση μεταξύ των δημοσίων και ιδιωτικών τομέων. Οι περισσότεροι από εκείνους που μελέτησαν αυτό το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ταυτίστηκαν με τα μοντέλα εξάρτησης ή του παγκόσμιου συστήματος ή με το πεδίο της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.

Οι θεωρητικοί αυτής της τάσης υποδεικνύουν την απώλεια πολιτικής υπευθυνότητας με την ταυτόχρονη ανάπτυξη των εισοδηματικών χασμάτων και άλλα αποτελέσματα της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης που εκτιμήθηκαν ως καταστρεπτικοί παράμετροι της κοινωνίας. Αλλά η νέα εστίαση έχει παρασύρει πρόσφατα και τους οικονομολόγους και άλλους, των οποίων τα ενδιαφέροντα και οι ευοίωνες εκτιμήσεις διαψεύδονται αρκετά, αφού υποστηρίζουν την καλοκάγαθη όψη της παγκοσμιοποίησης και των συνεπειών της. Σε όσους αφορούν αυτές οι ευοίωνες προοπτικές - όπως στην περίπτωση των συνεργασιών και συγχωνεύσεων - η επανασύνδεση της πολιτικής και οικονομικής επιστήμης μέσα στη θεωρία της παγκοσμιοποίησης μπορεί να είναι η άνιση παράμετρος, αφού σύρεται με ασφάλεια στη φαινομενικά τεχνοκρατική οικονομική πλευρά της εξίσωσης, που τείνει προς την πολιτική πλευρά μόνο όταν προθυμοποιείται να ζητήσει απαντήσεις. Και σύμφωνα με τη ρήση του Barry Gills «πρέπει να επιδιώκουμε ν' ανακτήσουμε το έδαφος του πολιτικού που χάνεται μερικές φορές στην πρώτη φάση της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση και να φτιάξουμε συγκεκριμένες στρατηγικές αλλά και την έννοια της αντίστασης. Όλα μαζί ν' αποτελέσουν κεντρικούς άξονες στην ανάλυση της παγκοσμιοποίησης».[100]

---

[100] Βλ. περισσότερα Barry Gills, «Globalization and the Politics of Resistance». *New Political Economy*, Issue 2, No. 1 (March 1997), σελ. 11 – 15.

3.9 Επίλογος

Δεν είναι άγνωστο ότι τα θεωρητικά μοντέλα και τα αντίστοιχα αναπτυξιακά ρεύματα που υιοθετήθηκαν βάσει αυτών των μοντέλων περνούν σήμερα μία κρίση στο επίπεδο της διεθνούς ανάπτυξης. Οι δεσπόζουσες θεωρίες αδυνατούν ως ένα βαθμό να εξηγήσουν τα προβλήματα, πιθανόν λόγω των πολυμορφικών τους στοιχείων που ανάγονται σε οικονομικοπολιτικά κριτήρια. Από την άλλη, η κρίση αλλά και οι βαθμοί επιτάχυνσης της παγκόσμιας οικονομίας έκαναν τις αναπτυξιακές θεωρίες σε πολλές περιπτώσεις αδύναμες και μη ρεαλιστικές, ίσως και καταστροφικές.[101]

Η βραδεία ανάπτυξη συνίσταται με τη μορφή των εξωτερικών χρεών, των ελλειμματικών προϋπολογισμών, των προβληματικών δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων, των κρατικών ανασφαλειών και γενικότερα του ελλειμματικού κράτους πρόνοιας. Βέβαια, οι απουσίες σαφέστερων και κοινά αποδεκτών εννοιολογικών προσδιορισμών και πολιτικών είναι τα επικουρικά αίτια που συνηγορούν σ' αυτή τη βραδεία αλλά και προβληματική ανάπτυξη.

Η νέα παγκόσμια οικονομική σκηνή αλλά και οι ανταλλαγές ιδεών μέσω της πληροφόρησης επιβάλλουν νέους ιδεολογικούς σχηματισμούς αφού πολλές από τις παραπάνω θεωρίες, ήδη θεωρούνται ξεπερασμένες και μη επαρκείς, όχι μόνο ως στρατηγικά μοντέλα ανάπτυξης αλλά και ως προβληματισμοί. Ήδη, η προσπάθεια αποσιώπησης πολλών αναπτυξιακών προβληματισμών και η προσκόλληση της διεθνούς κοινότητας σε νέους προβληματισμούς οικονομικής φύσης που με τη σειρά τους οδηγούν σε άλλους, έβλαψε αρκετά την ανάπτυξη ως διαδικασία.

Η υιοθέτηση νέων κανόνων συμπεριφοράς καθώς και νέων αντικειμενικών στόχων θα πρέπει να οδηγήσει τους μελετητές όχι στην κατασκευή νέων θεωριών και συμπλήρωσης των παλιών (δηλαδή στην κατασκευή καινούργιων συνεχόμενων προβληματισμών) αλλά στην εφαρμογή αναπτυξιακών διαδικασιών που γενικά θ' αντικατοπτρίζουν την ικανοποίηση όλων των ανθρωπίνων αναγκών.

[101] Βλ. περισσότερα Κώστας Βεργόπουλος, «Κριτική και Εγκώμιο των Θεωριών της Ανάπτυξης» στο συλλογικό έργο Σοφία Μάππα (επιμ.), *Κριτική και Εγκώμιο των Θεωριών της Ανάπτυξης. Forum των Δελφών*. Τόμος ΙΙΙ (Αθήνα: Εξάντας, 1989), σελ. 51 – 53.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΡΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
&
ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ:
ΜΙΑ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1 Συνοπτική επισκόπηση της πορείας του όρου *διαρκής ανάπτυξη*.

Οι ρίζες του παραπάνω όρου θα μπορούσαν ν' αναζητηθούν στις αρχές του ΄70, όταν στη πρωτεύουσα της Σουηδίας συγκροτήθηκε υπό την αιγίδα του ΟΗΕ η Συνδιάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, η οποία στις τελικές της αποφάσεις υιοθέτησε νέες προοδευτικές πολιτικές με κοινωνικό περιεχόμενο, σε ότι αφορούσε το περιβάλλον, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο.[102] Βέβαια, ο όρος αυτός δεν μπορεί ν' αναζητηθεί αυτούσιος στα παραπάνω κείμενα αν ληφθεί υπόψη ότι παρά μόνο σήμερα - αφού έχουν εξετασθεί οι κοινωνικές παράμετροι του

[102] Στη *Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον* (1972) υιοθετήθηκε η σχετική Διακήρυξη και το Σχέδιο Δράσης με 109 Συστάσεις για τις αρχές του Δικαίου του Περιβάλλοντος. Η Συνδιάσκεψη απέφερε ως καρπό τη δρομολόγηση μέσα στον ίδιο χρόνο ενός γενικότερου σχεδίου – προγράμματος του ΟΗΕ με την ονομασία United Nations Environment Programme – UNEP. Βλ. περισσότερα Παναγιώτης Η. Γρηγορίου και Γιώργος Δ. Σαμιώτης και Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Νομική και Θεσμική Διάσταση* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1993), σελ. 21 – 29.

όρου όπως αναλύεται πιο κάτω – θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι εκείνες οι αρχές ήταν το προοίμιο του όρου.

Στην μετέπειτα πορεία του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος στις αρχές του τέλους του διπολισμού, η διεθνής κοινότητα συνήλθε σε μία νέα συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, βάζοντας ως κριτήριο τις ανάγκες που γεννούσε η αντιπαράθεση του αναπτυγμένου Βορρά με τον αναπτυσσόμενο Νότο. Μέσα από την ποιοτική εκμετάλλευση και ανάπτυξη του παγκόσμιου περιβάλλοντος αναζητήθηκε και απαιτήθηκε από τους ισχυρούς του πλανήτη στη γνωστή πόλη της Βραζιλίας, στο Rio, μία αποτελεσματικότερη ισοσταθμισμένη περιβαλλοντική πολιτική προς όφελος των νοτίων αλλά και των βορείων.[103]

Οι καινούργιες αναπτυξιακές απαιτήσεις της διεθνούς κοινότητας σε συνδυασμό με την υποβάθμιση του φυσικού πλούτου έθεσαν σε συναγερμό τη διεθνή κοινότητα η οποία έδωσε σ' αυτή τη συνδιάσκεψη εκτός από πανηγυρικό χαρακτήρα, μία οικουμενική διάσταση. Αυτή η διάσταση θα έθετε σε εφαρμογή τους μηχανισμούς αφύπνισης των αναπτυγμένων κυρίως περιοχών του πλανήτη προκειμένου να συμμορφωθούν προς τις επιταγές της Στοκχόλμης αλλά και να λάβουν σοβαρά υπόψη τις νέες κοινωνικο – οικονομικο – πολιτικές αλλαγές του πλανήτη.

Η οικονομική εξάρτηση, η οικολογική ανισορροπία, η κοινωνικές αναταραχές και η πολιτική υπανάπτυξη ήταν μερικά από τα στοιχεία στα οποία η διεθνής κοινότητα καλείται να δώσει λύσεις προκειμένου να εκλείψει στο μέλλον μία παγκόσμια αναταραχή που σε συνδυασμό με την γενικευμένη περιβαλλοντική υποβάθμιση θα ζημίωνε με τη σειρά της τα συμφέροντα αλλά και την ποιότητα ζωής ακόμη και των αναπτυγμένων.

---

[103] Η *Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη* πραγματοποιήθηκε στο Rio de Janeiro τον Ιούνιο του 1992 (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) με τη συμμετοχή πολλών κρατικών και μη φορέων αλλά και κορυφαίων μελών της επιστημονική κοινότητας. Ο.π.

Η Συνδιάσκεψη του Ρίο έθεσε και ισχύουν έως και σήμερα πολλούς προβληματισμούς, ακόμα και στους αμετανόητους υπερασπιστές της κεφαλαιουχικής συσσώρευσης με οποιοδήποτε κόστος. Ήταν η ουσιαστική αφετηρία όπου η ανάπτυξη έπαιρνε μία σφαιρική έννοια χωρίς εννοιολογικούς και πρακτικούς περιορισμούς και κάτω από την περιβαλλοντική παράμετρο. Μπόρεί βέβαια αυτοί οι αμετανόητοι να αγνόησαν μελλοντικά τις κατακτημένες αρχές του Rio, μολοταύτα η παραπάνω συνδιάσκεψη έδειξε με τον καλύτερο τρόπο την ενεργοποίηση της μη κρατικής διεθνούς κοινότητας αφού για πρώτη φορά ένας σημαντικός αριθμός από τις επονομαζόμενες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις συμμετείχε τόσο ενεργά σε παγκόσμιο forum αναπτυξιακού και περιβαλλοντικού προβληματισμού.

Οι εργασίες του Rio έφεραν στο φως ένα από τα σημαντικότερα κείμενα για την ανάπτυξη την Agenda 21, ένα σχέδιο δράσης που δέσμευε τα κράτη πλανήτη να προβούν σε ενέργειες που θα εξασφάλιζαν μία δίκαιη ανάπτυξη. Κάθε κεφάλαιο του κειμένου αποσκοπούσε στην αφύπνιση όλων των κυβερνητικών κυρίως, αλλά και μη κυβερνητικών παραγόντων, προκειμένου να εξασφαλίσουν μηχανισμούς που θα επανεξέταζαν τις παλιές αλλά και θα προωθούσαν νέες αναπτυξιακές πρακτικές. Από τότε και έπειτα ο ΟΗΕ παρακολουθεί κάθε χρόνο εάν τα κράτη εφαρμόζουν τις Αρχές της Διακήρυξης του Rio και της Agenda 21, Ωστόσο, δεν ξεχνά κανείς ότι πρόκειται για κείμενα μη υποχρεωτικού αλλά δεσμευτικού χαρακτήρα. Όλοι οι κοινωνικοοικονομικοί όροι των κειμένων δεν στερούνται παραβιάσεις από τα κράτη που τις υπέγραψαν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ως κείμενα δεν διατηρούν την καινοτόμο αξία τους. [104]

[104] Βλ. περισσότερα John C. Dernbach, «Sustainable Development as a Framework for National Governance», *Case Western Reserve Law Review*, Vol. 49, No. 1 (Fall 1998). σελ. 1- 15 και Graham A. Tipple, «Housing Extensions as Sustainable Development», *Habitat International*, Vol. 20, No. 3 (1996), σελ. 371 – 372.

Πριν τις διαδικασίες του Rio είχε προηγηθεί η δημοσίευση της περίφημης *Έκθεσης Brundtland*, η οποία χαρακτηρίστηκε από αρκετά μέλη της επιστημονικής κοινότητα το προοίμιο των αρχών της Συνδιάσκεψης του Rio σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της νέας μορφής ανάπτυξης που περιείχε πλέον το στοιχείο της αλληλεξάρτησης. Κοινωνικοί, πολιτικοί, οικονομικοί και περιβαλλοντικοί κυρίως παράγοντες, βρίσκονται πλέον σε μία διαδικασία αλληλεξάρτησης και όλοι οι υπο – παράγοντες που συνθέτουν τους παραπάνω κυρίους τομείς έπρεπε να κινητοποιηθούν, προκειμένου η κρίση που τροφοδοτείται από τα εν γένει εμπλεκόμενα αναπτυξιακά και περιβαλλοντικά στοιχεία, να τερματιστεί προς όφελος της διεθνούς κοινότητας.

Ο επαναπροσδιορισμός της ανάπτυξης και η υιοθέτηση ενός γνώριμου άλλά όχι διαδεδομένου όρου, εκείνου της *αυτοσυντήρησης*, ήταν η απάντηση των μελών της επιστημονικής κοινότητας στις παραδοσιακές κυβερνητικές αναπτυξιακές πρακτικές οι οποίες δεν τελεσφόρησαν. [105]

Η *αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη* (sustainable ή durable development) που μεθοδικά αντιστοιχεί στον όρο που εξετάζει η μελέτη αυτή, είναι ουσιαστικά η «νέα» ανάπτυξη, ένα ζήτημα που απασχολεί τα ισχυρά κέντρα των αποφάσεων αλλά και το σύνολο των πολιτών που μέσω των εκπροσώπων τους (μη κρατικοί φορείς) επιζητούν θεωρητικές εξηγήσεις και πρακτική αναπτυξιακή ώθηση σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής με στόχο τη *διάρκεια* (sustainability).

---

[105] Η εικοσαετής διαδρομή από τη Στοκχόλμη στο Ρίο απέδειξε, ότι, η αφυπνισμένη διεθνής κοινότητα είχε ακόμα να δώσει αρκετά σε σχέση με τα αναπτυξιακά ζητήματα. Ένα από τα σημαντικότερα κείμενα αυτής της περιόδου ήταν και η έκθεση *Our Common Future* η οποία είχε τεράστια απήχηση σε κυβερνητικό επίπεδο και την οποία συνέταξε τον Απρίλιο του 1987 η World Commission on Environment and Development – WCED (Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη) γνωστή ως *Έκθεση Brundtland* η οποία πήρε το όνομά της από την πρώην πρωθυπουργό της Νορβηγίας και πρόεδρο της Επιτροπής Dr. Gro Harlem Brundtland. Βλ. περισσότερα στο κείμενο της έκθεσης The World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1987).

Σύμφωνα με την *Έκθεση Brundtland* το βασικό ιδεόγραμμα πάνω στο οποίο στηρίχτηκε ο όρος sustainable development ήταν: «Η ανθρωπότητα έχει την ικανότητα να κάνει την ανάπτυξη «διαρκή» θέτοντας σε ισχύ το σύστημα της κατανόησης και του ενστερνισμού των παροντικών αναγκών ολόκληρου του κόσμου από όλους τους φορείς που μελλοντικά δεν θα το εμπόδιζε σε τίποτα να προωθήσει τις νεότερες γενιές στο να εκπληρώσουν και τις δικές τους ανάγκες».[106]

Αυτός ο καθορισμός έθετε ως πρωταρχικό στόχο, το 2050, τότε που ο κόσμος θα απαριθμείται περίπου 10 δισεκατομμύρια, ολόκληρη η ανθρωπότητα ν' απολαμβάνει τους καρπούς της προόδου στον κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. «Μία αποτελεσματική επανάσταση σε συνδυασμό με την καινοτομία των αναπτυξιακών πρακτικών μέσα από την *καλή χρήση της οικονομίας αλλά και του περιβάλλοντος*», ήταν τα βασικά συστατικά στοιχεία που οι πρώτες βάσεις έθεσαν προκειμένου ν' αντιληφθεί μελλοντικά η διεθνής κοινότητα το μέγεθος του διαρκούς μοντέλου της ανάπτυξης.[107]

4.2 Τι είναι η *διαρκής ανάπτυξη*;

Η πραγματική έννοιά της είναι μειωμένη, ακόμη και διαστρεβλωμένη, όταν μεταφράζεται από τα αγγλικά σε πολλές από τις παγκόσμιες γλώσσες. Στα βουλγαρικά λ.χ. και σε μερικές σλαβικές γλώσσες, δεν υπάρχει κανένα άμεσο αντίτιμο για να μεταβιβάσει την ίδια έννοιά της στην αρχική αγγλική αίσθησή της. Η κοντινότερη μετάφρασή της στα βουλγαρικά μεταβιβάζει την ιδέα μιας «σταθερής κατάστασης»

[106] Βλ. περισσότερα Hussein Abaza και Andrea Baranzini (eds), *Implementing Sustainable Development. Integrated Assessment and Participatory Decision – Making Processes. United Nations Environment Programme* (USA, Massacchusetts: Edward Elgar, 2002), σελ. 1 – 2 και Kristy A. Bulleit, «Achieving Sustainable Development: A Review of the Environmental Balancing Act in Two Key Clean Water Act Regulatory Programs». *Environmental Science & Policy*, Vol. 3 (2000), σελ. xv – xvi.

(ανεξάρτητης από το χρόνο). Θα ήταν χρήσιμο επομένως να εξηγηθεί η έννοιά της μ' έναν απλό τρόπο που είναι ανεξάρτητος από τις ιδιαιτερότητες των γλωσσών. Για να κάνουμε αυτό, παραφράζουμε το μύθο της Χρυσής Πάπιας του Αισώπου:

Μια φορά κι έναν καιρό, ζούσε ένας φτωχός αγρότης που είχε μεγάλη δυσκολία στη σίτιση της μεγάλης οικογένειάς του. Προσευχόταν διαρκώς στο Πανίσχυρο Ον για βοήθεια και μια νύχτα οι προσευχές του εισακούστηκαν μέσα από ένα όνειρο. Έπρεπε το επόμενο πρωί να πάει στην αγορά του χωριού και να αγοράσει την πρώτη πάπια που θα έβλεπε εκεί. Επίσης, ειπώθηκε στο όνειρό του ότι εάν φρόντιζε την πάπια με προσοχή, σεβασμό και χωρίς πλεονεξία, θα έβαζε ένα μικρό χρυσό αυγό κάθε μέρα στην άκρη γι' αυτόν, την οικογένειά του, τα παιδιά του και τους απογόνους τους στην αιωνιότητα. Το πρωί, ο φτωχός αγρότης πήγε στην αγορά όπως το όνειρο του είχε δείξει και την πρώτη πάπια που είδε εκεί την αγόρασε αμέσως. Το επόμενο πρωί, προς έκπληξή του και με μεγάλη απόλαυση, είδε ότι η πάπια είχε κάνει πραγματικά ένα μικρό, λαμπρό, χρυσό αυγό, και αυτό συνέχισε να κάνει κάθε πρωί. Ο αγρότης ήταν πλέον αρκετά πλούσιος και ευτυχής. Σύντομα όμως άρχισε να αγανακτεί που ο μεγάλος γαιοκτήμονας του χωριού είχε πλούτο που ήταν μεγαλύτερος από το δικό του. Ορκίστηκε να γίνει πλουσιότερος από τον πλούσιο χωριανό του με τη βοήθεια της πάπιας. Την ανάγκασε να κάνει δύο χρυσά αυγά κάθε πρωί αντί του ενός, κατόπιν τρία, αλλά, σύντομα και... κατόπιν, η πάπια πέθανε από την εξάντληση.

[107] Βλ. περισσότερα Michael Roberts and Peter Fairley. «Sustainable Development is a New Global Agenda». *Chemical Week*, Vol. 158 (July 1996). σελ. 39.

Αν αντιπαραθέσουμε τα μηνύματα από αυτόν τον όμορφο αρχαίο μύθο, η πάπια αντιπροσωπεύει προφανώς τη γήινη γενναιόδωρη ευλογία των φυσικών στοιχείων και πόρων. Εάν χρησιμοποιούνταν με τον τρόπο που απαιτείται χωρίς σπατάλη και φιλαργυρία, σίγουρα και οι παροντικές γενιές αλλά και οι επόμενες θα είχαν τη δυνατότητα να συναντήσουν και να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Είναι σημαντικό σ' αυτό το πλαίσιο να αξιολογηθούν προσεκτικά τα ανθρώπινα γνωρίσματα του αθέμιτου ανταγωνισμού και της πλεονεξίας. Οι ΗΠΑ λ.χ. έχουν μόνο το 5% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά καταναλώνουν περίπου το 27% των γήινων στοιχείων, προκειμένου να διατηρηθεί ο αμερικανικός τρόπος της ζωής. Αν ο καθένας σ' αυτόν τον πλανήτη μπορούσε να επιτύχει τον αμερικανικό τρόπο ζωής (πρότυπα της διαβίωσης) θα μπορούσε η γη να παρέχει τα φυσικά στοιχεία που θα απαιτούνταν χωρίς να εκλείψει η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους;[108]

Πέρα από τις μυθολογικές και πραγματικές αντιπαραθέσεις η διαρκής ανάπτυξη περιγράφτηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90 ως μία ιδέα που ταχύτατα πήρε τη μορφή ενός δόγματος που μέσα του περιέκλειε όλες εκείνες τι πτυχές που μεταμόρφωναν την ανάπτυξη σε μία διαρκή διαδικασία αλληλοσυσχέτισης παραμέτρων:[109]

1. Σταθεροποίηση του πληθυσμού.
2. Νέες μεταφερόμενες τεχνολογίες.
3. Αποτελεσματική χρήση των φυσικών πόρων.
4. Απερήμωση και πρόληψη των μολύνσεων.

[108] Βλ. περισσότερα Bhaskar Nath και Ilkden Talay, «Man, Science, Technology and Sustainable Development» στο Bhaskar Nath και Luc Hens και Dimitri Devuyst (eds) *Sustainable Development* (Brussels: VUB University Press, 1996), σελ. 36 – 37.

[109] Βλ. περισσότερα F. Douglas Muschett (ed), *Principles of Sustainable Development* (Delray Beach, Florida: St. Lucie Press, 1997), σελ. 8.

5. Εφαρμογή περιβαλλοντικού management και καθορισμός των περιβαλλοντικών ορίων.
6. Βελτίωση της αγοράς και της οικονομίας.
7. Εκπαίδευση.
8. Αλλαγές αντιλήψεων και στάσεων.
9. Αναδιάρθρωση των κοινωνικών και πολιτσμικών δομών.

Εκεί δηλαδή, που όλοι οι παράγοντες που συνέθεταν την ανθρώπινη κοινωνία λειτουργούσαν ομαλά προς όφελος του ανθρώπου. Για μερικούς έγινε το «δυνατό επιχείρημα» και για άλλους «ο ενωτικός σκοπός». [110]

Στη διάρκεια των εννοιολογικών πειραματισμών της τελευταίας δεκαετίας δόθηκαν εκατοντάδες ορισμοί για το τι επακριβώς προσδιόριζε σε όλες τις χώρες η διαρκής ανάπτυξη. Πολλά επιστημονικά πεδία προσδιόριζαν με διαφορετικό τρόπο τη διάρκεια μέσα στην ανάπτυξη. Για παράδειγμα, οι οικονομολόγοι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν το ζήτημα της εκπλήρωσης των γενικών αναγκών που έθεταν οι αρχές που υποστήριζαν τη διαρκή ανάπτυξη. Πιθανόν να είχαν δίκιο, εφόσον οι ανάγκες της κοινωνίας ποικίλλουν και κάθε φορά οι ανάγκες μεταμορφώνονται ή μετουσιώνονται και δεν συνάγουν με τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου. Γι' αυτό οι διαχειριστές των οικονομικών μεγεθών, θέλοντας πιθανότατα να εξασφαλιστούν εννοιολογικά, όρισαν ως ανάγκες «εκείνες τις παραμέτρους που μέσα στα πλαίσια των κανόνων δικαίου αντί να μειώνονται, αυξάνονται ανάλογα με την ελαχιστοποίηση των προβλημάτων που δημιουργούν από τους

[110] Βλ. περισσότερα Deborah Heaphy, «Sustainable Development: Rhetoric or Reality», *Landscape Design*, Vol. – No. 294 (October 2000), σελ. 27 – 30.

μηχανισμούς που κάθε γενιά δημιουργεί για να τις εκπληρώνει. Αυτοί οι μηχανισμοί μπορούν να αποδοθούν στη διαρκή ανάπτυξη.[111]

Γενικότερα, η έννοια «των αναγκών» είναι ειδικά προβληματική, λόγω διάφορων περιπτώσεων. Δεν είναι δυνατό να γνωρίζει κανείς τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών. Προφανώς χρειάζονται τα τρόφιμα, τον ιματισμό, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες, αλλά ποια στοιχεία συμπεριφοράς θα καθορίσουν αυτές τις λειτουργίες; Είναι προφανές ότι τα φυσικά στοιχεία συμπεριφοράς θα διαδραματίσουν επίσης έναν κρίσιμο ρόλο, αλλά δεδομένου ότι μπορεί να προβλεφθεί ο τρόπος που οι επόμενες παραγωγές εκπληρώνουν τις ανάγκες τους, είναι δύσκολο να διαχειριστεί κανείς από σήμερα τα ιδιαίτερα στοιχεία συμπεριφοράς. Στην πραγματικότητα οι ανάγκες είναι κοινωνικές κατασκευές και μπορούν έτσι να είναι απεριόριστες και παρότι δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη ότι οι ανάγκες με τα σημερινά δεδομένα εάν καλυφθούν, συνιστούν αναπτυξιακά στοιχεία που μελλοντικά παίρνουν μία διαρκή μορφή, όσο και αν δύσκολο είναι να προβλεφθούν. Ίσως να είναι και η μεγαλύτερη προβληματική σε σχέση με τη διάρκεια μέσα στην ανάπτυξη, μολοταύτα κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι ατόπημα να δημιουργείται το «καλύτερο για να μην έρθει το χείριστο».[112]

Ο όρος *διαρκής* βρίσκεται απέναντι από αρκετούς όρους που πολιορκούν την αυθεντικότητά του. Όροι όπως *αειφόρος, συνεχής, βιώσιμη*, δεν επαρκούν για να κρατήσουν το νόημα της «διαρκούς», που οι πιο πρόσφατες διακηρύξεις θεώρησαν ότι είναι αρκετός ως όρος για να εντάξει μέσα του όλα εκείνα τα στοιχεία που θα εξασφάλιζαν την ισότητα και την ποιότητα στα θέματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη.

---

[111] Βλ. περισσότερα David Satterthwaite. «Revisiting Urban Habitats: The Human Face of the Urban Environment Proceedings of the Second Annual World Bank Conference on Environmentally Sustainable Development». *Environment*, Vol. 38 (1996), σελ. 151 – 152.

[112] Βλ. περισσότερα Frans A. Vollenbroek. «Sustainable Development and the Challenge of Innovation». *Journal of Cleaner Production*, Vol. 10 (2002), σελ. 215–215.

Μεμονωμένα περιβαλλοντικά αναπτυξιακά στοιχεία αλλά και υλικές προεκτάσεις απέκλεισαν τον όρο «αειφόρος ανάπτυξη», ενώ η οικονομική μεγέθυνση και η ευμάρεια στην ποιότητα της ανθρώπινης επιβίωσης παρέπεμψαν τον όρο «βιώσιμη ανάπτυξη», στην κάλυψη συγκεκριμένων αναπτυξιακών στοιχείων και δράσεων. Μία κοινωνία χαρακτηρίζεται βιώσιμη μετά από τις σχετικές διαδικασίες όπου οι αναπτυξιακοί της στόχοι επιτεύχθηκαν χωρίς πολλές φορές να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα μιας μελλοντικής περιόδου.

Παρά τις διαφορετικές αντιλήψεις για την ακριβή έννοια της διαρκούς ανάπτυξης, γενικά συμφωνείται ότι η ανάπτυξη, ιδιαίτερα στα φτωχότερα έθνη πρέπει να προχωρήσει σε παράλληλη σύνδεση με μια γενική σφαιρική εφαρμογή των νέων τεχνολογιών σε επίπεδα εντατικά και λιγότερο περιβαλλοντικά καταστρεπτικά σε συνδυασμό με τις μεθόδους που εξασφαλίζουν τη καλή λειτουργία των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών με δεδομένη ή κατακτημένη την πολιτική λειτουργία και τον εκδημοκρατισμό των θεσμών.[113]

Η διαρκής ανάπτυξη είναι το μόνο νέο αναπτυξιακό παράδειγμα που έχει προκύψει στην αρχική ηλικία της παγκοσμιοποίησης. Αντιπροσωπεύει μια φιλοδοξία και μια δημιουργούμενη πραγματικότητα. Είναι η ανάπτυξη που προστατεύει πρώτιστα τις περιβαλλοντικές επιταγές σε συνδυασμό μ' αυτές της δικαιοσύνης. Η θεωρητική δομή και οι πρακτικές πολιτικές της είναι μια μακρά και μακρόχρονη διαδικασία που μεταξύ άλλων κεντρική θέση κατέχει η ενεργός συμμετοχή της αστικής κοινωνίας στον προσδιορισμό των προτεραιοτήτων και των μέτρων της σε διεθνές επίπεδο. Πρόκειται για μια «δικτυακή γειτονιά» που καταλαμβάνεται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, τις κυβερνήσεις και τους μη κρατικούς φορείς.

---

[113] Βλ. περισσότερα Robin Spence και Helen Mulligan. «Sustainable Development and the Construction Industry». *Habitat International*, Vol. 19, No. 3 (1995), σελ. 279 – 281.

Τα διεθνή αναπτυξιακά καθεστώτα έχουν συνεχίσει πλέον να εξελίσσονται κατά ένα μεγάλο μέρος. Όλα αυτά σε απάντηση στα στοιχεία της συνεχούς υποβάθμισης των όλο και περισσότερο περιβαλλοντικών περιοχών αλλά και των κοινωνικών θεσμών σε αλληλεπίδραση με τη διεθνή οικονομική και πολιτική σκηνή. Πολλά ζητήματα που υπαγορεύονταν από ξεχωριστές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες συχνά υποβάθμιζαν ή αγνοούσαν άλλα ζητήματα που ήταν εξίσου σημαντικά για την πορεία της ανθρώπινης κοινωνίας. Η περιβαλλοντική αναπτυξιακή πολιτική λ.χ. δεν μπορεί να ευδοκιμήσει ξεχωριστά από τη διαφάνεια στη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Ένας συνδυασμός λοιπόν αναπτυξιακών πρωτοβουλιών ήταν το ζητούμενο σε αυτή την υπόθεση, χωρίς όμως να υπάρχει πρωταρχικά το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο.

Η διαρκής ανάπτυξη σαν εννοιολογικός αλλά και σαν πρακτικός ιδεολογισμός ενσάρκωσε τη λύση στο πρόβλημα των αλληλοεπηρεαζόμενων συνιστωσών που εμπλέκονται στην αναπτυξιακή διαδικασία.[114]

Σχήμα 4. Διαρκής ανάπτυξη

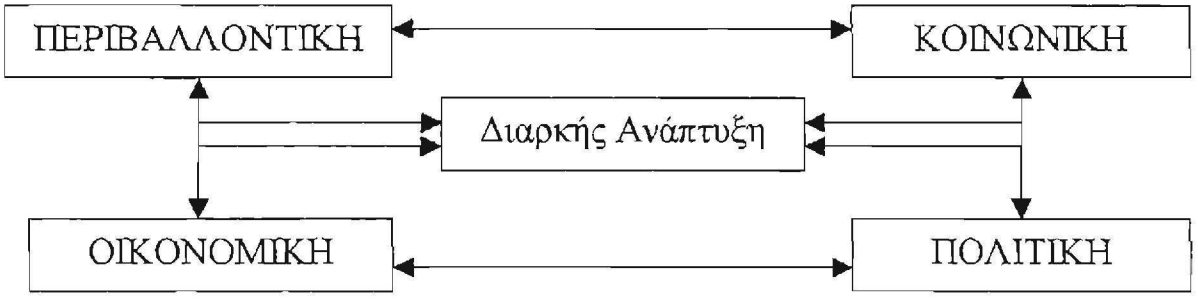

[114] Konrad, Von Moltke, «Governments and International Civil Society in Sustainable Development: A Framework». *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Vol. 2 (2002). σελ. 341 – 345.

Έτσι ως διαρκής ανάπτυξη ορίζεται, *η πιθανή αναγκαία και ικανή αναπτυξιακή συνθήκη όπου οι περιβαλλοντικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι της κοινωνίας, συνθέτουν ένα ευρύτερο πλέγμα αναπτυξιακού σχεδιασμού με κεντρικό στόχο την ανθρωπότητα, εκεί όπου η αρμονική συμβίωση των μελών της έγκειται στο σεβασμό των θεσμών λειτουργίας της.*

4.3 Οι τέσσερις παράμετροι της διαρκούς ανάπτυξης.

4.3.1 Η οικονομική ανάπτυξη.

«Το επίτευγμα της συνεχούς και δίκαιης ανάπτυξης παραμένει η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η ανθρώπινη φυλή. Παρά την πρόοδο, περισσότεροι από 1,5 δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν ακόμα στην οξεία ένδεια και υποφέρουν συνολικά από την ανεπαρκή πρόσβαση στην εκπαίδευση, στις υπηρεσίες υγείας, στις υποδομές, στα και στις πιστώσεις και απαιτείται να τους δοθεί η ευκαιρία για μια καλύτερη ζωή»[115].

«Η φτώχεια είναι η μεγαλύτερη απειλή για την πολιτική σταθερότητα, την κοινωνική συνοχή και την περιβαλλοντική υγεία του πλανήτη». [116]

Σίγουρα προαναφέρθηκαν αρκετά θεωρητικά στοιχεία σχετικά με την «ανάπτυξη», η οποία ήταν για πολλές δεκαετίες συνώνυμο της οικονομικής παραμέτρου και της οικονομικής μεγέθυνσης γενικά. Η ιστορία όμως έδειξε το δρόμο στην αφομοίωση και στην εσωτερίκευση των ποιοτικών συνισταμένων της οικονομικής ανάπτυξης, προκειμένου να δοθεί ένα νέο πνεύμα στη γενικότερη ανάπτυξη που εμφορείται από τα στοιχεία της διάρκειας. Οι παραπάνω δύο τοποθετήσεις διεθνών

[115] World Bank, *World Development Report 1992*, (New York: Oxford University Press, 1992), σελ. 1.

οργανισμών, δείχνουν τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν είναι ή δεν θα πρέπει να αποτελεί το αυτονόητο.

Αν και σχετικές - και μερικές φορές χρησιμοποιημένες εναλλακτικά - *η οικονομική μεγέθυνση - αύξηση (growth)* και η *οικονομική ανάπτυξη (development)* είναι δύο πλέον ευδιάκριτοι όροι.

Η οικονομική αύξηση αναφέρεται στην ποσοτική αλλαγή και μετριέται συνήθως στο κατά κεφαλήν εισόδημα.[117] Αντιπροσωπεύει την έννοια ενός ορίου δυνατοτήτων παραγωγής που αντιπροσωπεύει με τη σειρά του τους συνδυασμούς αποτελεσμάτων των τελικών αγαθών και των υπηρεσιών που θα μπορούσαν να παραχθούν κατά τη διάρκεια μιας δεδομένης περιόδου σε μια οικονομία, χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα οικονομικά στοιχεία πλήρως και αποτελεσματικά. Παίρνοντας το έθνος ως βασική μονάδα της ανάλυσης και την εθνική παραγωγή ως μέτρο ενδιαφέροντος, δύναται να προσδιοριστούν οι πηγές συνολικής οικονομικής αύξησης από:[118]

- **την εργασία (σε συνάρτηση με τον πληθυσμό και την τεχνολογική πρόοδο).**
- **το ανθρώπινο - φυσικό κεφάλαιο.**
- **τους φυσικοί πόροι στοιχεία συμπεριφοράς.**
- **το τρίπτυχο: υγεία – θνησιμότητα – εκπαίδευση.**

---

[116] United Nations Development Programme. *Human Development Report 1994* (New York: Oxford University press. 1994). σελ. 20.

[117] Μολονότι το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι παράγοντας οικονομικής ευημερίας δεν αποτελεί το πρωταρχικό στοιχείο που την προσδιορίζει. Για παράδειγμα το Kuwait έχει ένα από τα μεγαλύτερα κατά κεφαλήν εισοδήματα στον κόσμο, παραμένει ωστόσο μία αναπτυσσόμενη περιοχή αφού το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού δεν συμμετέχει σε μία ισορροπημένη οικονομική δραστηριότητα.

[118] Peter Hess and Clark Ross. *Economic Development. Theories, Evidence, and Politics* (Fort Worth. Philadelphia: The Dryden Press.1997). σελ. 6 –8.

Η οικονομική ανάπτυξη είναι μια δυσκολότερη έννοια που καθορίζει και που μετρά την οικονομική αύξηση. Η οικονομική ανάπτυξη έχει μια ποιοτική διάσταση και συνεπάγεται τη δομική αλλαγή ενώ θα πρέπει να καλύπτει τη μείωση της ένδειας, τη διανομή των κερδών, και τη συμμετοχή στη διατροφή, στην υγεία, στην εκπαίδευση και στα πρότυπα της καλής διαβίωσης.

Η οικονομική ανάπτυξη περιλαμβάνει το μετασχηματισμό των φτωχών, στάσιμων και πρώτιστα αγροτικών οικονομιών, σε διαφοροποιημένες (αστικού χαρακτήρα) οικονομίες ικανές να βασίζονται στη συνεχή αύξηση. Εν ολίγοις, η οικονομική ανάπτυξη υπονοεί μια διάχυση της οικονομικής αύξησης και μια επέκταση των οικονομικών ποιοτικών ευκαιριών. Είναι πιθανό να υπάρξει αύξηση χωρίς ανάπτυξη (ασύμμετρη αύξηση όπου τα κέρδη είναι ιδιαίτερα συγκεντρωμένα και η οικονομική κινητικότητα είναι πολύ περιορισμένη. Είναι απίθανο, εντούτοις, ότι η σημαντική οικονομική ανάπτυξη θα εμφανιστεί χωρίς, τουλάχιστον, τη μέτρια οικονομική αύξηση. Με άλλα λόγια, η οικονομική αύξηση μπορεί να είναι απαραίτητη, αλλά όχι ένας ικανοποιητικός όρος για την οικονομική ανάπτυξη. [119] Έτσι:

Η οικονομική ανάπτυξη ως διαδικασία έχει αποτέλεσμα τη διαρκή ποιοτική αύξηση του εισοδήματος με τέτοιο τρόπο που να βελτιώνεται το βιοτικό και πολιτισμικό επίπεδο του ανθρώπου, χωρίς να προσβάλλεται η συνισταμένη των άλλων παραμέτρων που στηρίζουν τη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία. Με την ασφαλή και ποιοτική οικονομική ανάπτυξη πετυχαίνεται:[120]

- **δημοκρατικό πολίτευμα και διαφανείς θεσμικές διαδικασίες.**

---

[119] Ο.π.

[120] Βλ. περισσότερα Άγγελος Θ. Αγγελόπουλος, *Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρία και Πολιτική*, Αθήνα: Πιτσιλός, 1989), σελ. 37 - 39 και Β.Φ. Φίλιος, «Το Διεπιστημονικό Πλαίσιο Ανάλυσης της Οικονομικής Ανάπτυξης: Κριτική Διερεύνηση», στο συλλογικό Κωστής Κουτσόπουλος (επιμ.), *Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική Προσέγγιση*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1992), σελ. 56 – 67.

- **εκσυγχρονισμό της πολιτικής συμπεριφοράς και οργάνωσης.**
- **αύξηση της μέσης ευημερίας και κοινωνική συνοχή.**
- **προστασία των περιβαλλοντικών παραμέτρων.**
- **άνοδος της επιστημονικής και γνωστικής ικανότητας μίας κοινωνίας, η οποία επηρεάζει ευνοϊκότερα την τεχνολογία της συνεχούς παραγωγής.**

Και βέβαια όλα θα πρέπει να έχουν στόχο την καλυτέρευση του μέσου όρου του βιοτικού επιπέδου, το οποίο πέρα από διάφορες εννοιολογικές τοποθετήσεις για τη σημασία του, περιλαμβάνει μία σειρά παραμέτρων που κάλλιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν κοινωνικοί. Η οικονομική ανάπτυξη λοιπόν στοχεύει στη δίκαια απονομή των κερδών της (όποια και αν είναι αυτά), προς όφελος πάντα των κοινωνικών ομάδων, εγκαθιδρύοντας μία κοινωνική ισονομία. Έως πολύ πρόσφατα το ΑΕΠ ήταν ο βασικότερος δείκτης της οικονομικής ανάπτυξης. Ο πίνακας που ακολουθεί δείχνει το σύνθετο δείκτη του επιπέδου ζωής που, πέρα από το ΑΕΠ, ενσωματώνει την οικονομική ανάπτυξη μέσα σ' ένα ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλέγμα.[121]

Πίνακας 3. Βασικές κοινωνικοοικονομικές ανάγκες

Συνθετικά μέρη	Είδος Δείκτη	Ανάλυση
Βασικές φυσικές Ανάγκες	1. Διατροφή	Θερμαντικές μονάδες κατά κεφαλή
	2. Κατοικία	Βαθμός συνωστισμού Ευκολίες διάρθρωσης
	3. Υγεία	Ποσοστό νεανικών θανάτων Ποσοστό πληθυσμού με πρόσβαση σε επαρκή υγειονομική περίθαλψη

[121] Βλ. περισσότερα J. Drewnoski και W. Scott, «The Level of Living Index», *UNRISD Report No.4* (Geneva: UNRISD, 1966), σελ. 44 – 45 και Παναγιώτης Ρέππας, *Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρίες και Στρατηγικές* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1991), σελ. 41 – 54.

Βασικές πολιτιστικές ανάγκες	1. Εκπαίδευση	Ποσοστό παιδιών γραμμένων σε σχολείο
	2. Ανάπαυση	Ελεύθερος χρόνος Επικοινωνία
	3. Ασφάλεια	Βίαιοι θάνατοι (Ανεργία, υγεία, περίθαλψη, σύνταξη)
Υψηλότερες Ανάγκες	Πλεόνασμα εισοδήματος	Υπόλοιπο εισοδήματος μετά την αφαίρεση του κόστους των βασικών αναγκών

Η ιδέα ότι η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να αυξήσει τα πρότυπα της διαβίωσης και να προαγάγει την κοινωνική πρόοδο, γίνεται αποδεκτή γενικά. Μέσω των διαφορετικών οικονομικών πολιτικών, οι κυβερνήσεις σε όλο το σύγχρονο κόσμο έχουν ενθαρρύνει τον εκσυγχρονισμό των οικονομιών, της επιταχυνόμενης οικονομικής αύξησης και των επεκταμένων ευκαιριών απασχόλησης για τους πολίτες. Πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι τα ποσοστά οικονομικής αύξησης κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα είναι πρωτοφανή. Πολλοί αποδέχονται ότι ο οικονομικός εκσυγχρονισμός έχει αυξήσει σημαντικά το παραγωγικό δυναμικό των παραδοσιακών οικονομιών, ενώ ενθάρρυνε την εφαρμογή των νέων τεχνολογιών, της απασχόλησης, των αμοιβών και της ενισχυμένης ευημερίας σε μια σημαντική κλίμακα. Σ' όλο τον κόσμο, οι σύγχρονες βιομηχανίες έχουν επεκταθεί, οι πόλεις έχουν αυξηθεί και πολλοί περισσότεροι άνθρωποι έχουν την πρόσβαση στα αγαθά και τις υπηρεσίες που ήταν προηγουμένως διαθέσιμα-μες μόνο στα πλουσιότερα τμήματα του πληθυσμού.

Εντούτοις, η οικονομική ανάπτυξη απ' όσα προαναφέρθηκαν δεν είναι πανάκεια για τα προβλήματα της ένδειας και της στέρησης. Ενώ οι

περισσότεροι οικονομολόγοι θεωρούν ότι η αύξηση γενικότερα είναι μια προϋπόθεση για την αύξηση των προτύπων της διαβίωσης, είναι σαφές ότι η οικονομική αύξηση δεν ξεριζώνει την ένδεια. Σε πολλές χώρες, τα αξιοσέβαστα ποσοστά οικονομικής αύξησης και του σημαντικού βαθμού οικονομικού εκσυγχρονισμού δεν έχουν συνοδευτεί από βελτιώσεις και στην ευημερία.

Πράγματι, σε πολλά μέρη του κόσμου, η ανάπτυξη έχει συνοδευτεί από τις ιδιαίτερα ορατές εκδηλώσεις της κοινωνικής στέρησης. Οι «όμορφες» πόλεις έχουν αυξηθεί, οι τρώγλες όμως έχουν πολλαπλασιαστεί. Παρά το γεγονός ότι η οικονομική αύξηση έχει ενισχύσει τις κοινωνικές ευκαιρίες, οι κοινωνικές ανάγκες, έχουν αγνοηθεί. Ενώ πολλοί έχουν ωφεληθεί από την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη, πολλοί άλλοι έχουν αποκλειστεί. Αυτή η συνύπαρξη του οικονομικού νεωτερισμού με την κοινωνική στέρηση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως *διαστρεβλωμένη ανάπτυξη*.

Δυστυχώς, η διαδικασία ανάπτυξης σε πολλές χώρες «έχει διαστρεβλωθεί». Οι αναπτυσσόμενες χώρες κυρίως έχουν αποτύχει να δοκιμάσουν τα οφέλη της αύξησης που δεν έχουν διανεμηθεί επαρκώς. Ενώ τα κέρδη της ανάπτυξης έχουν ωφελήσει αρκετούς, οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν αποτύχει να εξασφαλίσουν το γεγονός ότι οι συνηθισμένοι άνθρωποι πρέπει να μοιράζονται πλήρως τα φρούτα της οικονομικής προόδου. Εν τη απουσία αυτής της αποτελεσματικής κυβερνητικής επέμβασης, πολλές χώρες σήμερα απεικονίζονται στο πλαίσιο της συνύπαρξης των όρων ευημερίας και στέρησης.[122]

Πολλές ασιατικές, αφρικανικές και λατινοαμερικανικές χώρες έχουν δοκιμάσει έναν σημαντικό βαθμό οικονομικής αύξησης αλλά εντούτοις συνεχίζουν να έχουν τα υψηλά επίπεδα ένδειας και κοινωνικής

[122] Βλ. περισσότερα James Midgley, «Social Work and Economic Development», *International Social Work*, Vol. 39 (January 1996), σελ. 5 – 6.

στέρησης. Οι όροι της διαστρεβλωμένης ανάπτυξης δεν είναι περιορισμένοι μόνο στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αλλά πρόκειται να βρεθούν και στα βιομηχανικά έθνη.[123]

Η υιοθέτηση του «άγριου καπιταλισμού» που ενυπάρχει ως οικονομικό στοιχείο στα πλαίσια τα παγκοσμιοποίησης, η συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης τέτοιου τύπου, θα περιθωριοποιήσει ένα σημαντικό κομμάτι λαών και κοινωνικών ομάδων, λόγω του ότι η αρχή της υπέρμετρης αποδοτικότητας δεν επιτρέπει την κατανομή των εργασιών σε συνδυασμό με την αυξημένη χρήση της τεχνολογίας. Από την άλλη, αυτός ο πολιτικοοικονομικός απομονωτισμός αυτής της οικονομικής ανάπτυξης, σε συνδυασμό με τη «βολική» επίλυση των περιβαλλοντικών ζητημάτων κάτω από αυτές τις συνθήκες, μάλλον αν δεν οδηγούν, αναβάλουν μόνο προσωρινά την καταστροφή του περιβάλλοντος. Η μανιώδης εντατικοποίηση της παραγωγής με αλόγιστες συνέπειες τελικά υποβαθμίζει πολλές φορές ακόμα και το πολυαναφερόμενο βιοτικό επίπεδο το οποίο είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας υγιούς οικονομικής ανάπτυξης.[124]

Γι' αυτό το λόγο, όσο κι αν ουτοπιστικό φαίνεται αυτό, η ποιοτική οικονομική ανάπτυξη είναι επιβεβλημένη ακόμα και από το περιβάλλον, διότι το σύστημα της μονομερούς μεγέθυνσης εάν επιμείνει να πολεμά την ποιοτική οικονομική ανάπτυξη, θα διογκωθεί ταχύτατα με αποτέλεσμα να συμπαρασύρει μακροπρόθεσμα όλες τις παραγωγικές δυνάμεις στο χάος που θα έχουν δημιουργήσει οι αλυσιδωτές αρνητικές οικονομικές αντιδράσεις.

---

[123] Λ.χ. οι ΗΠΑ έχουν περιοχές όπως το Δέλτα του Μισισιπή, όπου η οικονομική και η κοινωνική ανάπτυξη είναι κακώς εναρμονισμένες. Ο.π.

4.3.2 Η κοινωνική ανάπτυξη.

Από την επιδίωξη να εναρμονιστούν οι κοινωνικές πολιτικές με τα μέτρα που σχεδιάζονται για να προαγάγουν την οικονομική ανάπτυξη, η *κοινωνική ανάπτυξη* προσφέρει μια μοναδική απάντηση σ' αυτό το ζήτημα. Σαν αρχική ιδέα η αναπτυξιακή αυτή πρόταση προσφέρει μια ευρεία και μακροπρόθεσμη προοπτική στην κοινωνική ευημερία και καλείται να εφαρμόσει ποικίλες στρατηγικές που θα επιδιώξουν να ενισχύσουν τα επίπεδα διαβίωσης ολόκληρου του πληθυσμού.

Υπό αυτήν τη μορφή, *η κοινωνική ανάπτυξη προσφέρει μια περιεκτική και δυναμική προσέγγιση προκείμενου να προαγάγει την κοινωνική ευημερία σήμερα.*[125]

Η κοινωνική ανάπτυξη, ίσως η σημαντικότερη παράμετρος της διαρκούς ανάπτυξης, στρέφεται στην κοινότητα ή την κοινωνία και στις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες και δομές, περιεκτική και παγκοσμιοποιημένη, επιδιώκοντας να ενισχύσει την ευημερία ολόκληρου του πληθυσμού, περιλαμβάνοντας μια διαδικασία αύξησης και αλλαγής. Εντούτοις, το πιο διακριτικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνικής ανάπτυξης είναι η προσπάθειά της να συνδέσει τις κοινωνικές και οικονομικές προσπάθειες ανάπτυξης, χωρίς να υποβαθμιστεί ταυτόχρονα το περιβάλλον. Επιδιώκει ρητά να ενσωματώσει τις κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες, εμφανίζοντας και τα δύο στοιχεία ως ακέραιες συνισταμένες μιας δυναμικής διαδικασίας της διαρκούς ανάπτυξης.

Ενώ η κοινωνική ανάπτυξη αφορά εκείνους που παραμελούνται από την οικονομική αύξηση ή αποκλείονται από τη γενικότερη ανάπτυξη, η ανησυχία της γι' αυτές τις ομάδες πραγματοποιείται μέσα σ' ένα

---

[124] Βλ. περισσότερα Τάκης Φωτόπουλος, *Η Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση και η Κρίση της Οικονομίας της Ανάπτυξης*, Αθήνα: Γόρδιος, 1993), σελ. 19 – 21.

[125] Βλ. περισσότερα James Midgley, *Social Development* (London: Sage Publications, 1995), σελ. 12 – 13.

ευρύτερο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο των επεμβάσεων που προάγουν την ευημερία σε όλες.[126]

Σε μία εποχή που μπορεί να αμφισβητηθεί εύκολα το ιδανικό της προόδου, οι υπερασπιστές της κοινωνικής ανάπτυξης πιστοποιούν μια πίστη στην προοπτική της ανθρώπινης βελτίωσης. Η διαδικασία της κοινωνικής ανάπτυξης είναι «οπαδός» του παρεμβατισμού. Η ίδια είναι δεσμευμένη στην προαγωγή της ευημερίας του πληθυσμού και δεν αποδέχεται ότι η κοινωνική ευημερία εμφανίζεται αυτόματα ως αποτέλεσμα φυσικών διαδικασιών. Οι υπερασπιστές της κοινωνικής ανάπτυξης απορρίπτουν την ιδέα ότι οι κοινωνικές βελτιώσεις εμφανίζονται φυσικά ως αποτέλεσμα των έργων των αναπόφευκτων ιστορικών δυνάμεων αγοράς. Αντ' αυτού, θεωρούν ότι οι οργανωμένες προσπάθειες είναι απαραίτητες για να φέρουν σε πέρας τις βελτιώσεις προς όφελος της κοινωνικής ευημερίας. Η κοινωνική ανάπτυξη, επομένως, κατευθύνεται από τα ανθρώπινα όντα που εφαρμόζουν τα συγκεκριμένα σχέδια και τις στρατηγικές για να ενθαρρύνουν τους κοινωνικούς στόχους ανάπτυξης

Η κοινωνική ανάπτυξη αφορά εν τέλει κάποιους επί μέρους τομείς και με γνώμονα όχι μόνο το προσωρινό αλλά το μακροπρόθεσμο στοιχείο κοινωνικής ευημερίας, η ευρύτερη έννοιά της κατηγοριοποιείται στις παρακάτω συνισταμένες:[127]

---

[126] Ο.π. σελ. 23 – 28.

[127] Για τις διαστάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης βλ. περισσότερα την εκτεταμένη μελέτη των Margaret Hardiman και James Midgley, *The Social Dimensions of Development* (New York: John Wiley & Sons Ltd, 1982) και Krishna Mazumdar, «An Analysis of Casual Flow Between Social Development and Economic Growth: The Social Development Index», *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 55 (July 1996), σελ. 3 – 4 και Γρηγόρης Τσάλτας, «Κοινωνικές Διαστάσεις της Αναπτυξιακής Πολιτικής», στα πρακτικά ημερίδας του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ) *Παρουσίαση της Πράσινης Βίβλου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ανάπτυξη και το Μέλλον της Ε.Ε και των Χωρών ΑΚΕ*. (Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1998), σελ. 88 – 93 και Αθανάσιος Στραβοσκούφης, *Ο Κοινωνικός Χαρακτήρας της Πράσινης Βίβλου στον Τομέα Συνεργασίας Ε.Ε και Χωρών ΑΚΕ*. Διπλωματική Εργασία Μεταπτυχιακού Κύκλου Σπουδών «Ευρωπαϊκή Ένωση και Αναπτυσσόμενος Κόσμος» (Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, ακ. έτος 1997 – 1998), σελ. 63 – 82 και Ντόρα Κόνσολα, *Σκέψεις για την Προβληματική της Δημιουργικής Πολιτιστικής Ανάπτυξης* (Αθήνα: χ.ε, 1984), σελ. 33 – 43 και Ηλίας Δημητράς, *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν της Αναπτύξεως* (Αθήνα: ΕΚΚΕ, 1973), σελ. 15.

1. **Αντιμετώπιση της φτώχειας, η οποία φυσικά δεν γίνεται από τη μία μέρα στην άλλη. Ωστόσο, σε ότι αφορά το φαινόμενο αυτό, όλα πρέπει να συγκλίνουν στην εκρίζωσή της τόσο στον άμεσο όσο και στο μακροπρόθεσμο ορίζοντα προκειμένου να εκλείψει:**
    - η ανισότητα.
    - η απαρχή της ευημερίας των λαών.
2. **Προώθηση της επισιτιστικής βοήθειας και ασφάλειας σε ότι αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και τις νησιωτικές, περίκλειστες και ΕΑΧ με την ταυτόχρονη:**
    - πρόσβαση του πληθυσμού σε όλα τα επίπεδα των διατροφικών αναγκών.
    - νομισματοποίηση της επισιτιστικής βοήθειας.
    - ενίσχυση της αγροτικής διαβίωσης και του πρωτογενούς τομέα παραγωγής.
    - διατήρηση της άμεσης αποστολής της επισιτιστικής βοήθειας.
    - παρακολούθηση των επισιτιστικών προγραμμάτων βοήθειας.
    - εγκαθίδρυση συστημάτων έγκαιρης προειδοποίησης των επισιτιστικών κρίσεων.
    - παρακολούθηση των διατροφικών αναγκών.
    - συγκέντρωση κεφαλαίων υποκατάστασης που προορίζονται για τις πολιτικές εθνικών κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών και ΜΚΟ.
3. **Εκπαίδευση και κατάρτιση των λαών με την ταυτόχρονη:**
    - πρόσβαση στη βασική εκπαίδευση.

- βελτίωση της ποσότητας και ποιότητας τις εκπαίδευσης.
- βελτίωση των εκπαιδευτικών ευκαιριών στις μειονοτικές ομάδες.
- εισαγωγή και αναβάθμιση της τεχνολογικής εκπαίδευσης.
- ενίσχυση και πρόσβαση της δια βίου εκπαίδευσης και κατάρτισης στα νέα δεδομένα.
- προώθηση αναγκαίων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων από τις εθνικές κυβερνήσεις.
- εισαγωγή εκπαιδευτικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών.
- βιωσιμότητα των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων από τις ΜΚΟ.

4. **Ενδυνάμωση των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας με την αντίστοιχη επίτευξη ενός μέσου όρου κοινωνικής εργασίας σε αστικές και αγροτικές περιοχές.**
5. **Διασφάλιση των υγειονομικών δεδομένων με:**
    - την πρόσβαση των λαών στους τομείς της υγείας ακόμα και αν χρειαστεί να αλλάξουν πρόγραμμα οι εθνικές κυβερνήσεις
    - την ποιοτική διαχείριση των φυσικών πόρων όπως λ.χ. του νερού.
    - τη διασφάλιση των ορίων μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής υγείας
    - την ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας
    - την αποτελεσματικότερη υγειονομική προστασία του πληθυσμού και την ανάθεση αντίστοιχων προγραμμάτων σε μη κρατικούς φορείς.
6. **Προστασία των νοικοκυριών και διασφάλιση των πρωταρχικών αναγκών τους.**

7. **Αναβάθμιση του γυναικείου ρόλου με την αντίστοιχη άρση όλων των εμποδίων που περιορίζουν πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά τη θέση της.**
8. **Σεβασμός και αξιοποίηση της πολιτιστικής αξίας της κάθε κοινωνίας και της ετεροπολιτισμικής ιδιομορφίας.**
9. **Ενδυνάμωση της επικοινωνίας.**

Τα προγράμματα κοινωνικής ανάπτυξης που έχουν κατά καιρούς υιοθετηθεί από τις διεθνείς συνδιασκέψεις ανάγονται στις ευγενείς προθέσεις, οι οποίες όμως δεν παράγουν εύκολα τα επιθυμητά αποτελέσματα και μερικές φορές επιτυγχάνουν ακριβώς το αντίθετο. Με στόχο τη μείωση πρωταρχικά της ένδειας στις αναπτυσσόμενες χώρες τα περισσότερα κοινωνικά προγράμματα βρέθηκαν αντιμέτωπα με την έλλειψη νέων - πρόσθετων στοιχείων και προτάσεων, με την προβληματική αξιοποίησης των φυσικών πόρων, αλλά και με την έλλειψη πολιτικής θέλησης.

Χαρακτηριστικό είναι ότι πέντε έτη αργότερα, από τη Σύνοδο της Κοπεγχάγης, ενώ αρκετοί φορείς που διαχειρίστηκαν τις επιθυμητές βελτιώσεις στους κοινωνικούς δέκτες, πολλές από αυτές δεν τελεσφόρησαν, επιδεινώνοντας ακόμα περισσότερο τα προβλήματα των χωρών.[128] Η διαδικασία της κοινωνικής ανάπτυξης, ως οπαδός του μη κρατικού παρεμβατισμού, θα χρωστά πολλά στο μέλλον σε κείνους τους φορείς που θα προωθήσουν - χωρίς να υποβιβαστεί ο κρατικός τομέας -

[128] Η Διακήρυξη της Συνόδου Κοπεγχάγης του 1995, σχετικά με τα κοινωνικά αναπτυξιακά ζητήματα επικύρωσε τον κεντρικό ρόλο της διαρκούς ανάπτυξης, δηλώνοντας: «Είμαστε βαθιά πεπεισμένοι ότι η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική ανάπτυξη, και η περιβαλλοντική προστασία είναι αλληλοεξαρτώμενες και συστατικά αμοιβαία ενισχυτικά στοιχεία της διαρκούς ανάπτυξης, η οποία είναι το πλαίσιο των προσπαθειών μας να επιτύχουμε μια υψηλότερη ποιότητα της ζωής για όλους τους ανθρώπους. Η δίκαιη κοινωνική ανάπτυξη αναγνωρίζει την αναγκαιότητα να εξουσιοδοτηθούν οι φτωχοί για να χρησιμοποιήσουν τα περιβαλλοντικά στοιχεία αλλά και το γεγονός ότι, η σε ευρεία βάση και συνεχής οικονομική αύξηση, στα πλαίσια της διαρκούς ανάπτυξης, είναι απαραίτητο να στηρίξει την κοινωνική ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη». Βλ. περισσότερα «The UN World Summit for Social Development», *US Department of State Dispatch*. Vol. 6 (March 1995), σελ. 241

όλες τις αρχές της προς όφελος της καλύτερης αξιοποίησης των προγραμμάτων κοινωνικής χροιάς.

4.3.3 Η περιβαλλοντική ανάπτυξη.

«... και ενώ εκείνοι μπήκαν στα πλοία και αρμένιζαν στη θάλασσα, ο Ατρείδης διέταξε τα πλήθη να καθαριστούν, και αυτοί καθαρίζονταν και τα λύματα έριχναν μες στη θάλασσα και τέλειες θυσίες εκατό ταύρων και εριφίων στην ακρογιαλιά του Φοίβου προσέφεραν και ανέβαινεν ως τον ουρανό καπνός ευωδιασμένος... ».[129]

Από την εποχή του Ομήρου, εκατοντάδες αιώνων ιστορίας το ζήτημα των «λυμάτων» - λέξη της οποίας η ρίζα είναι απόλυτα ομηρική και τη συναντά κανείς αυτούσια στο αρχαίο κείμενο - της μόλυνσης, αλλά και γενικότερα του περιβάλλοντος ήταν πάντα επίκαιρο. Και αν αναλογιστεί κανείς τους δέκα χιλιάδες άντρες του Αγαμέμνονα, οι οποίοι καθαρίστηκαν, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η συγκέντρωση ατόμων σε συγκεκριμένο χώρο συνδέεται άμεσα με τη διάθεση των αποβλήτων αλλά και γενικότερα με την προσβολή των περιβαλλοντικών στοιχείων.

Ακόμα και ο Πλάτων ασχολείται με την αλόγιστη χρήση των δασών της Αττικής, ενώ ο Αριστοτέλης, με την εισαγωγή της έννοιας της «ακρασίας» της αδυναμίας δηλαδή του ατόμου ν' ακολουθήσει το «ωφέλιμο» και το «δεον» γι' αυτό και την κοινωνία, περιγράφει ουσιαστικά τη σημερινή κατάσταση όπου άτομα και κοινωνίες αν και γνωρίζουν το καλό και το ωφέλιμο, δεν έχουν τη δύναμη, την κράση και τη θέληση να το ακολουθήσουν. Προκαλώντας έτσι την καταστροφή του

και Naresh Singh. «Social Development: The Way Forward». *Choices*, Vol. 9, No. 25 (June 2000). σελ. 2.

περιβάλλοντος και τη διάβρωση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.[130]

Από τότε έως σήμερα, το ζήτημα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και προστασίας αλλά και της αναπτυξιακής πολιτικής που σχετίζεται με το άμεσο περιβάλλον, έγιναν θέματα παγκόσμιας συζήτησης που έφτασαν έως το σημείο της αντιμετώπισης μέσα από μία «θεωρητική μόδα». Δηλαδή όλοι μιλούσαν για τα ζητήματα αυτά χωρίς πολλές φορές ν' ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και οι προτάσεις αλλά και οι πρακτικές που εκπονούνταν μέσω κοσμίων κειμένων πολλών διεθνών οργανισμών.

Η έννοια της περιβαλλοντικής ανάπτυξης δεν είναι μία έννοια αυτούσια ή δεν υπάρχει μία καθορισμένη έννοια που θα μπορούσε να την υπαγορεύσει, μιας και *η ίδια η διαρκής ανάπτυξη και το ιδεολογικό της περίγραμμα αφορούν και σχετίζονται άμεσα με το περιβάλλον αλλά και με το σεβασμό των εθνών στις επιταγές της συνύπαρξής του με την κοινωνία.*[131]

Τα προβλήματα που σήμερα υποβαθμίζουν το περιβάλλον και τη γενικότερη ανάπτυξή του σχετίζονται με την:[132]

1. **Ύπαρξη ανικανοποίητων βασικών αναγκών που αφορούν:**
   - τη φτώχεια.

---

[129] *Ομήρου Ιλιάδα*, Ραψωδία Α΄στιχ. 310 – 315.

[130] Βλ. περισσότερα Μιχαήλ Σκούλλος, «Εξέλιξη στους Διεθνείς Θεσμούς Προστασίας του Περιβάλλοντος», στο συλλογικό έργο Π. Καραφωτιάς (επιμ.), *Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του* (Αθήνα, Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 1997), σελ. 17- 24.

[131] Η παρούσα διατριβή δεν συνταυτίζεται με την ακραία και ριζοσπαστική οικολογική αντίληψη για την αποσύνδεση του ατόμου με την οργανωμένη κοινωνία και την απόλυτη και επιβεβλημένη επιστροφή στους κόλπους της φύσης. Αυτό, δεν συνάγεται με τις έννοιες τις οποίες το Δίκαιο του Περιβάλλοντος πρεσβεύει και κακόβουλα αρκετοί συγχέουν αυτό με την «πολυπόθητη» αλλά μη πραγματοποιήσιμη επιστροφή στη φύση. Για το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος βλ. περισσότερα Γιώργος Σαμιώτης και Γρηγόρης Τσάλτας, *Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος*, τόμος Ι (Αθήνα: Παπαζήσης, 1990), σελ. 115 – 144.

[132] Διαπιστώσεις της έκθεσης της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και Ανάπτυξη του ΟΗΕ το 1987. Επίσης βλ. περισσότερα Μιχάλης Μοδινός (επιμ.), *Πού Βαδίζει ο Κόσμος; Ο Πλανήτης Γη και η Παγκοσμιότητα της Οικολογικής Κρίσης* (Αθήνα: Τροχαλία, 1992).

- την ανισότητα.
- την υποβάθμιση του κοινωνικού δικαίου.

2. **Ύπαρξη των υπερδιογκωμένων αναγκών και της ακραίας κατανάλωσης πόρων στον αναπτυγμένο κόσμο.**
3. **Πληθυσμιακή έκρηξη και δημογραφικές πιέσεις ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες που αφορούν:**
   - τη φυσική υποβάθμιση της γης.
   - την ερημοποίηση.
   - την πρόκληση ασθενειών και λοιμών.
4. **Υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων με:**
   - την επιθετική παρέμβαση στα οικοσυστήματα.
   - την εξάντληση ανανεώσιμων και μη ανανεώσιμων πηγών.
   - τη ζωτικής σημασίας μείωση των υδάτινων πηγών.
5. **Αποδυνάμωση της φυσικής αναπαραγωγής και το πρόβλημα της ποικιλίας των ειδών.**
6. **Ρύπανση των οικοσυστημάτων με απόβλητα στερεά και μη που αποδέκτες έχουν:**
   - την ατμόσφαιρα (εκπομπές αερίων).
   - τη γήινη επιφάνεια (τοξικά απόβλητα).
   - το θαλάσσιο χώρο (τοξικά απόβλητα).

Στις έξι αυτές κύριες κατηγορίες θα μπορούσαν να τοποθετηθούν εκατοντάδες υποπαράμετροι που η καθεμία ξεχωριστά θα τόνιζε ακόμα περισσότερο τη σημασία των προβλημάτων που γεννάει η συνεύρεση του περιβάλλοντος με τον άνθρωπο.

Αλήθεια όμως, πως οι επόμενες γενεές θα βρουν το δρόμο της ικανοποίησης των αναγκών τους όταν λ.χ. η αποψίλωση των δασών και η γενικότερη υποβάθμιση του φυσικού κάλλους θα εξαφανίσει τόσα είδη

που η ανθρωπότητα δεν θα έχει καν ακόμα προλάβει να τα καταγράψει; Ή πώς οι επόμενες γενεές του συμπλέγματος των 1.196 νησιών των Μαλβίδων θα μπορέσουν να χαρούν το φυσικό τους περιβάλλον, όταν απέχουν μόνο μόλις λίγα μέτρα από τη θάλασσα και εξαιτίας της τήξης των πάγων λόγω του θερμοκηπίου, θα αφανιστούν; Και το οξύμωρο είναι ότι οι ίδιοι οι κάτοικοι δεν έχουν καμία ευθύνη γι' αυτό το φαινόμενο!

Η περιβαλλοντική αναπτυξιακή πολιτική λοιπόν που σίγουρα ενσαρκώνει την κοινωνική επίθεση απέναντι σ' αυτά τα προβλήματα, αφορά μία ποιοτική ανάπτυξη που σκοπό θα έχει και την περαιτέρω περιβαλλοντική επιμόρφωση των εθνών και τη δέσμευσή τους για την επιτακτική επιβίωση των οικοσυστημάτων, ως η μοναδική λύση στο πρόβλημα.

Για παράδειγμα, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος*, του Μιχαήλ Δεκλερή, αποτελεί μία ολοκληρωμένη πρόταση περιβαλλοντικής ανάπτυξης για την Ελλάδα, χωρίς να ενυπάρχει ο ενδοιασμός να εφαρμοστεί και σε άλλες εθνικές περιπτώσεις.[133] Απλά, αυτή η

---

[133] «Απώτερος στόχος αυτού του σχεδίου είναι η σταθερή συν - εξέλιξη ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων. Έτσι, η **πρώτη** αρχή της δημοσίας οικολογικής τάξεως θεσπίζει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα αυτού του συστήματος ελέγχου, που αποβλέπει σε πρόδηλο γενικό συμφέρον όχι μόνο της παρούσης γενεάς αλλά και των επομένων: Η βιώσιμη ανάπτυξη δεν αφήνεται στην λειτουργία της αγοράς, αλλά είναι ευθύνη του κράτους. Η **δεύτερη** αρχή της βιωσιμότητας απαγορεύει πάσα περαιτέρω μείωση ή υποβάθμιση του φυσικού κεφαλαίου. Η **τρίτη** αρχή επιβάλλει θετικά τον σεβασμό της φερούσης ικανότητος τόσον των ανθρωπογενών συστημάτων όσον και των οικοσυστημάτων, για να προληφθεί η κατασκευή των θνησιγενών υπερτροφικών ανθρωπογενών συστημάτων που συμπαρασύρουν στην αποσύνθεση τους τα οικοσυστήματα. Η **τέταρτη** αρχή επιβάλλει τη διόρθωση αυτού του σφάλματος, όπου είναι ακόμη εφικτή, δηλαδή την αποκατάσταση διαταραχθέντος οικοσυστήματος, ούτως ώστε ν' αποτρέπεται η μείωση του φυσικού κεφαλαίου. Η **πέμπτη** αρχή αξιώνει την προστασία της βιοποικιλότητας για να διατηρήσει την ευστάθεια (ισορροπία) των οικοσυστημάτων. Η **έκτη** αρχή της κοινής φυσικής κληρονομιάς επιδιώκει να διασφάλιση το ζωτικό πυρήνα του φυσικού κεφαλαίου, δηλαδή την άγρια φύση όπου υπάρχει και το έσχατο αποθεματικό της ζωής. Η **έβδομη αρχή** επιβάλλει την ήπια ανάπτυξη των ευπαθών οικοσυστημάτων. Η **όγδοη** αρχή της χωρονομίας επιτάσσει το συνολικό σχεδιασμό της ισορροπίας ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων ώστε να ελέγχεται και επιτηρείται η ευστάθεια και η ποιοτική βελτίωση των πρώτων. Η **ένατη** αρχή της πολιτιστικής κληρονομιάς ενδιαφέρεται για την σταθερή συνέχεια των ανθρωπογενών συστημάτων και τον ποιοτικό χαρακτήρα της αναπτύξεως. Η **δέκατη** αρχή του βιώσιμου αστικού περιβάλλοντος επιδιώκει ν' αναστρέψει την παρακμή των συγχρόνων οικισμών και ιδίως των μεγαλουπόλεων και να επαναφέρει την ποιότητα ζωής στην πόλη. Η **ενδέκατη** αρχή του φυσικού κάλλους εξυπηρετεί, επίσης, την ποιοτική ανάπτυξη, ενώ η **δωδέκατη** καθιερώνει την οικολογική συνείδηση των ανθρώπων ως την πραγματική εγγύηση του όλου συστήματος ελέγχου». Βλ. περισσότερα Μιχαήλ Δεκλερής, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος* (Αθήνα, Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996), σελ. 15 –19.

προσέγγιση εναποθέτει την άμεση επίλυση των προβλημάτων στη συμβίωση ανθρώπου και φύσης, η οποία είναι και ένας απόλυτος μονόδρομος αλλά και στον έλεγχο του φυσικού κόστους με τη σύμμετρη ικανοποίηση των υλικών και άυλων αξιών. Μόνο όταν ο άνθρωπος, ως ο υπέρτατος παγκόσμιος διαχειριστής, θα σεβαστεί και τις ανάγκες της γης, τότε η ανάπτυξη του περιβάλλοντος θα είναι μία πιθανή πραγματικότητα.

Η συγκυρία των περιβαλλοντικών ζητημάτων δεν μπορεί να είναι αιώνια. Η χρήση της σκληρής τεχνολογίας και η αυξανόμενη επίθεση στη γη, αλλά και η αλόγιστη και γενικευμένη σπατάλη θα δώσουν σε κείνη το δικαίωμα με μία ολοκληρωτική καταστροφή που θα προκαλέσει, να δώσει τη δική της λύση στα διαιωνιζόμενα προβλήματα. Αυτή η απαισιόδοξη άποψη δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα και δεν θ' αφήσει σε κανένα επίπεδο της επιστημονικής κοινότητας να γίνει λόγος πλέον ούτε για ανάπτυξη ούτε και για διάρκεια.[134]

«Διότι οι άνθρωποι θεωρούν αρκετό το ποσόν της αρετής που κατέχει ο καθένας, όσο μικρό κι αν είναι αυτό, ενώ για τον πλούτο, τα χρήματα, την ισχύ, τη δόξα και τα παρόμοια αγαθά ζητούν να κατέχουν επ' άπειρον υπερβολικές ποσότητες».[135]

4.3.4 Η πολιτική ανάπτυξη.

Οπωσδήποτε μέσα στα προκαθορισμένα όρια της ανάπτυξης αλλά και της διαρκούς ανάπτυξης, τα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία είναι

[134] Η «ευαισθησία» της παγκόσμιας κοινότητας για τα θέματα του περιβάλλοντος και ειδικότερα για το κλίμα του πλανήτη φάνηκε στη συνάντηση που έγινε το 1997 στο Κιότο της Ιαπωνίας. Οι υπουργοί περιβάλλοντος πολλών χωρών συμφώνησαν και υπέγραψαν πρωτόκολλο για τη μείωση των ρύπων από ορυκτά καύσιμα κατά 5,2% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990 ως την πενταετία 2008-2012. Είναι η πρώτη φορά που οι στόχοι δεν θα είναι εθελοντικοί. Οι ρύποι όμως δεν μειώθηκαν και η Παγκόσμια Κοινότητα καταγγέλλεται για αδράνεια από τις οικολογικές οργανώσεις. Μέχρι το 2000 μόνο 30 χώρες επικύρωσαν το πρωτόκολλο του Κιότο από τις 180 συμμετέχουσες χώρες, ενώ καμιά από τις βιομηχανικές χώρες δεν πέτυχε τους προβλεπόμενους στόχους. Βλ. περισσότερα Ross Gelsban, «A Global Warning», *American Prospect*, No.3 (March - April 1997), σελ. 37 –38.

[135] *Αριστοτέλους Πολιτικά*, 1323α, Βιβλίο Η'.

εκείνα τα στοιχεία που καθορίζουν και μεταμορφώνουν τη λειτουργία των αναπτυξιακών συστημάτων. Οι αλλαγές στις δομές, η πρόοδος, η ωριμότητα αλλά και το εκσυγχρονιστικό στοιχείο, είναι σύστατικά στοιχεία μία κοινωνίας που περιλαμβάνει και το πολιτικό σύστημα. *Επομένως, κάθε αλλαγή, εκσυγχρονισμός ή ανάπτυξη οποιοδήποτε στοιχείων του πολιτικού συστήματος, σχετίζονται άμεσα με την αποκαλούμενη πολιτική ανάπτυξη.*

Στο επίκεντρο ή το βάρος καλύτερα της πολιτικής ανάπτυξης ως έννοια, μεταφέρεται ολοκάθαρα στο πολιτικό σύστημα που αποτελείται από την κυβέρνηση και τους πολιτικούς θεσμούς και τις αντίστοιχες διαδικασίες. Σήμερα , στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η εξέλιξη των συστημάτων ακολουθεί και τις επιταγές της πρώτης, αποσαφηνίζοντας τη διάκριση μεταξύ κλειστής και ανοικτής κοινωνίας, ρίχνοντας τη ζυγαριά προς το μέρος της ανοικτής. Με λίγα λόγια τα πολιτικά ερεθίσματα των πολιτικών επιλογών και συστημάτων επηρεάζουν όλες τις κοινωνίες που ακολουθούν ανάλογους δρόμους ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον ορισμό του συμπεριφοριστή καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης Κλεομένη Κουτσούκη, η πολιτική ανάπτυξη ορίζεται ως «*η ποιοτική και ποσοτική μεταβολή που αφορά το πολιτικό σύστημα δηλαδή τους θεσμούς και τοις διαδικασίες που συμβάλλουν στην καλύτερη λειτουργία (παραγωγή και κατανομή πολιτικών αγαθών) του πολικού συστήματος*».[136] Ο ενοποιητικός αυτός ορισμός επιλέχθηκε δεδομένου ότι οι θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με την πολιτική ανάπτυξη δεν συμφωνούν γενικά σ' ένα καθορισμένο εννοιολογικό πλαίσιο. Οι Gabriel

[136] Ο καθηγητής Κ. Κουτσούκης, δημιουργεί μία αλυσιδωτή έννοια της πολιτικής ανάπτυξης και υποστηρίζει την ικανότητα της κοινωνίας να επιτύχει υψηλότερα επίπεδα πολιτικής εξυγίανσης και ωριμότητας. Θεωρεί ότι τα ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία της, τα οποία είναι μετρήσιμα μπορούν να δείξουν εάν ο βαθμός της πολιτικής ανάπτυξης είναι ικανοποιητικός ή όχι. Μπορεί δηλαδή να μετρηθεί η ικανότητα ενός πολιτικού συστήματος και αν οι διαδικασίες και θεσμοί είναι αποτελεσματικές-οί και αποδοτικοί. Βλ. περισσότερα Κλεομένης Σ. Κουτσούκης. *Η Πολιτική Ανάπτυξη* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1999), σελ. 85 – 88 και του ίδιου *Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα. Μία Εμπειρική Προσέγγιση της Ελληνικής Κοινωνίας (1919 – 1981)* (Αθήνα: Αναστασίου, 1988), σελ. 20 – 23.

Almond, David Apter, Alfred Diamant, Lucian Pye, Lars Rudebeck, Fred Riggs, Von Vorys, Howard Wriggins, David Easton, Myron Weiner, Robert Ward, James Coleman, που αποτελούν τους αντιπροσωπευτικότερους θεωρητικούς της πολιτικής ανάπτυξης, «αν και δεν συμφωνούν μεταξύ τους απόλυτα στο τι είναι πολιτική ανάπτυξη, καθένας τονίζει εκείνο το στοιχείο που θεωρεί πρωταρχικό για τη λειτουργία ή απόδοση του συστήματος».[137]

Η αδυναμία να ταυτιστούν πλήρως οι πολιτικές απόψεις και η σύγχυση αυτή που επικρατεί σχετικά με την πολιτική ανάπτυξη ανάγεται στο ότι πολλά πολιτικά γεγονότα αλλά και προβλήματα των νέων κρατών δημιουργούν το δικό τους εννοιολογικό πλαίσιο σχετικά με την πολιτική ανάπτυξη εκεί όπου η πολιτική επιστήμη δεν μπορεί πολλές φορές να δώσει σαφείς απαντήσεις. Γι' αυτό και πολλές πολιτικές θεωρίες σχετικά με την πολιτική ανάπτυξη εκπονήθηκαν από πολιτικούς και όχι από επιστήμονες.[138]

Ωστόσο, η πολιτική ανάπτυξη, πέρα από τα οποιαδήποτε θεωρητικά πλαίσια ως το αποτέλεσμα της διαδικασίας επίτευξης υψηλότερων πολιτικών στόχων μία κοινωνίας αναφέρεται σε δέκα κύρια σημεία που έγκεινται: [139]

1. **Στην επίτευξη της μιας σταθερής κοινωνίας των πολιτών με ισότητα και δημοκρατία που στηρίζεται:**
    - στη λαϊκή συμμετοχή.
    - στη διαφάνεια.
    - στην ελαχιστοποίηση των διακρίσεων.

[137] Ο.π. σελ. 95 – 96. Επίσης περισσότερα θεωρητικά στοιχεία σχετικά με την πολιτική ανάπτυξη βλ. περισσότερα στο Jason L. Finkle και Richard W. Gable (eds). *Political Development and Social Change* (New York: John Willey & Sons. Inc., 1966) και R.G. Schwartzenberg, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, τόμος Ι (Αθήνα: Παρατηρητής, 1984), σελ. 312 – 345.

[138] Βλ. περισσότερα Lucian W. Pye, *Στοιχεία Πολιτικής Ανάπτυξης* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1978), σελ. 45 – 46.

- στην αξιοκρατία.

2. **Στην αυξημένη συμμετοχή των μελών της κοινωνίας στις πολιτικές διαδικασίες.**
3. **Στην ισότιμη συμμετοχή των κοινωνικών ομάδων στις πολιτικές διαδικασίες.**
4. **Στην αναβάθμιση των πολιτικών δικαιωμάτων των μειονοτικών ομάδων.**
5. **Στον εκδημοκρατισμό των θεσμών.**
6. **Στην υπεράσπιση των θεμελιωδών, ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.**
7. **Στον περιορισμό των συγκρούσεων.**
8. **Στην απεμπλοκή των εθνικών κυβερνήσεων από τις επιταγές των πατερναλιστών.**
9. **Στον περιορισμό των εξωτερικών παρεμβάσεων.**
10. **Στην ελαχιστοποίηση των δισταγμών που αφορούν το ενδεχόμενο της αλλαγής των πολιτικών πεποιθήσεων και το σεβασμό στην πολιτική επικοινωνία.**

Τα προβλήματα πολιτικής ανάπτυξης και όχι μόνο, εντοπίζονται κυρίως στις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες (ΕΑΧ) που αποτελούν τον μη καθιερωμένο «Τέταρτο Κόσμο» ή και τις λιγότερο (ΛΑΧ). Μπορεί όλες να συγκαταλέγονται θεωρητικά στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ωστόσο τα προβλήματα πολιτικής ανάπτυξης που εντοπίζονται κυρίως στην άσκηση βίας και στην ανωριμότητα των ηγεσιών να εξασφαλίσουν ακόμα και τα θεμελιώδη δικαιώματα στους πολίτες. Εκεί, η πολιτική ανάπτυξη από όποια σκοπιά και αν εξετάζεται σίγουρα δεν «συνταυτίζεται» με τις

[139] Βλ. περισσότερα ο.π. Κουτσούκης, (1999), σελ. 87 – 88.

αποδόσεις των πολιτικών συστημάτων αλλά απλά τα στοιχεία αποσταθεροποίησης που δεν έχουν καμία σχέση μαζί της δεν βοηθούν έτσι ώστε να υπάρξει πολιτική ανάκαμψη.

Η διαρκής ανάπτυξη δεν είναι μία μονοδιάστατη έννοια. Η πολιτική ανάπτυξη ως μία από τις βασικές συνισταμένες της σίγουρα της εξασφαλίζει ακόμα περισσότερη διάρκεια και βιωσιμότητα. Και αν στο παρελθόν δεν συμπεριλαμβάνονταν μέσα σ' αυτή, το σφάλμα ήταν τεράστιο, διότι η πολιτική συγκρότηση μιας κοινωνίας και η καλή της λειτουργία δεν επιτυγχάνεται μόνο με την αύξηση των μεγεθών.

4.4 Προϋποθέσεις και διαδικασίες λειτουργίας της διαρκούς ανάπτυξης.

4.4.1 Περιβαλλοντικοί και αναπτυξιακοί στόχοι.

Κάθε άνθρωπος «έχει το δικαίωμα σε μια υγιή και παραγωγική ζωή», σε αρμονία με τη φύση.[140] Για να εξασφαλίσουν τα έθνη αυτή την αρμονία πρέπει να κάνουν ταυτόχρονη πρόοδο στους περιβαλλοντικούς και αναπτυξιακούς στόχους, σε αντιδιαστολή με την προϋπάρχουσα αναπτυξιακή πορεία, η οποία ανέχτηκε την περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Η διαρκής ανάπτυξη εξαρτάται από την παρουσία ειρήνης και ασφάλειας σε διεθνές επίπεδο, περιλαμβάνοντας στόχους που άπτονται στην κοινωνική ανάπτυξη. Ο στόχος πυρήνων της ανάπτυξης είναι η αναπόφευκτη εξόντωση της ένδειας σε συνδυασμό με την προάσπιση της οικονομική ανάπτυξης. Μόνο αυτά τα δύο στοιχεία θα άλλαζαν τους γενικότερους στόχους της διακυβέρνησης των κρατών με διάφορους βασικούς τρόπους. Επιβάλλεται στις κυβερνήσεις να προστατεύσουν

[140] United Nations Conference on Environment and Development. *Rio Declaration on Environment and Development 1992. Principle 1* (New York: United Nations. 1992).

ολόκληρη σειρά των φυσικών στοιχείων και οικοσυστημάτων από κάθε σημαντική απειλή, εξασφαλίζοντας συνάμα την βιοποικιλότητα. [141]

4.4.2 Η διαγενεακή δικαιοσύνη.

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη πρέπει να εκπληρωθεί ώστε να συναντηθούν δίκαια οι αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές ανάγκες του παρόντος και του μέλλοντος. Αν και διφορούμενη, αυτή η θεώρηση σημαίνει ότι οι στόχοι για την οικονομική και την κοινωνική ανάπτυξη, την ειρήνη και την ασφάλεια, και τη φυσική προστασία, πρέπει να αποτελούν μονάδες μέτρησης της θέλησης του ανθρώπου εάν θα συμβάλλει στη διασφάλιση ή στην κληρονομιά των επόμενων γενεών όλων των παραμέτρων που συνιστούν μια δίκαιη ανάπτυξη. Μια έμφαση στη μεταξύ γενεών δικαιοσύνη, είναι ιδιαίτερα σημαντική επειδή δεν είναι πλέον σαφές ότι οι θεσμοί ή τα άτομα είναι πρόθυμα ή ικανά να προστατεύσουν τις μελλοντικές γενεές.

Κάτω από αυτήν την αρχή, η πρόοδος προς την επίτευξη των στόχων πρέπει να συνεχίσει, και η πρόοδος που ήδη έχει γίνει πρέπει να συντηρηθεί. Κάθε γενεά πρέπει να συντηρήσει τις προαιρετικές δυνατότητες των μελλοντικών για την προστασία της ποικιλομορφίας, της φυσικής και πολιτιστικής βάσης της ανθρωπότητας. στοιχείου συμπεριφοράς. Οι προγενέστερες γενεές αναλαμβάνουν την υποχρέωση να διαβιβάσουν στην επόμενη γενεά μια ποιότητα του πλανήτη που δεν είναι όχι χειρότερη από αυτή που έλαβαν.

Αυτά βέβαια δεν μπορούν να εφαρμοστούν εάν και εφόσον συντρέξουν λόγοι που θα αποκλείσουν ορισμένα ανθρώπινα ρεύματα από την παγκόσμια κληρονομιά της ανθρωπότητας.[142]

---

[141] Ο.π. *U.N. Doc. A/CONF.151/5Rev.1.*

4.4.3 Το κανονιστικό πλαίσιο.

Εάν η διαρκής ανάπτυξη ήταν απλά μία περιγραφική της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, ο όρος θα ήταν εσωτερικά ασυμβίβαστος επειδή η ανάπτυξη δεν θα ήταν περιβαλλοντικά βιώσιμη και δεν θα εξέφραζε μία πολιτική ασφάλεια. Εντούτοις, προτάσσεται ότι η ανάπτυξη πρέπει - και μπορεί - να γίνει διαρκής και αυτό σημαίνει ότι είναι πιθανό ν' αλλάξει βαθιά ο χαρακτήρας της οικονομικής, της κοινωνικής αλλά και της πολιτικής ανάπτυξης.

Η περιβαλλοντική αναβάθμιση, ως απαραίτητη συνιστώσα της προόδου είναι πιθανή, εάν συντρέξουν όλες οι προϋποθέσεις εξασφάλισής της από τα έθνη. Το ότι η γενικότερη ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την περιβαλλοντική αναβάθμιση, είναι παρόμοιο στοιχείο με την αξίωση ότι η οικονομική ή η πολιτική ανάπτυξη δεν είναι ασυμβίβαστη με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Όλες οι μορφές της ανάπτυξης για να λειτουργήσουν αρμονικά πρέπει να είναι μη ανταγωνιστικές δυνάμεις που προωθούν κάθε μια τις παραμέτρους της. [143]

Αν και είναι κανονιστικό, αυτό το πλαίσιο δεν είναι ουτοπιστικό. Κάθε χώρα πρέπει να θέσει τους συγκεκριμένους στόχους ανάπτυξης και περιβάλλοντος και οι εθνικοί στόχοι να συμπεριλάβουν μια γενικότερη πολιτική για την ανάπτυξη, καθιερώνοντας ενδιάμεσους και μακροπρόθεσμους στόχους. Η αντιστροφή μερικών αρνητικών τάσεων, όπως οι εκπομπές αερίου και το πρόβλημα του θερμοκηπίου, μπορεί να απαιτήσει έναν αιώνα. Όπως όμως είπε και ο Winston Churchill

---

[142] John C. Dernbach, «Sustainable Development as a Framework for National Governance», *Case Western Reserve Law Review*, Vol 49, No. 1 (Fall 1998), σελ. 5 – 14.

[143] United nations Development Programme, *Human Development Report 1996* (New York: United Nations, 1996), σελ. 1 – 10.

αναφορικά με την ίδρυση του ΟΗΕ «αυτός ο οργανισμός ιδρύθηκε για να μην μας πάρει στον ουρανό, αλλά μόνο για να μας σώσει από την κόλαση». Το ίδιο πράγμα μπορεί να ειπωθεί σχετικά με το νόημα και τη λειτουργία της διαρκούς ανάπτυξης. της βιώσιμης ανάπτυξης.

4.4.4 Διαδικασίες για τη συνεχή εξέλιξη διαρκούς ανάπτυξης.

Οι διεθνείς συμφωνίες περιλαμβάνουν ποικίλες διαδικασίες για την εφαρμογή τους. Αυτές οι διαδικασίες έχουν οδηγήσει στην περαιτέρω επεξεργασία της διαρκούς ανάπτυξης καθώς επίσης και του προσδιορισμού των νέων ζητημάτων που πρέπει να εξεταστούν. Εξασφαλίζουν ότι η συγκεκριμένη έννοιά της θα εξελιχτεί, θα ισχυροποιηθεί και θ' αλλάξει.

Τέτοιες αλλαγές μπορούν ν' απαιτήσουν την εφαρμογή των νέων ή τροποποιημένων κανόνων στα κράτη μέσω των συνθηκών. Πολλές συνθήκες, ιδιαίτερα περιβαλλοντικές, επιτρέπουν την υιοθέτηση επιπλέον πρωτοκόλλων, προκειμένου να προσδιορίσουν τις νομικές υποχρεώσεις των χωρών με την μεγαλύτερη ιδιαιτερότητα, από την αρχική σύμβαση. Η πρόσφατη διάσκεψη των συμβαλλόμενων μερών σχετικά με την κλιματική αλλαγή, στο Κιότο, της Ιαπωνίας, παρέχει ένα τέτοιο παράδειγμα.[144]

4.5 Μορφές της ισχύος της διαρκούς ανάπτυξης.

[144] Τα συμβαλλόμενα μέρη στην αρχική σύμβαση πλαισίου του 1992. συμφώνησαν στη σταθεροποίηση των συγκεντρώσεων αερίων στην ατμόσφαιρα σ' ένα επίπεδο που θα απέτρεπε την επικίνδυνη ανθρώπινη παρέμβαση. Το πρωτόκολλο του Κιότο του 1997 δεσμεύει τις αναπτυγμένες χώρες στη μείωση των εκπομπών αερίου θερμοκηπίων τους μεταξύ σε 5% και 7% κάτω από τα επίπεδα του 1990 έως το 2008. με μία μακροπρόθεσμη σύσταση έως το 2012. Το πρωτόκολλο καθορίζει τα αρχικά μέτρα που οι αναπτυγμένες χώρες πρέπει ν' αναλάβουν και μετά από το 2012. Βλ. περισσότερα *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change 1997.* Article 3. U.N. Doc. FCCC/CP/197/L.7/Add.1 (New York: United Nations, 1997).

Οι διάφορες ερμηνείες και οι αντιτιθέμενοι καθορισμοί της *διάρκειας* είναι πηγές σύγχυσης της διαρκούς ανάπτυξης. Ως συνέπεια αυτού, υπάρχει διαφωνία για το εννοιολογικό και λειτουργικό περιεχόμενό της. Ο λόγος περί αδύναμης διάρκειας και ισχυρής αρχής ικανότητας υποστήριξης, αντίστοιχα φανερώνει ακριβώς τις πολλές αντιθέσεις για τη λειτουργία της διάρκειας μέσα στην ανάπτυξη. Παράγοντες που την καθορίζουν όπως, η συνύπαρξη οικονομικού και περιβαλλοντικού κεφαλαίου σε συνδυασμό με τις γενικότερες επιταγές της διεθνούς αλλά και εγχώριας οικονομίας, καθιστούν τη διάρκεια μία συνιστώσα που ανάλογα τις διαθέσιμες οικονομικές δυνατότητες λειτουργεί αντίστοιχα.[145]

Με γνώμονα αυτό το σκεπτικό γίνεται λόγος για τέσσερις προβληματικές γύρω από την ισχύ της διάρκειας μέσα στην αναπτυξιακή διαδικασία:[146]

- Η *διάρκεια με πολύ αδύναμη ισχύ*, καθορίζεται ως η προβληματική που ορίζει ότι το γενικευμένο δυναμικό μονάδας παραγωγής μιας οικονομίας θα πρέπει να μείνει άθικτο όπως και η δυνατότητα ευημερίας της κύριας βάσης. Μια χώρα λέγεται ότι είναι σε ένα βιώσιμο μονοπάτι ανάπτυξης, εάν σώζει αρκετά για ν' αντισταθμίσει την υποτίμηση του κύριου όγκου παραγωγής και τον ανταγωνισμό. Αυτή η όψη είναι σαφώς μη ρεαλιστική δεδομένου ότι μπόρεσε να οδηγήσει στην επικίνδυνη μείωση της προστασίας του περιβάλλοντος, μόλις έφθανε το κεφάλαιο σ' ένα κρίσιμο επίπεδο. Μια τέτοια τοποθέτηση μπορεί να μειώσει την έλλειψη βραχυπρόθεσμα, αλλά μακροπρόθεσμα θα οδηγήσει στη

[145] Το οικονομικό κεφάλαιο νοείται ως το γενικευμένο παραγωγικό δυναμικό μονάδας μιας οικονομίας: δηλαδή η δυνατότητα να παραχθεί το εισόδημα. Το οικολογικό κεφάλαιο (κεφάλαιο οικοσυστήματος) αποτελείται από το σύνολο των ανανεώσιμων αποθεμάτων (χρησιμοποιημένα και μη-χρησιμοποιημένα στην οικονομική παραγωγή). Βλ. περισσότερα Werner Hediger, «Sustainable Development and Social Welfare», *Ecological Economics*, Vol. 32 (2000), σελ. 481 – 484.

[146] Βλ. περισσότερα R. Sathiendrakumar, «Sustainable Development Passing Fad or Potential Reality?», *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, No. 4,5,6 (1996), σελ. 152 – 154.

μεγαλύτερη έλλειψη που θα παρουσιαστεί από την αμετάκλητη επιδείνωση του περιβαλλοντικού κεφαλαίου Δηλαδή η αμετάκλητη υποβάθμιση του περιβάλλοντος δεν θα βοηθήσει στην επίτευξη της διαρκούς ανάπτυξης, δεδομένου ότι το άτομο που γίνεται κύριός της δεν είναι κατάλληλο υποκατάστατο για το φυσικό κεφάλαιο.

- Η *διάρκεια με αδύναμη ισχύ* αναφέρεται στο γεγονός ότι το προκαλούμενο από τον άνθρωπο κεφάλαιο δεν είναι τέλειαο υποκατάστατο για το περιβαλλοντικό κεφάλαιο. Υπάρχει μερικό - ελάχιστο επίπεδο περιβαλλοντικού κεφαλαίου που πρέπει να διατηρηθεί για να εξασφαλίσει τη σταθερότητα και την ανθεκτικότητα οικοσυστήματος. Το ελάχιστο επίπεδο περιβαλλοντικού κεφαλαίου που πρέπει να διατηρηθεί δεν μπορεί να προσδιοριστεί, εφόσον η τεχνολογία και η γνώση ρευμάτων δεν μπορούν να προτείνουν τι ακριβώς πρέπει να είναι αυτό το ελάχιστο επίπεδο. Επομένως, λόγω αυτής της έλλειψης η μείωση της αναβάθμισης του περιβάλλοντος είναι μια πραγματικότητα.
- Η *ισχυρή διάρκεια* αναγνωρίζει ότι το γενικό επίπεδο κεφαλαίου αλλά και το περιβαλλοντικό κεφάλαιο πρέπει να προστατευθούν εξίσου δεδομένου ότι μερικό περιβαλλοντικό κεφάλαιο δεν υποκαθίσταται Δηλαδή ο ισχυρός βιώσιμος κανόνας θα απαιτήσει το φυσικό κεφάλαιο να είναι σταθερό. Υπάρχει έλλειψη γνώσης για την αλληλεξάρτηση των παγκόσμιων οικολογικών συστημάτων και των αντίστοιχων οικονομικών. Επομένως, εάν καμία μείωση του φυσικού κεφαλαίου δεν επιτρέπεται, κατόπιν δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος ότι το κρίσιμο επίπεδο φυσικού κεφαλαίου θα παραβιαστεί (εκτός αν έχει παραβιαστεί ήδη) και επομένως η οικονομική αύξηση θα

είναι ακόμα επιτρεπόμενη. Δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη θα είναι βιώσιμη μακροπρόθεσμα αλλά και στην πραγματικότητα, χρειάζεται να μην μειωθεί το φυσικό κεφάλαιο.

- Η *πολύ ισχυρή διάρκεια* καθορίζει ότι η οικονομική ανάκαμψη αφορά ένα σταθερό κράτος που υπαγορεύεται από δυναμικά όρια, με μια μηδενική αύξηση πληθυσμού. Το δίλημμα με αυτήν την άποψη είναι ότι το ισοσταθμισμένο επίπεδο πληθυσμού και κράτους μέσα στο οποίο η οικονομία πρέπει να διατηρηθεί είναι δύσκολο να επιτευχθεί χωρίς τις απαραίτητες πρακτικές ανά τομέα.

Πιθανότατα, χωρίς να υπάρχει κάποια μακροπρόθεσμη πρόβλεψη, η προτελευταία άποψη συνάγεται περισσότερο με την πραγματικότητα αλλά και μ' αυτό που οι εθνικές κυβερνήσεις «κατοχύρωσαν» με τη συμμετοχή τους στις διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις. Η ισοστάθμιση των περιβαλλοντικών και οικονομικών προβλημάτων και λύσεων σίγουρα σχετίζεται με το όραμα της διαρκούς ανάπτυξης. Ωστόσο παραμένουν ακόμα πολλά δυσεπίλυτα προβλήματα που καθιστούν τις συμβάσεις πολλές φορές πολύ καλά δομημένα κείμενα που συνοδεύονται από υποκριτικούς φραγμούς, των οποίων φορείς είναι τα ίδια κράτη μέλη που συμμετέχουν στις διεθνείς διακηρύξεις.

4.6 Προγραμματισμός και σχεδιασμός για μία διαρκή ανάπτυξη.

Ο διαρκής προγραμματισμός της ανάπτυξης είναι μια πολύ σύνθετη και στοιχειώδης εργασία. Δεν υπάρχει καμία διεθνής γενική συμφωνία πλην των διακηρύξεων και των προσπαθειών των κυβερνητικών και μη κυβερνητικών φορέων για την εκπόνηση βιώσιμων σχεδίων ανάπτυξης. Η διεθνής βιβλιογραφία συγκεντρώνει τα διάφορα ζητήματα του βιώσιμου προγραμματισμού και τις ελλείψεις στον ορισμό μιας

εύχρηστης και εύκαμπτης μεθοδολογίας. Τα αποτελέσματα των όποιων προσπαθειών εμφανίζουν ότι υπάρχουν διάφορες αναπτυξιακές μεταβλητές που είναι ευαίσθητες στην τελική έκβασή τους. Οι αρμόδιοι για το σχεδιασμό πρέπει να προσδιορίσουν καλύτερα αυτές τις μεταβλητές και να αποκτήσουν ειδική προσοχή για τον εφικτό και διαρκή προγραμματισμό.[147]

Σ' αυτό μπορούν να συμβάλλουν παράγοντες όπως η τεχνολογία και η κοινωνική οργάνωση που μέσα από την βελτίωσή τους μπορούν να κατορθώσουν να συνεισφέρουν σε μια νέα εποχή οικονομικής αύξησης. Στο τέλος, η διαρκής ανάπτυξη από μία κραταιά σταθερά της αρμονίας μεταμορφώνεται σε μια διαδικασία αλλαγής στην οποία η εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών στοιχείων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης, και η θεσμική αλλαγή γίνονται συνεπείς προς τις μελλοντικές καθώς επίσης και τις παρούσες ανάγκες.[148] Τέσσερα πρωταρχικής σημασίας σημεία διαρκούς προγραμματισμού τα οποία εξασφαλίζουν την περαιτέρω λειτουργία της διαρκούς ανάπτυξης είναι τα εξής:

- **Αποβολή της ένδειας και ελαχιστοποίηση της στέρησης.**
- **Διατήρηση και αύξηση της βάσης των φυσικών πόρων.**
- **Διεύρυνση της έννοιας της ανάπτυξης, έτσι ώστε να καλύπτει όχι μόνο την οικονομική αύξηση αλλά και την κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη, όπως έχει προαναφερθεί.**
- **Ενοποίηση των οικονομικών και οικολογικών παραμέτρων.**

---

[147] Βλ. περισσότερα T. Saaty, *The Analytic Hierarchy Process* (New York: McGraw-Hill, 1980). σελ. 1 – 15 και M. A. Quaddus κ.α «An Application of Decision Conferencing to Strategic Planning for a Voluntary Organization», *Interfaces*, Vol. 22, No. 6 (1992). σελ. 61 – 71.

[148] Βλ. περισσότερα M.A Quaddusa και M. Siddiqueb, «Modelling Sustainable Development Planning: A Multicriteria Decision Conferencing Approach», *Environment International*, Vol. 27 (2001). σελ. 90 – 92.

Για τον προγραμματισμό των παραπάνω σκοπών, υπάρχουν διάφορες επιμέρους έννοιες που υποστηρίζουν τη διαρκή ανάπτυξη μακροπρόθεσμα και ενδογενώς εξασφαλίζουν την καλύτερη λειτουργία της. Μία σειρά από οκτώ παραμέτρους συναφούς σημασίας με τη γενικότερη έννοια της διαρκούς ανάπτυξης, μαζί με τα ζητήματα που κουβαλά η καθεμία τους, στο μέλλον θ' αποτελέσουν τους φραγμούς που η ίδια η διαρκής ανάπτυξη καλείται να υπερκεράσει προκειμένου να αποδείξει την εκπονούμενη αξία της.[149]

1. **Η αόριστη αύξηση πληθυσμών ενός περιβάλλοντος που το χαρακτηρίζει στενότητα στους φυσικούς πόρους με αποτέλεσμα να παρουσιάζει προβλήματα η βιωσιμότητα του πληθυσμού.**
2. **Αστικοποίηση και μετανάστευση.**
3. **Συγκρούσεις και προβλήματα εκδημοκρατισμού των θεσμών ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες.**
4. **Απουσία υψηλότερων υλικών και υγειονομικών προτύπων διαβίωσης.**
5. **Οικολογική κρίση και περιβαλλοντική υποβάθμιση της ποικιλομορφίας και της πολυπλοκότητάς της.**
6. **Προβληματική γενική και τεχνολογική εκπαίδευση οι οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες με την πληροφοριακή επανάσταση.**
7. **Νέα διεθνή προβλήματα παγκοσμιοποίησης, όπως η απελευθέρωση των αγορών και οι τρομοκρατικές απειλές.**
8. **Πολιτιστικές διαφορές και ζητήματα που καθοδηγούν και καθοδηγούνται προς όφελος κέντρων αποσταθεροποίησης.**

[149] R.N. Ghosh κ.α., «Growth, Development and Sustainable Development» στο R. N Ghosh κ.α (eds) *Human Resource and Gender Issues in Poverty Eradication*. New Delhi:Atlantic Publishers and Distributors, 2000, σελ. 1– 11.

Πολλά από τα παραπάνω ζητήματα δεν μπορούν ν' αποκλείσουν το γεγονός της ενσωμάτωσής των επιμέρους ζητημάτων που συνηγορούν με τη σειρά τους στην προβληματική γύρω από τα επιζητούμενα πεδία πρακτικών εφαρμογών της διαρκούς ανάπτυξης.[150]

Η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική ανάπτυξη, η περιβαλλοντική προστασία αλλά και η πολιτική ανέλιξη είναι αλληλοεξαρτώμενες έννοιες και συστατικά στοιχεία ενίσχυσης της διαρκούς ανάπτυξης, η οποία είναι το πλαίσιο για τις προσπάθειες της ανθρωπότητας προκειμένου να επιτευχθεί μια υψηλότερη ποιότητα της ζωής.

Η δίκαιη κοινωνική ανάπτυξη αναγνωρίζει ότι πρέπει να εξουσιοδοτήσει τους φτωχούς να χρησιμοποιήσουν τα περιβαλλοντικά στοιχεία που είναι συγκρατημένα, ως ένα απαραίτητο θεμέλιο οικοδομής για τη διαρκή ανάπτυξη. Επίσης, είναι θεμιτό ότι η συνεχής και δίκαιη οικονομική ανάπτυξη, στα πλαίσια της διαρκούς ανάπτυξης, είναι απαραίτητη προκειμένου να στηριχτεί η κοινωνική ανάπτυξη και η κοινωνική δικαιοσύνη.

Οι ανωτέρω συζητήσεις τονίζουν ουσιαστικά, ότι, ο όρος που μελετάται περιλαμβάνει πολλαπλάσια κριτήρια. Περιλαμβάνει το πρότυπο της οικονομικής ανάπτυξης που θα ήταν συμβατή σ' ένα ασφαλές περιβάλλον, με βιοποικιλότητα, με οικολογική ισορροπία, και με μια μεταξύ γενεών διεθνή δικαιοσύνη. Η ενσωμάτωση της ικανότητας υποστήριξης της διάρκειας στον προγραμματισμό ανάπτυξης είναι μια προϋπόθεση για την επίτευξη της διαρκούς ανάπτυξης

Το ερώτημα που γεννάται εδώ αφορά την ποιότητα της ικανότητας υποστήριξης του προγραμματισμό ανάπτυξης. Η φιλολογία στον προγραμματισμό της διαρκούς ανάπτυξης είναι πρόσφατης προέλευσης,

[150] P. G. Glasby, «Concept of Sustainable Development: A Meaningful Goal?». *The Science of the Total Environment*, Vol. 159 (1995), σελ. 67 – 72 και R. A. Toakley «Forum. The Challenge of

και η διαμόρφωσή της εξαρτάται από τους στόχους των αρμόδιων για το σχεδιασμό. Μερικοί παράγοντες που υποστηρίζουν αυτόν τον προγραμματισμό είναι οι εξής:[151]

- **Η καλή θέληση (goodwill) από τις εθνικές κυβερνήσεις. κυρίως, προς συμμόρφωση των διεθνών διακηρύξεων.**
- **Η ισορροπία ανάμεσα στις τοπικές και διεθνείς αρχές στο σεβασμό των μέτρων ανάπτυξης.**
- **Η διεθνής οικονομική συνεργασία η οποία θα ξεκινά μέσα από την εθνική πρωτοβουλία.**
- **Η επίτευξη μιας θεμιτούς ανταγωνιστικότητας στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων αλλά και του οικονομικού κεφαλαίου.**
- **Η επίτευξη international standards, στην προσπάθεια αξιοποίησης των παραμέτρων που ορίζουν τη διάρκεια στην ανάπτυξη.**
- **Η δημιουργία μηχανισμών διαφάνειας που συστηματοποιούν τα μέτρα καταστολής των παραβάσεων των συμφωνηθέντων όρων.**
- **Η σύσταση μηχανισμών αποτίμησης και επανεκτίμησης των αναπτυξιακών δεδομένων.**
- **Η διαρκής ηλεκτρονική και εκπαιδευτική πληροφόρηση για τις θετικές και αρνητικές πλευρές των αναπτυξιακών μέτρων αλλά και εκείνων των προβλημάτων που υποβαθμίζουν την έννοια της διάρκειας.**

Sustainable Development and the Role of Universities». *Higher Educational Policy*, Vol. 11 (1998), σελ. 332 – 343.

[151] Βλ. περισσότερα Konrad Von Moltke. An International Investment Regime? Issues of Sustainability (Winnipeg : International Institute for Sustainable Development). 2000. σελ. 14–15 και τη μελέτη του Paul Hawken. *The Ecology of Commerce. A Declaration of Sustainability* (New York: HarperBusiness, 1993), σελ. 1 15.

- **Η διαδραστικότητα (interaction) που ενσωματώνει την ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών (civil society). Μέσα από τους μηχανισμούς που διαθέτει (εθελοντισμός, ΜΚΟ αλλά και οποιαδήποτε δίκτυα κερδοσκοπικού και μη χαρακτήρα), αναλαμβάνει ένα μεγάλο βάρος της ευθύνης για την πολυεπίπεδη λειτουργία και την παρακολούθηση πολλών επιταγών της διαρκούς ανάπτυξης.**

4.7 Μία πρώτη κριτική προσέγγιση της *διάρκειας*.

Η διαρκής ανάπτυξη είναι μια διαισθητικά λογική και ελκυστική ιδέα που έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον και από τους ακαδημαϊκούς και από τους πολιτικούς τα τελευταία έτη. Παρά αυτό, η προοπτική να καταστήσει λειτουργική την έννοιά της εμφανίζει μία δυσκολία ως προς τα καθοριστικά της στοιχεία αλλά και ως προς το συντονισμό των παραμέτρων της.[152]

Στην έκθεση Brundtland, του Rio αλλά και αυτής του *Club of Rome* του 1992, οι όροι της *βιωσιμότητας* ή της *διάρκειας* οι οποίοι πρωτοακούστηκαν σε διεθνές επίπεδο, έχουν δεχθεί πολλές καλές κριτικές αλλά και έντονες επικρίσεις.[153] Ο μεγαλύτερος κίνδυνος ίσως του

---

[152] Βλ. περισσότερα I. Drummond, and T. K. «Regulating Sustainable Development», *Global Environmental Change*, Vol.5, No.1 (1995), 51 – 52.

[153] Αναφορικά με τα προβλήματα του πλανήτη αλλά και γενικότερα με τα αναπτυξιακά ζητήματα άξιες λόγου είναι και οι εκθέσεις του Club of Rome. Η πρώτη έκθεση του Club of Rome ήταν η διάσημη *Limits of Growth* που παρουσιάστηκε το 1972 από μια ερευνητική ομάδα του MIT που συντονίστηκε από τους Dennis και Donella Meadows. Προκάλεσε μεγάλη αίσθηση λόγω του σαφούς μηνύματός της. Στο χρόνο που δημοσιεύθηκε το διεθνές νομισματικό σύστημα ήταν κλονισμένο, η οικονομία χαρακτηριζόταν από μία καταθλιπτική ύφεση, η νέα περιβαλλοντική κίνηση κέρδιζε έδαφος και η κοινωνία σείονταν από τις διαμαρτυρίες των σπουδαστών. Τα συμπεράσματα της έκθεσης ήταν δραματικά. Η γη ως κλειστό σύστημα ήταν αδύνατο ν' ανταποκριθεί πλέον στον πληθυσμό, σχετικά με την παραγωγή τροφίμων, την εκβιομηχάνιση, την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και τη ρύπανση του περιβάλλοντος. Η καλυτέρευση των παραπάνω όρων δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, ενώ αυτό που σίγουρα θα γινόταν ήταν η κατάρρευσή τους μέσα στο παγκόσμιο, πλην όμως μεμονωμένο αναπτυξιακό σύστημα. Η έκθεση τόνιζε ότι για να αποτραπεί αυτή η καταστροφή, μια συλλογική δέσμευση απαιτούταν: η άνευ διακρίσεως αύξηση της οικονομίας και η επίτευξη μιας σφαιρικής ισορροπίας. Η πετρελαϊκή κρίση και ο πόλεμος Yom Kippur ανάμεσα σε Ισραήλ και Αίγυπτο τον Οκτώβριο του 1973 ανέδειξε ένα δείγμα της παραπάνω καταστροφής που είχε τις ρίζες της στην

πληθωρικού χαρακτηρισμού «sustainability» είναι ότι ο όρος αποτελεί μία «πλαστική λέξη» που μπορεί να σημαίνει τα πάντα. Ο χαρακτήρας της διάρκειας είναι μία συνιστώσα με καθολική πλην όμως τμηματική έγκριση όπου οι άνθρωποι συμφωνούν σχετικά με το τί ακριβώς κάθε φορά ανάλογα με την περίπτωση αυτός ο χαρακτηρισμός περιλαμβάνει.

Κυριολεκτικά, δωδεκάδες βιβλίων και εκατοντάδες άρθρων περιλαμβάνονται στις διεθνείς πηγές σχετικά με τη διαρκή η τη βιώσιμη ανάπτυξη που δημοσιεύονται κάθε έτος. Αυτό πιθανόν να καθιστά τη λέξη εξαιρετικά πολυμορφική που μερικές φορές τείνει να γίνει λέξη χωρίς συγκεκριμένη ουσία, άρα λέξη χωρίς σημασία. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα που απεικονίζεται στις επανειλημμένες προσπάθειες να διευκρινιστεί η έννοια, ενώ η συνεχής εννοιολογική αντιπαράθεση έχει οδηγήσει σε μία σκληρή αμφισβήτηση της έννοιας Τα τελευταία 15 έτη η «διαρκούσα» ή «βιώσιμη» αναπτυξιακή λογοτεχνία έχει γίνει αρκετά ογκώδης, σχετικά με την προσπάθεια της εννοιολογικής διευκρίνισης.[154]

Το ευρύ πολιτικό φάσμα θεωρεί ότι «η ικανότητα διάρκειας δεν είναι αρκετή». Η αριστερή ιδεολογία λ.χ., όταν δεν διατυπώνει αντιρρήσεις σχετικά με το αν η διαρκής ανάπτυξη αποτελεί όντως ανάπτυξη και όχι απλά μονομερής δυτικοποίηση του όρου που συμβάλλει κατ' ανάγκην στην περιβαλλοντική επιδείνωση, διατυπώνει το ερώτημα *διάρκεια για τί;*. Άλλοι κριτικοί ζητούν διευκρινίσεις για το τι ακριβώς αποτελεί η διάρκεια ή αν αυτό που θεωρείται ως διάρκεια φτάνει για να κάνει την καθολική ανάπτυξη εφικτή. Αποτελεί σίγουρα μία επιστημονική θεωρητική ανακάλυψη ή η ίδια η διαρκής ανάπτυξη είναι ο νέος τρόπος ζωής; Η διαρκής ανάπτυξη παρουσιάζεται ως ένα

αλόγιστη σπατάλη και υπερβολική χρήση των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Βλ. περισσότερα Umberto Colombo, «The Club of Rome and Sustainable Development», *Futures*, Vol. 33 (2000), σελ. 7- 8.

[154] Βλ. περισσότερα Carl Mitcam, «The Concept of Sustainable Development: Its Origins and Ambivalence», *Technology in Society*, Vol. 17, No. 3 (1995), σελ. 322 – 324.

είδος εναλλακτικής ανάπτυξης που στηρίζει και δεν καταστρέφει τις επιμέρους συνιστώσες ή ένα άλλον τρόπο ζωής, όπως έναν πολιτισμό;[155]

Ο κίνδυνος, σύμφωνα με κείνους που αρθρώνουν αυτή την ερώτηση, είναι ότι η διαρκής ανάπτυξη συστάθηκε για να στηρίξει έναν δυτικό τρόπο ζωής της που έχει οδηγήσει στην καταστροφή άλλων τρόπων της ζωής σε όλο τον κόσμο στηρίζοντας τους σύγχρονους διαχωρισμούς μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Οι δυνάμεις αυτής της τάσης διερωτώνται σε ποιο επίπεδο η βιώσιμη κοινωνία στοχεύει να είναι βιώσιμη. Μια τέτοια ερώτηση προκαλεί την υποψία ότι η ικανότητα διάρκειας μπορεί να προταθεί ως το μέσο για να στηριχτεί ο τρόπος ζωής που θα συμβαδίζει με την επιστήμη και την τεχνολογία της. Επομένως η διαρκής κοινωνία είναι μια κοινωνία που θα χρησιμοποιεί την επιστήμη και την τεχνολογία αποτελεσματικότερα.. [156] Είναι αυτό που μερικοί μελετητές *ονομάζουν αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη.* [157]

Η ικανότητα διάρκειας μπορεί να έχει δύο διαφορετικά αν και όχι αμοιβαία αποκλειστικά είδη αποτελεσμάτων:

---

[155] Βλ. περισσότερα Vernon W. Ruttan, «Sustainability is Not Enough», *American Journal of Alternative Agriculture*, Vol. 3, No. 2 – 3 (Spring – Summer 1988), σελ. 128.

[156] Για υποθέσεις και κριτικές πάνω στο ζήτημα της διάρκειας και της βιωσιμότητας της αναπτυξιακής διαδικασίας βλ. περισσότερα στις αξιόλογες μελέτες του Wolfang Sachs, *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (London: Zed Books, 1992) και *Global Ecology: A New Area of Political Conflict* (London: Zed Books, 1993) αλλά και στο «A Critique of Ecology», *New Perspective Quarterly* (Spring 1989), σελ. 16 – 19.

[157] Η κριτική που γίνεται σε σχέση με την ικανότητα διάρκειας εντοπίζεται από διαφόρους σύγχρονους μελετητές στην ανεπαρκή ενσωμάτωση στη διαρκή αναπτυξιακή διαδικασία διαφόρων τεχνολογικών μεθόδων που θα προασπίζουν με τις υπόλοιπες μεταβλητές την ανάπτυξη γενικότερα. «Η ανάπτυξη δεν μπορεί παρά να αποτελεί ένα οργανικό «όλον» των πολυδιάστατων και πολύπλοκων σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και τεχνικών/τεχνολογικών ενεργημάτων και προσπαθειών επίτευξης αυτής της αξιολογικής, και γι' αυτό κάθε φορά διαφορετικής για τους ανθρώπους και τις κοινωνίες τους, «καλύτερης» ισορροπίας». Ωστόσο, ως βασική υποπαράμετρος, η τεχνολογική πρόοδος και η μεταφορά της τεχνολογίας, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες περιοχές, επιβάλλεται να συμπορεύεται στις διαδικασίες που προασπίζουν με τη σειρά τους τη διαρκή ανάπτυξη και η τελευταία μη ακόμα έχοντας ολοκληρώσει τη διαπολιτισμική της παρουσία είναι αρκετά νωρίς να αντικατασταθεί, έστω και εννοιολογικά. Βλ. περισσότερα Δημήτρης Ρόκος, *Από τη Βιώσιμη ή Αειφόρο στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη* (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 2003), σελ. 505.

1. Μπορεί να διαιρέσει την έννοιά της, μετασχηματίζοντας την σε μία λεπτή διαδικασία αναλαμβάνοντας δράσεις σχετικά με προβληματικούς τομείς ανάπτυξης.
2. Μπορεί να μεταβιβάσει τις αρχές των πυρήνων της σε νέες περιοχές. Η διαρκής ανάπτυξη δεν χρειάζεται να απαιτήσει μόνο την αύξηση, αλλά στοχεύει στον μετασχηματισμό της κοινωνίας σε μία κοινωνία όπου οι δικοί της πυρήνες θα γίνουν οργανικοί μέσω της αναγέννησης.

Η ικανότητα διάρκειας είναι ένα ζήτημα το οποίο φαίνεται από το παραπάνω ότι έχει πλέον μία διπλή ευθύνη. Έτσι, το ιδανικό της διαρκούς ανάπτυξης προσπαθεί ν' αναγνωρίσει και να γεφυρώσει τις πραγματικότητες και μερικές φορές τις συγκρουόμενες αξιώσεις τους. Αλλά οι ακριβείς παράμετροι γεφύρωσης παραμένουν ως ένα σημείο ακαθόριστες και στην πραγματικότητα θα προκύψουν μόνο κατά τη διάρκεια της ουσιώδους διεπιστημονικής και διαπολιτισμικής συζήτησης, σχετικά με την έννοια της διαρκούς ανάπτυξης.

Το 1977, όταν ο Paul VI έγινε ο πρώτος Πάπας που πάτησε το πόδι του σε νότια αμερικανική ήπειρο, δήλωσε ότι «το όνομα της ειρήνης στην εποχή μας είναι η ανάπτυξη». Η πρόσφατη ιστορία έδειξε ότι η ανάπτυξη μπορεί να είναι το όνομα για πολλά πράγματα, αλλά η ειρήνη δεν συμπεριλαμβάνεται απαραιτήτως μεταξύ αυτών. Η ανάπτυξη γενικότερα και η διαρκής ανάπτυξη ειδικότερα, όταν καταστρατηγούνται οι αρχές τους που βασίζονται στις διεθνείς συνθήκες, καταστρέφουν καθώς προχωρούν, υπονομεύουν καθώς χτίζουν, υποβαθμίζουν γενικά το περιβάλλον και κάνουν πόλεμο στους γηγενείς πολιτισμούς. Αν η θεσμική ανασυγκρότηση της πολιτικής και έννομης τάξης - που συνιστούν αναπτυξιακά στοιχεία - του Ιράκ, η οποία έχει αναληφθεί από της ΗΠΑ θεωρούνταν από την υπόλοιπη διεθνή κοινότητα - πράγμα ευτυχώς αδύνατο - αυτοτελής και ανιδιοτελής αναπτυξιακή προσπάθεια

και πρωτοβουλία τότε σίγουρα ο Πάπας θα πρέπει να ξανασκεφτεί εάν η ειρήνη είναι το πιο κατάλληλο συνώνυμο για την ανάπτυξη.

Και πώς άραγε να επιτευχθεί ή ειρήνη όταν τα τεράστια προβλήματα οικονομικής ανισότητας κυρίως, περιχαρακώνουν το σύνολο σχεδόν του πλανήτη. Η επίθεση κατά του World Trade Center την 11η Σεπτεμβρίου 2001, εκτός από τα πολιτικά κίνητρα που περιείχε - όπως ισχυρίστηκαν οι εμπνευστές της - θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μία απεγνωσμένη διαμαρτυρία ακραίου υπερβολικού ζήλου με τρομοκρατικό περιεχόμενο, μιας ομάδας ατόμων που «εξέφρασαν το σύνολο των πεποιθήσεων των ανατολικών περιοχών του πλανήτη σε βάρος των δυτικών με απώτερο σκοπό την άμβλυνση των ανισοτήτων». Δεν είναι τυχαίο ότι απέναντι από τη παγκόσμια κατακραυγή κατά της οργανωμένης τρομοκρατίας, στάθηκε ένα ποσοστό χωρών που ανήκουν στις ισλαμικές κυρίως αναπτυσσόμενες χώρες, που ίσως και να είδαν την αποτρόπαιη αυτή πράξη ως την τιμωρία των φτωχών έναντι των πλουσίων. Βέβαια αυτό αν και δεν συνάγει με τους κανόνες της διεθνούς ασφάλειας, όμως παραμένει μία πραγματικότητα.

Σύμφωνα με πηγές του UNDP το τέλος του εικοστού αιώνα βρίσκει την παγκόσμια κοινότητα να πλέει στην ταραγμένη θάλασσα της φτώχειας και της οικονομικής ανισότητας. Πιο συγκεκριμένα, μέσα σε περίπου 6.000.000.000 πληθυσμού της γης: [158]

- **το 20% του πληθυσμού που αποτελούν το πλούσιο τμήμα του πλανήτη απολαμβάνουν το 86% του παγκοσμίου ΑΕΠ.**
- **το 60% του πληθυσμού που αποτελούν το μέσο τμήμα του πλανήτη απολαμβάνουν το 13% του παγκοσμίου ΑΕΠ.**

[158] Βλ. περισσότερα United Nation Development Programme. *Human Development Report 1997, 1998, 1999* (New York: United Nations 1999, 2000, 2001). Internet versions. http:www.undp.org και http://hdr.undp.org/reports.

- **το 20 του πληθυσμού που αποτελούν το φτωχό τμήμα του πλανήτη απολαμβάνουν το 1% του παγκοσμίου ΑΕΠ.**

ενώ,

- **το 20% του πληθυσμού που αποτελούν το πλούσιο τμήμα του πλανήτη διατηρεί μερίδιο στις παγκόσμιες εξαγωγές που ανέρχεται στο 82% και στις ΞΑΕ 68%.**
- **το 60% του πληθυσμού που αποτελούν το μέσο τμήμα του πλανήτη διατηρεί μερίδιο στις παγκόσμιες εξαγωγές που ανέρχεται στο 17% και στις ΞΑΕ 31%.**
- **το 20% του πληθυσμού που αποτελούν το φτωχό τμήμα του πλανήτη διατηρεί μερίδιο στις παγκόσμιες εξαγωγές που ανέρχεται στο 1% και στις ΞΑΕ 1%.**

***αρκεί* να συνεκτιμηθεί ότι οι χώρες του ΟΟΣΑ που αποτελούν το 19% του πληθυσμού της γης το μερίδιό τους στην παγκόσμια οικονομία καταλάμανε το:**

- **71% του εμπορίου.**
- **58% των ΞΑΕ.**
- **91% της πρόσβασης στις πληροφοριακές υπηρεσίες και στο internet.**

***ενώ*, από τα 4.500.000.000 περίπου του πληθυσμού των αναπτυσσόμενων χωρών**

- **το προσδόκιμο της ζωής δεν ξεπερνά τα 40 έτη.**
- **τα 1.3 δισεκατομμύρια δεν έχουν πρόσβαση σε καθαρό νερό.**
- **τα 840 εκατομμύρια δεν έχουν καθόλου φαγητό.**
- **τα 1.3 δισεκατομμύρια έχουν ημερήσιο μίσθωμα 1 δολάριο.**
- **1 στα 7 παιδιά δεν παρακολουθεί μαθήματα σε ημερήσιο σχολείο.**

- **1 στους 8 κατοίκους είναι άνεργος.**
- **το ¼ δεν έχει πρόσβαση στις απανταχού υπηρεσίες.**

Και πώς άραγε αυτές οι ανισότητες να επιφέρουν την ειρήνη ή να δείξουν ότι η ανάπτυξη προχωρά όταν ανάμεσα στα 600 εκατομμύρια πληθυσμού που απαρτίζουν τις ΕΑΧ υπάρχουν μόνο τρεις δισεκατομμυριούχοι, ενώ ο γνωστός πρόεδρος της Microsoft Bill Gates έχει εισόδημα που αντιστοιχεί στο ΑΕΠ της Πορτογαλίας; Είναι άξιο να σημειωθεί ότι οι τρεις πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη έχουν περιουσία που ξεπερνά το σύνολο του ΑΕΠ των 48 φτωχότερων χωρών. Η περιουσία των 15 πλουσιότερων ανθρώπων του κόσμου ξεπερνάει το ΑΕΠ όλης της Αφρικής που βρίσκεται κάτω από τη Σαχάρα, ενώ τα περιουσιακά στοιχεία των 84 πλουσιότερων ανθρώπων ξεπερνούν το ΑΕΠ της Κίνας με τα 1,2 δισεκατομμύρια κατοίκους.[159]

Η ανάπτυξη λοιπόν εργάζεται, αλλά όχι για την καθεμία χώρα. Δυστυχώς, πολλές χώρες, μέσα από πολιτικές και οικονομικές κρίσεις, χειροτέρευσαν την αναπτυξιακή τους πορεία, ενώ 54 χώρες του κόσμου είναι φτωχότερες απ' ότι ήταν το 1990. Η εικόνα είναι ιδιαίτερα σοβαρή στη νότια Σαχάρα, όπου η αναλογία της ένδειας κυρίως έχει αυξηθεί δραματικά, εγκλωβίζοντας σχεδόν έναν στους δύο ανθρώπους. Εάν οι αυτές οι τάσεις συνεχίσουν, η ακραία ένδεια θα είναι στο συγκεκριμένο τόπο ένας απόλυτος τρόπος ζωής τον 21° αιώνα.[160]

Σε μία προσπάθεια να σωθούν η ανάπτυξη και η διαρκής ανάπτυξη, έχει διατυπωθεί ότι η ειρηνική καθολική ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί ύστερα από μία αντίστοιχη διεθνή συναίνεση όσο και αν ουτοπιστικό και αντιφατικό είναι αυτό.

Η αρχική έννοιά της, χωρίς μία σφαιρική αποδοχή και πρακτική εφαρμογή ενέχει έναν κίνδυνο αλλοίωσης. Λ.χ. Το παράδειγμα της

---

[159] Ο.π.

διαρκούς ανάπτυξης της περιοχής Χ βοηθά να κατανοηθεί καλύτερα αυτό. Η περιοχή αποκαλούμενη Χ μπορεί να επιτύχει διαρκή ανάπτυξη ακόμα κι αν η χώρα, της οποίας η περιοχή Χ είναι ένα τμήμα, μπορεί να επιτύχει ή δεν έχει αυτή τη δυνατότητα. Το κεντρικό ζήτημα μπορεί εδώ να τεθεί από την άποψη αυτή είναι: Πόσο είναι πιθανό για ένα νησί με ικανότητα διάρκειας να υπάρξει μέσα σε μια θάλασσα μη-διάρκειας; Ακόμα κι αν οι κάτοικοι της περιοχής Χ οργάνωσαν τις ζωές τους μ' έναν τρόπο αυτοσυντήρησης, οι ανάγκες και οι φιλοδοξίες τους χωρίς τον κίνδυνο της ισχνής δυνατότητας των μελλοντικών παραγωγών να συναντήσουν τις ανάγκες τους, θα πρέπει να αποκτήσουν οικονομικές αλληλεπιδράσεις με το υπόλοιπο της χώρας. Αν η περιοχή Χ είναι ή γίνει μελλοντικά κλειστή και εσωστρεφής κοινότητα, θα χρειάζονταν να χρησιμοποιήσουν τις μεταφορές, τα ταχυδρομεία, τις τηλεπικοινωνίες και άλλες υπηρεσίες που παρέχονται από την κυβέρνηση της χώρας. Με άλλα λόγια, θα χρειάζονταν να κάνουν εμπόριο με το υπόλοιπο της χώρας (και διεθνώς επίσης), όπου δεν υπάρχει διαρκής ανάπτυξη και η οικονομία είναι βασισμένη, για παράδειγμα, στο οικονομικό μοντέλο αύξησης που δεν είναι συνεπές προς τις αρχές της διαρκούς ανάπτυξης.[161]

Η διαρκής ανάπτυξη στη διαδικασία πραγματοποίησής της πρέπει να γίνει το συνώνυμο του καθολικού «αγαθού». Και όπως η σωκρατική φιλοσοφία αναφέρει, *το αγαθό μπορεί να επιφέρει μία φιλοσοφική κριτική που θα το σώσει ακόμα και από τον εαυτό του*. Μία αντίστοιχη φιλοσοφία κάνει την ιδέα της διαρκούς ανάπτυξης ακόμα πιο εφικτή.

Η *διάρκεια* είναι από τη φύση της μία «ακαθόριστη» ιδέα που για πολλούς δεν πρόκειται ποτέ να πάρει έναν χαρακτήρα οικουμενικό. Και όσα λέγονται περί αυτής μπορούν να συμβούν μόνο σε εθνικό επίπεδο. Η

---

[160] Βλ. περισσότερα United Nation Development Programme. *Annual Report 2003*. (New York: United Nations, 2003. Internet version. http:www.undp.org .

[161] Βλ. περισσότερα ο.π. Bhaskar Nath και Ilkden Talay, «Man, Science, Technology and Sustainable Development» στο *Sustainable Development*, σελ. 38.

ριζοσπαστική αυτή προσέγγιση που υπάρχει σε πολλά σημεία της διεθνούς βιβλιογραφίας αγγίζει κατά πολύ τους επικριτές της *διάρκειας*. Όμως, μέσα σ' ένα ολοένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον που το χαρακτηρίζει μία διαρκή αλλαγή και μία μη στασιμότητα, ιδεολογικά αλλά και επιχειρηματικά αποτελεί πρόκληση ακόμα και για την ανάπτυξη που κάθε άλλο μπορεί να παραμένει στάσιμη. Ένα ανθεκτικό και ευπροσάρμοστο κράτος μπορεί μέσα από αυτό το περιβάλλον ν' αλλάξει τις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες που το διέπουν και να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα χρησιμοποιώντας τη διάρκεια προς όφελος δικό του αλλά και ολόκληρου του κόσμου.[162]

Η διαρκής ανάπτυξη για να είναι μια πιθανή πραγματικότητα και όχι μια «περαστική φαντασιοπληξία» (*passing fad*), ο πληθυσμός σε μεγάλο και οι κυβερνήσεις σε ιδιαίτερο ποσοστό πρέπει να σεβαστούν όλες τις μεταβλητές της.[163] Η εισοδηματική αύξηση είναι μια σοβαρή προϋπόθεση για τη μείωση ένδειας και η βιώσιμη και μακροπρόθεσμη μείωση ένδειας είναι ένας απαραίτητος όρος για την ανάπτυξη, όμως δεν αρκούν προκειμένου το συνολικό φάσμα της αναπτυξιακής διαδικασίας να επιτύχει τους στόχους του.

Για να γίνει η διαρκή ανάπτυξη μια πιθανή πραγματικότητα, είναι ουσιαστικό να προωθηθεί μια μετωπική επίθεση στην ένδεια και στους μηχανισμούς καταστολής των περιβαλλοντικών συμφερόντων αλλά και σ' όλους εκείνους τους παράγοντες που υποβαθμίζουν τον κοινωνικοπολιτικό ιστό, ξεπερνώντας ακόμα το οικονομικό και κοινωνικό κόστος της ανάπτυξης.[164]

---

[162] Βλ. περισσότερα Jorg Kohn και John Gowdy και Jan Van der Straaten (eds), *Sustainability in Action* (Massachusetts, USA: Edward Elgar, 2001), σελ. 3- 5.

[163] Βλ. περισσότερα ο.π. R. Sathiendrakumar, «Sustainable Development Passing Fad or Potential Reality?», *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, No. 4,5,6 (1996), σελ. 161 – 162.

[164] Βλ. περισσότερα στη μελέτη J. Peezy, *Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development* (Washington: World Bank Environment Department, Working Paper No. 15, 1989) αλλά και Wolfang Sachs, «Environment and Development: The Story of a Dangerous Liaison», *Ecologist*, Vol. 21, No. 6 (1991), σελ. 252 - 257.

Το εκ νέου χτίσιμο μιας καινούργιας ιδεολογίας απαλλαγμένης από τις έντονες θεωρίες και τα καλοσχηματισμένα κείμενα, σχετικά με την ανάπτυξη, είναι η απαρχή προκειμένου η ίδια ν' αποκτήσει τη δυναμική της και να γίνει ενδογενής και αυτοδιατηρούμενη. Με την ανανέωση την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη και όχι λ.χ. με τη διάθεση των πόρων στα διεθνή χρηματιστικά κυκλώματα αλλά στην εσωτερική παραγωγή, η κοινωνική ισορροπία επιτυγχάνεται και η ανάπτυξη διευρύνεται *έτσι ώστε το οποιοδήποτε ποσοστό επί τις % του γηγενούς πληθυσμού και όχι μόνο να μην μείνει στην άκρη του δρόμου.*[165]

4.8 Ο ρόλος των εμπλεκομένων μερών στην προάσπιση της διαρκούς ανάπτυξης.

4.8.1 Ο ρόλος των εθνικών κυβερνήσεων.

Ο ρόλος των κυβερνήσεων ή της εθνικής κυριαρχίας παρέχει τη δυνατότητα στις ίδιες τις κυβερνήσεις να καταπολεμήσουν το φάσμα των αρνητικών αναπτυξιακών παραμέτρων που άλλες οντότητες δεν μπορούν να το κάνουν. Αυτές οι δυνατότητες περιλαμβάνουν την υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας από τις εχθρικές δυνάμεις, την υιοθέτηση και την τροποποίηση των εσωτερικών νόμων, την καθιέρωση και τη λειτουργία των νομικών και διοικητικών θεσμών, τη φορολογία και την παροχή των δημόσιων αγαθών, όπως οι κοινωνικές υπηρεσίες και ένα καθαρό περιβάλλον.

Τα αρχικά προβλήματα που καλούνται οι κυβερνήσεις ν' αντιμετωπίσουν ως μία μορφή παροχής κοινωνικής ασφάλειας είναι εκείνα που, ιδίως, για τις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι ζωτικής σημασίας. Βέβαια σε πολλές περιπτώσεις ο αριθμός τους μπορεί να είναι

---

[165] Βλ. περισσότερα Αλαίν Τουραίν, *Πώς να Ξεφύγουμε από τον Φιλελευθερισμό;* (Αθήνα: Πόλις, 1999), σελ. 43 – 45.

τεράστιος, ωστόσο οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν να επιφέρουν έναν ικανοποιητικό βαθμό καταστολής αυτών των προβλημάτων. [166]

- **Καταστροφή της ακραίας ένδειας.**
- **Καθολική αρχική εκπαίδευση.**
- **Διασφάλιση της ισότητας των γενεών και της γυναικείας δύναμης.**
- **Μείωση της παιδικής θνησιμότητας.**
- **Βελτίωση της μητρικής υγείας.**
- **Μάχη κατά του HIV/Aids – ελονοσίας και άλλων ασθενειών.**
- **Εξασφάλιση της περιβαλλοντικής προστασίας.**
- **Προσπάθεια για μία δημοκρατική πραγματικότητα.**
- **Επίτευξη μιας σφαιρικής συνεργασίας για ανάπτυξη.**

Οι εθνικές κυβερνήσεις εάν εξασφαλίσουν κοινωνικά την οικονομική ανάπτυξη, προστατεύοντας τον άνθρωπο και το περιβάλλον τότε σε πρώτη φάση επιτυγχάνουν ένα πολύ μεγάλο σκοπό υπέρ της διαρκούς ανάπτυξης προς όφελος των μελλοντικών πολιτών.

Πράγματι, ένας αυξανόμενος αριθμός εθνικών συνταγμάτων αναγνωρίζει ρητά ως ανθρώπινο δικαίωμα τη συμμετοχή σε ένα υγιές περιβάλλον. Για να ολοκληρώσουν τους περιβαλλοντικούς στόχους, οι χώρες πρέπει να θεσπίσουν αποτελεσματικές στρατηγικές. Αυτές οι στρατηγικές πρέπει να προταχτούν στην ευθύνη της εθνικής κυβέρνησης να παρέχει ένα νομικό και πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο η διαρκής ανάπτυξη μπορεί να εμφανιστεί σε όλα τα επίπεδα κυβέρνησης και σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Οι κυβερνήσεις πρέπει να κινήσουν τις

[166] Βλ. περισσότερα ο.π. United Nation Development Programme. *Annual Report 2003*.

υπάρχουσες νομικές και οργανωτικές δομές προς αυτή και να: α) θεσμοποιήσουν τους στόχους της διαρκούς ανάπτυξης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, β) να προσαρμόσουν τους κανόνες της στους ιδιαίτερους όρους του κράτους, και γ) να είναι ικανές των δυναμικών αποφάσεων καθώς επίσης και των κατάλληλων απαντήσεων στα απρόσδόκητα γεγονότα. [167]

Η οικονομική, η κοινωνική και η πολιτική ανάπτυξη αλλά και οι περιβαλλοντικοί στόχοι προστασίας θα εξαρτηθούν από το βαθμό στον οποίο αυτοί οι στόχοι αποτελούν ήδη το ενσωματωμένο πλαίσιο στις εθνικές κυβερνήσεις

Πέντε κρίσιμα ζητήματα αγγίζουν ουσιαστικά τις χώρες σε κάθε περιοχή που βρίσκονται πλέον σε μία φάση αναπτυξιακής διαδικασίας: συγκρούσεις και φυσικές καταστροφές, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, το κτίσιμο του έθνους, βιώσιμο περιβάλλον και μολυσματικές νόσοι. Συχνά αυτές οι προκλήσεις είναι συνδεμένες η μια από την άλλη. Για να επιτευχθεί στη συνέχεια μία αναπτυξιακή πραγματικότητα που θα έχει καλύψει σημαντικά κενά και έτσι δεν θα χρειάζεται να επιστρέφει σ' αυτά, οι εθνικές κυβερνήσεις καλούνται να αποφέρουν καρπούς στο πεδίο των έξι ακόλουθων προκλήσεων:[168]

1. **Δημοκρατική διακυβέρνηση:** Προαγωγή της πολιτικών συμμετοχής και της υπευθυνότητας σε όλα τα επίπεδα.
2. **Μείωση ένδειας:** Δημιουργία πολιτικών ακόμα και με διεθνή αξιόπιστη παρέμβαση για την κατάρτιση προϋπολογισμών των πολύ φτωχών χωρών.
3. **Πρόληψη και αποκατάσταση κρίσης:** Διανομή καινοτόμων προσπελάσεων, και γεφύρωμα του χάσματος μεταξύ της

[167] Βλ. περισσότερα United Nations Conference on Environment and Development, *Rio Declaration on Environment and Development 1992* και United Nations. *Application and Implementation, Report of the Secretary General, UN. Commission on* Sustainable on Sustainable Development, 5th Sess., 19, at 6, 35 No. 12. U.N. Doc. E/CN.17/1997/8 (New York: United Nations. 1997).

[168] Βλ. περισσότερα ο.π. United Nation Development Programme, *Annual Report 2003*.

μεσοπρόθεσμης ανακούφισης και της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης.

4. **Ενέργεια και περιβάλλον:** Ενσωμάτωση περιβαλλοντικών στοιχείων και φυσικών πόρων στις προσπάθειες μείωσης της ένδειας.
5. **Πληροφορίες και τεχνολογίες επικοινωνιών:** Αναπτυσσόμενη πρόσβαση στην τεχνογνωσία (know how) και την εκμετάλλευση της ισχύος της επικοινωνίας για την ανάπτυξη.
6. **VIH/AIDS:** Εγχώρια κινητοποίηση ενάντια στη διάκριση και εύρεση τρόπων, έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί η απώλεια ανθρώπινων πόρων ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες περιοχές.

Η εθνική κυβέρνηση συνολικά χρειάζεται να κατευθύνει αυτήν την προσπάθεια επειδή η διαρκής ανάπτυξη δεν έχει σε μεγάλο βαθμό ενσωματωθεί από το σύνολο των πολιτών, πλην των περιβαλλοντικών θεμάτων που αποτελούν μία «μοδάτη εικόνα πρόσκαιρης αντιμετώπισης». Εκτός από το συντονισμό, εν τούτοις, η κυβερνητική οντότητα πρέπει ν' αναθεωρήσει ακόμα και νομοθεσίες, συμπεριλαμβανομένου του προϋπολογισμού της, για να έχει τη δυνατότητα να προαγάγει ή να εμποδίσει τους στόχους ανάπτυξης χρηστούς και ακατάλληλους. Στα πρώτα πέντε έτη μετά από το Ρίο, περίπου 150 χώρες συνέστησαν ένα είδος εθνικού συμβουλίου για να αρχίσουν την προάσπιση αλλά και την προσπέλαση πολλών αναπτυξιακών παραμέτρων και εμποδίων αντίστοιχα. Εντούτοις, για να είναι αυτά τα συμβούλια αποτελεσματικά οι κυβερνήσεις πρέπει να εφαρμόσουν τα ουσιαστικά μέρη των συστάσεών τους.[169]

[169] Βλ. *περισσότερα* United Nations Conference on Environment and Development. *Rio Declaration on Environment and Development 1992. Programme for Further Implementation of Agenda 21.* U.N. GAOR, 19th Special Sess., Annex. U.N. Doc. A/S-19/29-4/1997(New York: United Nations, 1997).

Και αυτό θα είναι ένα μεγάλο βήμα για ν' αντικατασταθούν τα διεθνή ευχολόγια περί αναπτυξιακής διαδικασίας, ειδικότερα στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία όπου τα οικονομικά μανιφέστα κυριαρχούν και ν' αναζωπυρωθούν οι κοινωνικοπολιτισμικές δραστικές συνισταμένες μέσα στα τελευταία ακόμα και κάτω από τις επιταγές της παγκοσμιοποίησης.[170]

Για να επιτευχθεί ένας ταχύτατος αναπτυξιακός ρυθμός (ειδικότερα στις αναπτυσσόμενες χώρες) οι τρέχουσες νόμιμες κυβερνήσεις δεν πρέπει να έχουν οποιεσδήποτε αντιρρήσεις: α) στην αξιοποίηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων των Διεθνών Οργανισμών και β) στην πρόσκληση των αξιόπιστων εγχώριων και ξένων χρηματοδοτούμενων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων ν' αναλάβουν τα κοινωνικά προγράμματα ανάπτυξης που μπορούν να βοηθήσουν προς τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων, που ζουν κυρίως στις υποβαθμισμένες αναπτυξιακά περιοχές.

4.8.2 Ο ρόλος των Διεθνών Οργανισμών.

Ο κορυφαίος ακαδημαϊκός Rene Jean Dupuy, στις παραδόσεις του για το διεθνές δίκαιο στην ακαδημία της Χάγης, αναφορικά με τη σύσταση των Διεθνών Οργανισμών, υπογράμμισε τη δυναμική των προβλημάτων που προκαλούν οι δυσαναλογίες της ανάπτυξης και την αναγκαία μεταστροφή που επιβάλλει η αντιμετώπισή τους στα αντικείμενα του διεθνούς δικαίου. Τα οικονομικά, πολιτικά – πολιτιστικά και κοινωνικά προβλήματα είναι αρκετά σήμερα, έτσι ώστε να «προκαλέσουν» το διεθνές δίκαιο να ασχοληθεί με άλλα ζητήματα πέρα των στρατιωτικών – διπλωματικών, που για μια σειρά ετών ήταν από τις

[170] Για την ουτοπική, όμως πιθανή για πολλούς γένεση αυτής της πραγματικότητας βλ. περισσότερα Ted Schrecker (ed). *Surviving Globalism* (New York: Macmillan Press LTD. 1997). σελ. 1- 10 αλλά

κύριες δυναμικές της δημιουργίας των αντίστοιχων κανόνων του. Οι συλλογικές ανάγκες της ανθρωπότητας επέφεραν την υιοθέτηση νέων διεθνών πρακτικών που στο όνομα των διεθνών οργανισμών, βρήκαν ή θα πρέπει να βρουν την εκτελεστική τους δομή και παρουσία.[171]

Μέχρι τη σημερινή τους μορφή οι διεθνείς οργανισμοί, πέρασαν από σημαντικές διαδικασίες μετασχηματισμού και εξέλιξης, ενώ προσάρμοσαν άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε όχι, τις ιδρυτικές τους πράξεις προς όφελος της παγκόσμιας κοινότητας. Μεγάλοι σε εμβέλεια και σε δράση αλλά και μικρότεροι, από το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου έκαναν αισθητή την παρουσία τους λαμβάνοντας υπόψη τις παγκόσμιες ανησυχίες που παρουσιαζόταν στον «ελεύθερο κυρίως κόσμο». Πολλοί διεθνείς οργανισμοί, ίσως οι περισσότεροι όμως, προέρχονταν από τις καπιταλιστικές μητροπόλεις και τα διάφορα αναπτυξιακά προγράμματα τα οποία κατά καιρούς υιοθέτησαν οι πρώτοι, δεν μπορούσαν ν' αποφύγουν τα σημεία εκείνα που οι μητροπόλεις τους υποδείκνυαν.[172]

Με το τέλος του διπολισμού και με την αρχή του νέου αιώνα η πολυσυζητημένη παγκοσμιοποίηση άλλαξε τις ανάγκες των παραπάνω οργανισμών που υπαγορεύονταν από τις γενικότερες ανάγκες. Η

και την αξιόλογη σειρά κειμένων στο ίδιο.

[171] «Οι Διεθνείς Οργανισμοί εισήγαγαν στο διεθνές σύστημα ένα σύνολο νέων παραγόντων που αντιτίθενται στο καθεστώς των σχέσεων μεταξύ «κρατών» και αυτή η αντίθεση «θεσμικού» και «σχεσιακού» ενισχύεται από το δυναμισμό των αναπτυσσόμενων κρατών (των 77 που στην πραγματικότητα είναι περισσότερα από 120), τα οποία αφού πρώτα κατέκτησαν μια δυνατότητα έκφρασης μέσα στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών, τείνουν ν' αυξήσουν την επιρροή τους στις παραδοσιακές διακρατικές σχέσεις». Βλ. περισσότερα σχετικά με την εννοιολογική πλευρά των Διεθνών Οργανισμών Rene Jean Dupuy, *Communaute Internationale et Disparites de Developpment* (Hague: Martinus Nijhoff, 1981) και Charles Zorgbibe, *Les Organisations Internationales* (Paris: Presses Universitaires de France, 1990), σελ. 8 – 9 και 17 – 18.

[172] Η Διεθνής Τράπεζα αλλά και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο απέκτησαν τον έλεγχο της πορείας των περιφερειακών οικονομιών (Bretton – Woods System). Το οξύμωρο σχήμα ήταν ότι ηγεμονικό ρόλο στην ίδρυση των δύο οργανισμών είχαν οι ΗΠΑ ως ένα από τα μεγαλύτερα μητροπολιτικά κέντρα. Και βέβαια αυτό στάθηκε η αφορμή για να κατηγορηθούν οι Διεθνείς Οργανισμοί ότι εξυπηρετούν άνομα συμφέροντα και ότι αποτελούν το «νομικό μανδύα των ιμπεριαλιστικών χωρών» σε βάρος των περιφερειακών χωρών που δέχονται χωρίς αντιδράσεις – γιατί τότε θα κατηγορηθούν εκείνες ότι δεν ακολουθούν τις διεθνείς συμφωνίες – τα κείμενα των οργανισμών. Σήμερα το 50% των ψήφων στους δύο οργανισμούς το κατέχουν επτά μόλις χώρες. Βλ. περισσότερα ο.π. Καλτσούνης (1991), σελ. 113 – 116.

δημιουργία μεγαλύτερης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις χώρες αλλά και τα πολλά αναπτυξιακά προβλήματα, ενσαρκώθηκαν στο διεθνή κατακερματισμό ανάμεσα σε φτωχούς και πλουσίους, ισχυρούς και αδυνάτους. Το διεθνές δίκαιο και τα προγράμματα των οργανισμών δείχνουν πλέον αδύναμα μπροστά στη χαώδη εικόνα των ανισοτήτων όπου δεν διαφαίνεται κανένα ίχνος γεφυροποίησης του χάσματος. Η ένταση των οικονομικών και πολιτιστικών διαιρέσεων, αλλά και η απώλεια εκατομμυρίων ανθρωπίνων ζωών από φυσικά αίτια και συγκρούσεις δείχνει ως ένα βαθμό ότι πολλά αναπτυξιακά προγράμματα των Διεθνών Οργανισμών όχι μόνο δεν βρήκαν το δρόμο τους, αλλά κάπου ξέχασαν και τις ιδρυτικές αρχές αυτών των οργανισμών.[173]

Ένα τέτοιο παράδειγμα ασάφειας αλλά σταθεροποίησης του χάσματος μπορεί ν' αποτελέσει για τους πραγματιστές και όχι για τους ρομαντικούς και η σύνοδος κορυφής του του Johannesburg. Η World Summit of Sustainable Development (Παγκόσμια Συνδιάσκεψη για τη Διαρκή – Βιώσιμη Ανάπτυξη), πραγματοποιήθηκε από τις 26 Αυγούστου έως τις 4 Σεπτεμβρίου 2002, υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών στο συνεδριακό κέντρο Sandton Convention, στις παρυφές του Johannesburg, πόλη μιας χώρας που μόλις προ ολίγων ετών βγήκε από τη μαύρη λίστα του απαρτχάιντ και που εξακολουθεί να ενσαρκώνει τη βαθιά ανισότητα, τη βία, την πτώχευση, τις αντιφάσεις της ανάπτυξης, αλλά και την αισιοδοξία για το μέλλον. Περίπου 10.000 σύνεδροι από το χώρο της οικονομίας και του συνδικαλισμού, εκπρόσωποι μη κυβερνητικών οργανώσεων και κοινωνικών ομάδων μαζί με 170 κυβερνητικές αντιπροσωπείες συζήτησαν για το μέλλον του πλανήτη, τη φτώχεια, τις εναλλακτικές πηγές ενέργειας και την ανάπτυξη στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η παγκόσμια διάσκεψη κορυφής ήταν το μεγαλύτερο

[173] Βλ. περισσότερα Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, *Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη 2002*. Internet version. http://www.unic.gr/economic_social/development.htm

συνέδριο που έγινε ποτέ. Συνολικά, 65.000 άνθρωποι θα παρακολούθησαν μέσα ή έξω από τις αίθουσες, το διάλογο για έναν κόσμο που μεταβάλλεται ραγδαία.[174]

Η συνδιάσκεψη υπογράμμισε την ανάγκη επίτευξης των στόχων της Διακήρυξης της Χιλιετίας για τις περιβαλλοντικές, και κοινωνικές αναπτυξιακές πολιτικές με απώτερο στόχο την καταπολέμηση της φτώχειας (τη μείωση κατά το ήμισυ μέχρι το 2015 του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα).[175] Η συνδιάσκεψη επανέλαβε ουσιαστικά όσα είχαν συμφωνηθεί στο Monterrey για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης, αλλά στάθηκε ανεπαρκής να δημιουργήσει το απαραίτητο θεσμικό της πλαίσιο και να οριοθετήσει τη σχέση μεταξύ Ηνωμένων Εθνών, Παγκόσμιας Τράπεζας και άλλων χρηματοδοτικών οργανισμών. Και επειδή θριάμβευσαν εκ νέου οι προτάσεις των Διεθνών Οργανισμών που δεν εξασφάλισαν παρά μόνο τα συμφέροντα των κυρίαρχων του πλανήτη, η συνδιάσκεψη αποκαλέστηκε από τους πιο επικριτικούς ως «World Summit of Shameful Deals», δηλαδή ως «Συνδιάσκεψη των Αισχρών Συμφωνιών».[176]

Ατυχώς, η «διάρκεια» (ή βιωσιμότητα για όσους θεώρησαν ότι η συνδιάσκεψη αφορούσε μόνο τη βιώσιμη ανάπτυξη), υποχώρησε μπροστά στις οικονομικές προτεραιότητες. Για άλλη μια φορά, ο κόσμος έδειξε ότι έθεσε σε δεύτερη μοίρα την κοινωνία και το περιβάλλον. Η οικονομία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου να πρωτοστατεί και να έπονται αυτού η Διεθνή Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ο

---

[174] Η Συνδιάσκεψη άνοιξε τις εργασίες της κάτω από την προσφώνηση του προέδρου της Ν. Αφρικής Tabo Beki ο οποίος έκανε λόγο για ένα «παγκόσμιο απαρτχάντ», αναφερόμενες στις κοινωνικές ανισότητες, ενώ το λόγο πήρε ο ινδός νομπελίστας Amartia Shen ο οποίος εκτίμησε την ύπαρξη ενός «χάσματος ανάμεσα στην ελπίδα και την πραγματικότητα». Βλ. περισσότερα Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. *Διάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ* (Αύγουστος 2002). http://www.unic.gr/economic_social/environment/joh_summit.htm

[175] Βλ. περισσότερα Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. *Διακήρυξη της Χιλιετίας των Ηνωμένων Εθνών* (Σεπτέμβριος 2000). http://www.unic.gr/millenium/millenium_declaration.htm

[176] Βλ. περισσότερα Ε. Σαρτζετάκης και Α. Α Παπανδρέου και Τ. Μπιρμπίλη. «Η Απογοήτευση και οι Προσδοκίες του Γιοχάνεσμπουργκ. Βιώσιμη Ανάπτυξη και Βιώσιμη Παγκοσμιοποίηση». *Το Βήμα*, 15 Σεπτεμβρίου 2002.Internet version. http://tovima.dolnet.gr

ΟΟΣΑ, ο North American Free Trade Association (Βορεια – Αμερικανική Συνεργασία Ελευθέρου Εμπορίου) έγινε το επίμαχο θέμα που απασχόλησε κάθε άλλο παρά τα επικείμενα θέματα της διαρκούς ανάπτυξης. Η ανάπτυξη γι' αυτές τις μεγάλες δυνάμεις που ενσαρκώνονται μέσα από τους διεθνείς οργανισμούς παίρνει το χαρακτήρα της κεφαλαιουχικής συσσώρευσης και εξαρτάται άμεσα από αυτή.[177]

Και είναι αμφίβολο μετά από τέτοιου είδους συνδιασκέψεις να γίνει κάτι το πρωτόγνωρο για την ανάπτυξη, δεδομένου ότι στην αντίστοιχη του Rio όλοι οι φορείς είχαν τότε δεσμευτεί να δίνουν στις αναπτυσσόμενες χώρες επίσημη βοήθεια ίση με το 0,7% του συνολικού ΑΕΠ τους. Μέσα στη δεκαετία η αναπτυξιακή βοήθεια έπεσε από το 0,35% του ΑΕΠ των ανεπτυγμένων χωρών, που ήταν πριν δέκα χρόνια, στο 0,22% το 2000. [178]

Έτσι, μπορεί να θεωρηθεί ότι τέτοιες συνδιασκέψεις απλά αναπροσαρμόζουν τις «ευθύνες» τους, ενώ οι διεθνείς οργανισμοί που επιβλέπουν την πορεία των εργασιών αλλά και της πραγματοποίησης των δεσμεύσεών τους ίσως να λησμονούν ότι αυτοί είναι που ουσιαστικά επιφέρουν τα συγκεκριμένα αποτελέσματα που πολλές φορές έχουν αρνητικό χαρακτήρα και κάνουν τις συνδιασκέψεις να μοιάζουν απλά περαστικές.[179]

---

[177] Βλ. περισσότερα Neil Milenton και Phil O' Kee, *Redefining Sustainable Development* (London: Pluto Press, 2001), σελ. 12 – 13 και F. Archiburgi κ.α. «The Challenge of Sustainable Development» στο F. Archiburgi και P. Nijkamp (eds), *Economy and Ecology: Towards Sustainable Development* (Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1989), σελ. 1 – 12.

[178] Βλ. περισσότερα Παύλος Δρακόπουλος, «Οι Δεσμεύσεις του Ρίο και τα Παζάρια του Γιοχάνεσμπουργκ», *Ελευθεροτυπία*, 1 Σεπτεμβρίου 2002. Internet version. http://www.enet.gr

[179] «Στις δέκα ημέρες που διήρκεσε η γιγαντιαία διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ, οι περίπου 45.000 σύνεδροι παρήγαγαν 331 τόνους σκουπίδια και 290.000 τόνους διοξειδίου του άνθρακα. Ανακύκλωσαν όμως μόνο το 23% των σκουπιδιών και πλήρωσαν για προγράμματα προκειμένου να αντισταθμιστεί μόνο το ένα έβδομο του διοξειδίου του άνθρακα, αερίου που συμβάλλει στο φαινόμενο του θερμοκηπίου». Ο διεθνής τύπος, εκτιμώντας τα αποτελέσματα της διάσκεψης, έφτασε στο σημείο να την αποκαλέσει *«Διάσκεψη Στασιμότητας και Χαμένων Ευκαιριών»* ενώ τη χαρακτήρισε *«Θρίαμβο των Κοινοτοπιών επί των Δεσμεύσεων»*. Το 65σέλιδο Σχέδιο Δράσης που υιοθετήθηκε στο τέλος της διάσκεψης την δεν είχε καλύτερη υποδοχή, αφού η μερίδα των οικολόγων το χαρακτήρισε *«ένα μάτσο*

Και η πλειοψηφία των κοινωνικών φορέων του πλανήτη, σε ότι αφορά την ανάπτυξη, αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό όλα τα σχετικά κείμενα που αφορούν την αναπτυξιακή διαδικασία την επιβλεπόμενη από τους διεθνείς οργανισμούς. Ειδικότερα, αυτός ο σκεπτικισμός αυξάνεται όταν διάφορα γεγονότα που σχετίζονται με την καθαυτού λειτουργία των οργανισμών προκαλούν τη μήνη πολλών κυβερνητικών και μη κυβερνητικών παραγόντων.[180]

Οι διεθνείς λοιπόν θεσμοί και οργανισμοί χρειάζονται μία «ένεση δημοκρατίας», και περισσότερη και ισότιμη συμμετοχή στις αποφάσεις, έτσι ώστε η διαχείριση των παγκοσμίων υποθέσεων ν' αφορά όλες τις χώρες και κυρίως οι αναπτυσσόμενες. [181]

Βέβαια θα ήταν αρκετά πεσιμιστικό να ειπωθεί ότι όλοι οι οργανισμοί επιτελούν έναν λανθάνοντα και ατελή ρόλο. Η εξέταση όλων αυτών των οργανισμών αλλά και αυτών που διατηρούν διφορούμενο πλαίσιο δράσης δεν αφορά το αντικείμενο της έρευνας, ωστόσο μια πρώτη κριτική προσέγγιση είναι γόνιμη, προκειμένου να εξετασθεί το βάρος των υπολοίπων μη κυβερνητικών διεθνών και μη οργανισμών. Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, ιδιαίτερα εκείνων που ανήκουν στο σύστημα του ΟΗΕ καλείται αυξημένος στο σημερινό διεθνοποιημένο κόσμο. Απαιτείται όμως ο βαθύς εκδημοκρατισμός τους και η κινητοποίηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης, προκειμένου να καταστούν ικανοί να υπηρετήσουν τις ιδρυτικές αρχές τους και να συμβάλλουν στη

χαρτιά για το αρχείο του ΟΗΕ». Βλ. περισσότερα Τάνια Μποζανίνου, «Η Διάσκεψη των Χαμένων Ευκαιριών», *Το Βήμα*, 8 Σεπτεμβρίου 2002. Internet version. http://tovima.dolnet.gr

[180] Ο οργανισμός της Παγκόσμιας Τράπεζας, που είναι περισσότερο από όλους επιφορτισμένος με την ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου, εγκαλείται για διαφθορά και κατάχρηση κονδυλίων, στην οποία εμπλέκονται ο πρόεδρός της James Wolfenson και ο πρώην αντιπρόεδρος Richard Stearn. Τις κατηγορίες κοινοποίησαν δύο εκπρόσωποι μη κυβερνητικών οργανώσεων από την Ουρουγουάη, οι οποίες συνεργάζονται με την Παγκόσμια Τράπεζα σε έργα ανάπτυξης και υποδομής. Βλ. περισσότερα Μωυσής Λίτσης, «Στο Σκαμνί ο Πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας». *Ελευθεροτυπία*. (21 Ιουλίου 2001).

[181] Παρά το ότι όλες οι χώρες ψηφίζουν στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, πολλές αποφάσεις λαμβάνονται ερήμην από μικρές ομάδες όπως Ε.Ε. Ιαπωνία, ΗΠΑ, Καναδάς. Αξίζει να σημειωθεί ότι έως το 2015 οι αφρικανικές χώρες δεν είχαν ούτε έναν εκπρόσωπο στον παραπάνω οργανισμό. Βλ.

διαμόρφωση ενός αλληλέγγυου κόσμου μέσα από τον εξανθρωπισμό των διεθνών σχέσεων. Μόνο τότε η ουσία ενός Διεθνούς Οργανισμού θα μπορέσει να έρθει πιο κοντά στην αξιοσέβαστη αρχική προσέγγιση του Rene Jean Dupuy.

4.8.3 Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) στη διαδικασία και στην προάσπιση της διαρκούς ανάπτυξης.

Στην αναπτυξιακή διαδικασία και στην προάσπιση των παραμέτρων της διαρκούς ανάπτυξης σήμερα συγκαταλέγονται τέσσερα πεδία δράσης που μεταξύ άλλων «ευθύνονται» για την καλή ή κακή χρήση των θεωρητικών και πρακτικών αναπτυξιακών εφαρμογών:[182]

- **Ο δημόσιος τομέας (δημόσιες εθνικές αρχές, τοπική αυτοδιοίκηση).**
- **Ο ιδιωτικός τομέας (αγορά γενικότερα - μικρές και μεγάλες καταχωρημένες επιχειρήσεις).**
- **Ο μικρής κλίμακας, όχι αναγνωρισμένος ιδιωτικός τομέας (μη καταχωρημένες επιχειρήσεις).**
- **Ο τρίτος τομέας και οι οργανώσεις του (Community Based Organizations - CBOs, όπως αποκαλούνται, ο οποίος ενσαρκώνει την πρωτοβουλία για παγκόσμια δράση συμπεριλαμβάνοντας στις τάξεις του τις ΜΚΟ.**

Είναι λογικό ότι η θεσμοποιημένη διασφάλιση των συμφερόντων των παραμέτρων και υποπαραμέτρων της αναπτυξιακής διαδικασίας, θα πρέπει να εκδημοκρατιστεί περισσότερο, όταν γίνεται λόγος γενικότερα

περισσότερα ο.π. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, *Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη 2002.* Internet version. http://www.unic.gr/economic_social/development/hdr2002_institutions.htm

[182] Βλ. περισσότερα Isa Baud κ.α., «Quality of Life and Alliances in Solid Waste Management». Contributions to Urban Sustainable Development», *Cities*, Vol. 18, No. 1 (2001), σελ. 4 – 5 και

για τους διεθνείς οργανισμούς, και πολλές φορές να αποκρατικοποιηθεί ουσιαστικά. Η αγορά από την άλλη, μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης εκεί όπου η αλληλεξάρτηση είναι πλέον μία ορατή, πλην αυτού όμως για πολλές χώρες, δυσχερή πραγματικότητα, λειτουργεί με δικούς της κανόνες. Τα μικρά για τη διεθνή κοινότητα προβλήματα, τα οποία σχετίζονται με κεκτημένα όμως ιδανικά ή θεσμούς, είναι πολύ σοβαρά για τις αναπτυσσόμενες χώρες κυρίως γιατί δεν έχουν καν ακόμα θεσμούς για ν' αντέξουν το βάρος τέτοιων προβλημάτων. Έτσι, η αγορά είναι μία ανεξάρτητη μεταβλητή που δύσκολα θα μπορούσε να πάρει τη μορφή της εγγυήτριας δύναμης που θα εξασφαλίσει το ιδανικό πεδίο όπου η αναπτυξιακή διαδικασία θα βασιλεύει αιώνια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ρόλος της είναι αμελητέος.

Με λίγα λόγια η ενεργοποίηση άλλων παραγόντων που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα με την ανάπτυξη είτε με παραδοσιακούς είτε με σύγχρονους τρόπους, είναι πλέον επιβεβλημένη. Τα πρόσφατα παραδείγματα τέτοιας ενεργοποίησης βρήκαν την έκφρασή τους στα οργανωμένα δίκτυα των πολιτών πολλών χωρών σε εσωτερικό και σε εξωτερικό επίπεδο. Ήταν η απάντηση της διεθνούς κοινότητας απέναντι στα προβλήματα και στα ζητήματα που έθετε η προβληματική της διαρκούς ανάπτυξης.

Οι ΜΚΟ οι οποίες αποτελούν την παγκόσμια οργανωμένη συστάδα προώθησης των αναπτυξιακών παραμέτρων και πρωτοβουλιών, συγκαταλέγονται σήμερα σε εκείνο το πεδίο δράσης που μέσα του ανθίζουν έννοιες όροι όπως: τρίτος τομέας, κοινωνία πολιτών, εθελοντισμός, μη κερδοσκοπικές εταιρείες κ.α. Μέσα σε λίγα χρόνια, από τότε που ο ΟΗΕ τις αξιοποίησε προκειμένου να προωθηθούν οι στόχοι της Καταστατικής Χάρτας, (δίνοντας συμβουλευτική θέση και λαμβάνοντας μερική υποστήριξη από αυτές), οι ΜΚΟ αποτέλεσαν μία παγκόσμια κοινότητα λαϊκής βάσης, ανεξάρτητα από κυβερνήσεις και

πολιτικά κόμματα. Αντιμετωπίζοντας με σκεπτικισμό και σε πολλές περιπτώσεις με καχυποψία τον κρατικό παρεμβατισμό οι ΜΚΟ κατάφεραν να καταστούν μία δύναμη πολιτικής επιρροής που σε γενικές γραμμές δεν σφετερίζεται τα συμφέροντα της παγκόσμιας κοινωνίας.[183]

Ένας αξιοπρόσεκτος πολλαπλασιασμός των ΜΚΟ στις προηγούμενες τρεις δεκαετίες, σε συνδυασμό με την αύξηση των ΜΚΟ του τρίτου κόσμου, η οποία είναι ακόμα εντυπωσιακότερη, είναι πλέον δεδομένος. Προς το τέλος της δεκαετίας του ΄80 οι εκατοντάδες χιλιάδες των τριτοκοσμικών οργανώσεων που χαρακτηρίζονταν από το πρωταρχικό στοιχείο της «αυτοβοήθειας», στη δεκαετία του ΄90 οι αριθμοί τους πέρασαν το εκατομμύριο λειτουργώντας κάτω από καλύτερες συνθήκες.

Η αποκεντρωμένη συνεργασία ως μία σταθερή κοινωνική και πολιτική αξία, ενθαρρύνει και αξιοποιεί την ενεργοποιημένη κοινωνία πολιτών στη διαχείριση και υλοποίηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων. Με αυτό τον τρόπο καθιστά συγχρόνως τις ΜΚΟ ως εταίρους των κυβερνητικών φορέων στο πεδίο των διαμορφούμενων ανά την περίσταση πολιτικών.

Η συνολική τους εικόνα είναι γενικά θετική απέναντι στην παγκόσμια κοινότητα, αναφορικά με το ρόλο τους στην κοινωνία πολιτών. Δεν πρέπει να λησμονείται όμως, ότι η λογική πραγματικότητα πολλές φορές απομυθοποιεί ακόμα και τους πιο ισχυρούς παράγοντες που σχετίζονται με την κοινωνία και τους θεσμούς της. Η ανάλυση που ακολουθεί προσπαθεί να τμηματοποιήσει και να τεκμηριώσει τις θετικές πλευρές αυτών των οργανώσεων σχετικά με το ρόλο τους στη διαρκή

[183] Η κυβερνητική συρρίκνωση στα αναπτυξιακά ζητήματα , η οποία είναι και ένα από τους βασικούς λόγους ανάληψης δράσης των ΜΚΟ, στην πραγματικότητα, δεν βοηθά στη συντήρηση ενός ισχυρού μη κυβερνητικού τομέα, ο οποίος απαιτεί την υποστήριξη μιας ισχυρής κυβέρνησης προκειμένου να υπάρχουν ενθαρρυντικά αποτελέσματα. Βλ. περισσότερα ο.π. Black, (1989), σελ. 85 – 89.

ανάπτυξη προσπερνώντας όμως και τα πιθανά εμπόδια που μονοδρομούν το ρόλο τους οδηγώντας σε τετραγωνισμένα συμπεράσματα.

Είναι όμως αναγκαίο πρώτα να διερευνηθούν ορισμένες πολιτικοκοινωνικές παράμετροι που στοιχειοθετούν τις ΜΚΟ και το επιμέρους έργο τους. Μία συνισταμένη από αυτές τις παραμέτρους αφορά την επονομαζόμενη *κοινωνία πολιτών και τον τρίτο τομέα.*